

ЧЕРКАСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ШЕВЧЕНКА В ЧЕРКАСАХ

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК. 2017 РІК. ВИПУСК ДЕСЯТИЙ

власноручний запис на звороті оправи Альбому 1845:
«Отець Ієремія Обидовській протоієрей села Лузановки, Черкаського уѣзду
ШЕ. – Т. 3. – К., 2013. – С. 851

ЗМІСТ

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ АРХІВ

Николай Макаров (младший)
Последняя любовь Шевченка (из семейного архива).....3

СУЧАСНЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: КОНТЕКСТИ

Володимир Мовчанюк
Шевченкова ідея України і месіанська логіка «Книг буття українського народу»
Миколи Костомарова..... 14

Олександр Боронь
Творчість Вашингтона Ірвінґа в лектурі Тараса Шевченка.....32

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ

Ольга Слоновська
Проблема національної самоідентифікації
в посланні Тараса Шевченка «І мертвим, і живим...».....37

***** № 10, 2017 *****

Лариса Горболіс
Світ душі українця в поезії Тараса Шевченка «Ми восени такі похожі...».....50

Роксана Харчук
Поема «Гайдамаки» як найконтroversійніший текст Шевченка
(розділ із майбутньої книжки «Історична пам'ять Шевченка: спроба реконструкції»).....61

ШЕВЧЕНКОЗНАВЦІ ТА ШЕВЧЕНКОЛЮБИ

Алла Калинчук
Творчість Тараса Шевченка в наукових студіях Миколи Сумцова.....80

Леся Генералюк
Шевченкознавчі розвідки Валентини Василівни Рубан.....94

Володимир Поліщук
Шевченківська тема в поезії Михайла Масла.....106

ШЕВЧЕНКІВСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Раїса Танана
Земляки Кобзаря – дослідники книг вражень на Тарасовій горі.....111

Лариса Бондаренко
Тарас Шевченко і Кам'янщина.....119

Таміла Чупак
Поезія Тараса Шевченка в музичній інтерпретації Петра Чайковського.....121

Таміла Чупак
Увічнення образу Тараса Шевченка (погруддя Кобзаря в Кам'янці).....123

ПУБЛІЦИСТИКА, ЕСЕЇСТИКА

Іван Малкович
Приклад Шевченка має окрилювати, а не вганяти у безнадію.....126

Євген Баран
Животворящий Шевченко... Від Шевченка до шевченківської людини.....130

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА БІБЛІОГРАФІЯ

Олег Козак
Тарас Шевченко 2004–2011. Матеріали до бібліографії.....133

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ АРХІВ

**Николай Макаров
(младший)**

ПОСЛЕДНЯЯ ЛЮБОВЬ ШЕВЧЕНКА

(Из семейного архива)

Публікується донедавна мало відома в шевченкознавстві розвідка М. Макарова-молодшого про взаємини Шевченка з Ликерою Полусмак. Заслуга з'ясування вихідних відомостей статті належить В. Дудку (див. його книжку «Тарас Шевченко: джерелознавчі студії», 2014). Підготовка тексту публікації О. Бороня. В українському перекладі статтю вміщено в публікації: Дорошкевич О. Трагедія самотнього чуття (Шевченко й Ликера) // Життя й Революція. – 1926. – № 9. – С. 73–89 (стаття М. М. Макарова – с. 75–84).

Друкується за виданням: Макаров Н. Последняя любовь Тараса Шевченка (Из семейного архива) // Кавказ. – 1899. – 26 июня. – № 165. – С. 2; 29 июня. – № 168. – С. 2; 1 июля. – № 169. – С. 2.

Сорок седьмую годовщину своего рождения¹ знаменитый малороссийский поэт Тарас Григорьевич Шевченко провел на одре смертельной болезни, и на другой день его не стало. Он скончался в Петербурге 26-го февраля 1861 года, едва пережив великую реформу 19-го февраля, о которой мечтал он всю жизнь и весть о которой, по свидетельству друзей поэта, явилась для него настоящим предсмертным утешением, доставив ему один из самых светлых моментов в его безотрадной жизни.

За год с небольшим до смерти Шевченка, в зиму 1859–60 года, случилось событие, само по себе довольно мало важное, но по своим последствиям имевшее несомненное влияние на преждевременную кончину поэта. Событие это почему-то игнорируется некоторыми его биографами; по крайней мере, почти во всех, до настоящего времени вышедших жизнеописаниях Шевченка, в конце замечается существенный пробел: или вовсе не говорится, или упоминается только вскользь о его последнем увлечении, его несчастной или, вернее, злополучной любви к крепостной девушке моего покойного отца, Николая Яковлевича Макарова, некоей Лукерии Полусмаковой.

1 Н. И. Стороженко в июньской книжке «Русской Мысли» за 1898 год, в статье «Мелочи для биографии Шевченка», приводит письмо Шевченка к шефу жандармов кн. Долгорукову, написанное в 1858 году, в котором поэт упоминает, между прочим, что ему в то время было уже 48 лет. Это очевидная ошибка или самого Шевченка, или автора статьи, так как известно, что Шевченко родился в 1814 году.

Правда, документальных данных, относящихся к этому событию, имеется весьма мало, да и те немногие, которые могли бы пролить некоторый свет на интимную сторону этого последнего издевательства судьбы над бедным поэтом, хранились до сих пор под спудом и в настоящей статье предаются гласности впервые.

У меня в руках следующие подлинные документы: шесть писем самого Шевченка к моему отцу, одно письмо, написанное от имени Лукерьи и под ее диктовку, и три очень обстоятельные письма к отцу же от очевидцев происшедшего. В последующем изложении я буду, главным образом, предоставлять слово авторам этих писем как живым действующим лицам, причем самые письма или выдержки из них намерен сгруппировать в хронологической последовательности, ограничиваясь с своей стороны лишь кратким связующим повествованием, заимствованным из рассказов современников поэта.

В конце пятидесятих годов Шевченко был возвращен из ссылки и, после поездки по родной Украине, доставившей ему лишь горечь отвергнутой любви к крестьянке Харите, поселился в Петербурге, где и проживал зиму 1859–60 года, вращаясь в среде выдающихся представителей тогдашнего многознаменательного времени. Кто не знает, чем было это время для всего нашего отечества и в особенности для Петербурга как главного умственного и административного центра. В государственном управлении и социальном строе чувались и подготовлялись великие реформы, в сфере научной шла кипучая деятельность, литература процветала. Большинство знаменитых писателей были в полном расцвете сил; те же из них, которые успели сойти в могилу, подвергались всесторонней оценке и впервые восставали в полном объеме их творчества. Все это не могло не отражаться на тогдашнем обществе, полном стремлений, надежд и ожиданий, нетерпеливом осуществить или видеть осуществленными давно лелеянные мечты и дорогие идеалы. Шевченко был вполне в своей сфере. Под влиянием теплого участия и искренней дружбы таких выдающихся людей, как Тургенев, Полонский, Писемский, Некрасов, с которыми он близко сошелся, и восторженного поклонения всей малороссийской и многочисленной русской молодой интеллигенции, поэт начинал нравственно оправляться от бесконечного ряда невзгод, унижений и разочарований, из которых сложилась вся его многострадальная жизнь.

В 60-х годах каждый мало-мальски образованный человек непременно должен был принадлежать к какому-нибудь мыслящему кружку. В громадном большинстве случаев кружки эти, которых в то время насчитывалось многое множество, группировались по литературным лагерям².

Вообще, это были годы развития всеобъемлющей утилитарной литературы: она стояла на первом плане и воплощала в себе не только этические и эстетические стремления современников, но также, и даже преимущественно, их политические, социальные, правовые и экономические идеалы. Чтобы составить

² В единственном письме своем к Тургеневу, от 30-го мая 1867 года, знаменитый критик Писарев, между прочим, пишет: «Вы спрашиваете, какое впечатление произвел «Дым» на меня и на мой кружок? Вы, вероятно, удивитесь, если я вам скажу, во-первых, что у меня нет кружка. Я никого не вижу и не знаю из тех людей, которых считают и называют моими последователями. Даже о существовании таких людей я знаю только потому, что о них не раз говорили печатно мои противники».

себе понятие о том громадном общественном значении, какое имела тогда «прикладная» литература, достаточно припомнить необыкновенный переворот в общественном мышлении, вызванный появлением «Записок охотника»³.

Кружок, к которому примкнул и кумиром которого тотчас же по праву сделался Шевченко, группировался под флагом издававшегося в то время в Петербурге Василием Михайловичем Белозерским на малороссийском языке журнала «Основа». Кружок этот, состоявший преимущественно из малороссийских писателей и лиц, чем-нибудь причастных к народному украинскому искусству, ставил своею целью восстановление малороссийской национальности, но исключительно на почве языка и литературы, и был, строго говоря, чужд каких бы то ни было политических тенденций. Направление кружка выразилось в поклонении, подчас переходившем в крайнее увлечение всем тем, что имело непосредственную связь с Украиной и носило национальный характер, до костюма и блюд включительно. Некоторые из его адептов доходили до того, что, состоя на государственной службе, разгуливали по Невскому в малороссийской рубахе и высоких сапогах, о чем впоследствии, сделавшись заслуженными государственными людьми, не могли вспомнить без некоторого смущения.

К этому кружку принадлежал и мой отец, в то время 32-летний молодой человек, малоросс по рождению и убеждениям, принимавший, кроме того, некоторое участие в украинофильской литературе, благодаря чему он и сошелся с Шевченко.

Таково было положение вещей, когда случилось то, хотя и незначительное, но роковое для Шевченка событие, о котором я упомянул выше.

Дело в том, что к концу 59 года, к праздникам Рождества, в Петербург из Полтавской губернии перебралась моя бабушка по отцу, Анастасия Александровна Макарова, захватив с собой, в качестве горничной, крепостную девушку Лукерью Полусмакову.

В Петербурге бабушка поселилась у своей замужней дочери, моей тетки, Варвары Яковлевны Карташевской, жившей с мужем на углу Ямской и Малой Московской, в большом доме, принадлежавшем семье Карташевских и населенном исключительно членами этой многочисленной семьи.

Квартира моей тетки или, вернее, ее мужа, ныне покойного Владимира Григорьевича Карташевского, в то время смело могла быть названа «литературною», так как в ней по крайней мере раз в неделю сходилась поиграть в карты, поболтать и поужинать компания, членами которой состояли: Тургенев, Некрасов, Писемский, Ф. И. Тютчев, критик П. В. Анненков, который потом и породнился с нашей семьей, женившись на сестре моей бабушки, Глафире Александровне, урожденной Ракович, малороссийская писательница Маркович, известная под псевдонимом Марко Вовчка, историк Кулиш и многие другие лица, имевшие

³ По свидетельству графа Льва Толстого, известный писатель Гончаров утверждал в то время, что из народной жизни после «Записок охотника» писать уже нечего, что все исчерпано. В настоящее время граф Толстой приводит это мнение как образчик отчужденности профессиональных писателей и литераторов от истинного народного искусства. («Что такое искусство?» Глава IX). Мне кажется, что маститый питатель, основывая свое заключение на этом примере, упускает из виду, что для такого, по видимому, преувеличенного суждения современника можно найти удовлетворительное объяснение в истории литературы 60-х годов.

соприкосновение с этим кружком. Нечего и говорить, каким желанным гостем был там Шевченко.

К этому времени относится первая из сохранившихся записок Шевченка к моему отцу, в которой речь идет именно об одном из таких вечеров⁴. Вот эта записка, написанная на листе белой почтовой бумага и отправленная, очевидно, без конверта, так как на четвертой странице находится адрес.

«Дознайтесь, будьте ласкави, чи буде дома завтра в вечери Варвара Яковлевна. Як що буде? То и я до неї прибуду з И. С. Тургеневим. И вы прибувайте як матимете час. Оставайтесь здорови, та забудьте завтра в ранци оповистить мене искренняго вашого Т. Шевченка. 7-го февраля» (1860 г.).

Адрес: «Высокоблагородному Николаю Яковлевичу Макарову»⁵.

Вскоре по прибытии в Петербург вывезенная бабушкой Лукерья заболела какой-то кожной болезнью и была помещена в больницу. Болезнь оказалась просто-напросто чесоткой, и Лукерья через несколько времени вышла из больницы, значительно переменившись к лучшему по внешности, т. е. белая и румяная. Она была высокого роста, статная, то, что называется, – belle femme, имела хорошую косу, красивые глаза и белые зубы; но, – и в этом сходятся все свидетельства очевидцев, – она не отличалась правильными чертами лица или оригинальностью выражения, а являла из себя самый ординарный тип простой малороссийской крестьянской девушки.

Появление Лукерьи в ее преобразованном больницем виде навело моего отца на роковую мысль. Желая особенно угодить Шевченку, он вздумал сшить для Лукерьи настоящее малороссийское платье, со всеми его яркими и пестрыми атрибутами, с тем, чтоб она в этом наряде прислуживала за столом, когда в числе гостей будет Шевченко. Подобная затея легко могла придти в голову яркому украинофилу; на Шевченка же она произвела совершенно неожиданное впечатление, необыкновенные последствия которого читатель сейчас узнает со слов очевидцев.

Мне остается только пояснить, что за отъездом бабушки и выездом семьи Карташевских и отца моего на лето за границу Лукерья была помещена к двум сестрам Василия Михайловича Белозерского: Александре Михайловне Кулиш и Надежде Михайловне Забелло, которые в это лето нанимали дачу в Стрельне и вели общее хозяйство. Одной из этих временных хозяек Лукерьи, А. М. Кулиш, я теперь и предоставляю слово.

«27-го июля, в день ангела Пантелеймона Александровича⁶, – пишет она к отцу в письме от 3-го августа 1860 г., – приехали к нам братья, а именно Вася и Виктор (который уже здесь недели три) и Матвей Т. За обедом я поперхнулась и говорю, что будет к нам гость, и предсказываю Тараса Григорьевича. Так и

4 В бумагах отца нашлась еще только одна записка, имеющая отношение к собраниям у моей тетки: это записка Алексея Феофилактовича Писемского, которую я нахожу не лишним привести здесь: «Для меня это еще гораздо удобнее, многоуважаемый Николай Яковлевич, потому что я завален делом. Сегодня даже не обедал у Тургенева, а целый день вожусь с корректурой, да и завтрашний день предстоит то же удовольствие. До свидания. Душевно вам преданный А. Писемский. Дамам вашим мое усердное почтение». (Числа нет.)

5 Все письма Шевченка я привожу с точным соблюдением орфографии подлинника. [Не зберігаємо лише ь в кінці слів. – Ред.]

6 Пантелеймон Александрович Кулиш, муж автора письма, известный писатель.

случилось; после обеда он приехал и сделал предложение Лукерии в саду, а потом я, ничего не подозревая, пошла к нему в сад; он, помолчав немного, сказал: “Я приїхав до вас Лукерію сватать, порадьте мене, у мене тут нема нікого”. Вы вообразить себе не можете, до чего я была изумлена не тем, что он хочет жениться на горничной, а тем, что он избирает себе в подруги Лукерию! Что на это сказать, зная отчасти очень незавидные качества, привившиеся к Лукерии посредством ли рабства, или она от рожденья так испорчена. Попавшись так неожиданно в посредницы в таком важном деле и сознавая полную необходимость для светлых осенних дней Тараса Григорьевича в доброй, преданной подруге жизни, я, несмотря на все это, считала долгом высказаться откровенно, чтобы после не упрекать себя в неискренности: и хорошее и дурное поставила на вид; последнего было даже больше. Он говорит мне, что не преувеличиваю ли я.

– Нет, я говорю вам для того, чтобы после совесть меня не упрекала, что я, любя вас, могла что-нибудь от вас скрыть. Я не обижусь, если вы не поверите моим словам: я ее мало знаю, и, пожалуйста, проверьте мои наблюдения, расспросите у тех, которые ее знают более меня, достойна ли она вас? – Он очень благодарил меня и, кажется, хорошо понял, что все это говорилось искренно, по крайнему пониманию человека и желая обоюдного счастья как одному, так и другому, хотя я за него больше боюсь, чем за нее. Как она холодно приняла его предложение, хотя через час все во дворе от нее знали об этом...»

В тот же самый день, по отъезде Шевченка, Лукерия пожелала оповестить отца о сделанном ей предложении, и Александра Михайловна Кулиш написала под ее диктовку письмо к отцу, от 27-го июля.

«Я представить себе не могу той минуты, добрый Николай Яковлевич, – писала она впоследствии, – когда вы увидите письмо мое, писанное к вам, от имени Лукерии, такого рода. Ожидали ли вы этого? Вы более это могли предвидеть, чем мы».

Вот это письмо целиком:

«Милый, драгоценный Николай Яковлевич! Осмелилась вас побеспокоить и написать вам. Прошу я вас, не откажите мне в моей к вам просьбе, что я у вас попрошу. Так как теперь находится мне жених и сватает меня, я вас прошу убедительно, если для вас незатруднительно, то вы меня отдайте, ежели вы можете для меня сделать такое счастье; я к вам пишу все равно, как к своему отцу, я за вас буду Богу молить целый век и прошу я вас, не оставьте, хотя я, может быть, и не заслужила у вас этого, то оглянитесь хоть на мое сиротство, отдайте меня за этого человека, которого вы знаете, Тараса Григорьевича Шевченка. И еще прошу я вас об одном, посоветуйте вы мне, как мне идти или нет? Вы все-таки больше меня знаете и все. Когда он мне предлагал, то я не могла решиться без вашего позволения, а так как я вас почитаю все равно, как за отца родного, так вы мне посоветуйте, как надо сделать все. Как я на чужой стороне, не с кем мне посоветоваться ничего. Я сирота круглая, у меня ни отца, ни матери нету. Как вы сами знаете, я вас считаю за отца и за мать за свою; как у меня нет никого, я к вам обращаюсь с этим, как вы мне посоветуете? Ежели вы будете такие милостивые, заставите за себя век Богу молить, я вас не забуду, пока жива буду, и вас всегда буду благодарить. Может, вам это неприятно будет, что я к вам пишу, то вы меня извините в таком случае; я согласна за него

идти, если вы позволите, без вашего позволения я не решаюсь. Если вы будете так добры, так вы подумайте, как надо это сделать и посоветуйте мне все. Я не знаю ничего и прошу я вас убедительно, если вы решитесь это сделать, то объясните это Варваре Яковлевне; пускай посоветуют и Владимир Григорьевич. Затем прощайте, Николай Яковлевич, извините меня, что я вас побеспокоила, передайте почтение Варваре Яковлевне, и Владимиру Григорьевичу, и Надежде Владимировне⁷, также их целую заглазно всех».

Подписано рукой самой Лукерии: «*Лукерия Полусмакова*».

Продолжаю из того же письма Александры Михайловны Кулиш:

«Через день после предложения я поехала к Тарасу Григорьевичу: он просил меня у себя побывать. Я думала, не раздумает ли он; но нет. Он передал ей грамматику и крест, который она получив, спросила о цене и сказала: “Де ж проба?..” Какая она интересантка! Как она хочет с себя стереть то, чем интересуется Тарас Григорьевич: ей хочется быть барыней, а он ищет простоты и родного слова; ее мучит, что его сестра ходит в национальном костюме, спрашивала меня, в чем он был одет, когда он был моим шафером, и лицо прояснилось, когда я сказала, – во фраке. Не пересказать всего, что было говорено».

На третий день после сватовства и сам Шевченко собрался оповестить отца моего о своем намерении жениться на Лукерье. Письмо написано на маленьком клочке белой бумаги.

30-го июля.
1860 року.

«Бог в лица Надежды и Александри Михайловни помогае мени одружичи з вашою дочкою и сестрою Ликерею, помогайте ж и вы в купи з Варварою Яковлевною. Бо вона (Ликеря) 28-го июля⁸ при купних наших друзьях сказала вона мени, що без братнего и батькивьского вашего святого слова вона не дасть мени своего такого ж слова (розумна и щира душа!). Вертайтесь ж швидче до нас, та поблагословить и одружить Ликерю з Тарасом, з вашим искреннім-другом. А поки що буде напишить їй и мени вашу и думу и порадую.

Искренній ваш Т. Шевченко.

P. S. Як побачите Марью Александровну⁹, то поцилуйте їй гарненько за мене».

Снова возвращаюсь к письму А. М. Кулиш.

«Он (Шевченко), приехавши во второй раз к нам, подарил ей букет полевых цветов! Через несколько минут они были около крыльца брошены. Боже мой! Как он ослеплен: поэт и проза. Он создал себе идеал и не хочет взглянуть простыми глазами, а нам так больно за него. Все спрашивает Лукерия: “Чи достачний він, чи буде сочинять, як поїде в деревню? Він і старий, і скупий, здається, така неохота йти”. А потом опять разыгрывается воображение: “Ні, пойду назло дівчатам Карташевським, щоб вони збісились!” Потому что, когда ее повар какой-то сватал, то девушки Карташевских отговаривали его жениться, что это

7 Вся семья моей тетки В. Я. Карташевской.

8 Очевидная ошибка поэта: как свидетельствует А. М. Кулиш, это произошло в день св. Пантелеймона; и число на письме Лукерии указывает на 27-ое июля.

9 Писательница Марко Вовчок.

недостойная пара, а тут вдруг она выйдет за сочинителя и полупана, как она его называет»... «Лукерия, по обычаю малороссийскому, ходит с цветком на голове, как подобает невесте. Она всем хвасталась, как выражаются на чужой даче, своим женихом»... «Ах, как грустно за Тараса Григорьевича! Пошел он в сад и сел с ней в беседке, вся дворня собралась и все жители дачи ходили мимо забора и смеялись, сердце разрывалось на части. Скажи он вам об этом перед отъездом вашим за границу, можно бы совсем иначе поместить невесту Шевченка, устранить ее от всех грязных работ, подготовить ее сколько-нибудь к этой мысли, а то человек ее хочет спасти от падения (как он говорил: «Я боюсь, чтоб с ней того не было, что с Мотрей Марка Вовчка»); хотя я говорила ему, как она обеспечена вами от всякой нужды, но она ветрена очень), а ей кажется, что она делает ему честь, и так неуважительно произносит его имя. Мы мучаемся теперь, делая ей замечания, что то и другое не сделано, что она не причесана, или заспала»...

Далеко не лестную для невесты Шевченка характеристику ее дает в своем письме от того же 3-го августа (письма обеих сестер написаны на одном и том же листе бумаги) и другая хозяйка стрельненской дачи, Надежда Михайловна Забелло. Вот выдержка из ее письма:

«Скажу вам о Лукерии. Вы напрасно просили меня прочитать Лукерии часть вашего письма; она, пока я пообедала, утащила ваше письмо, лежавшее на комодке, прочитала все и на другой день только возвратила, хотя вместе с нами везде его искала; и вместо того, чтоб исправиться после вашего увещания, она завела «вечерницы». Мы ляжем спать, я велю ей ложиться, она посидит немного и пошла, и в третьем часу только возвращалась; разговаривает, поет, хохочет с солдатами, мы слышим, а не можем выйти, потому что она и делает это все тогда, когда у нас кто ночует. У меня бывала ужасная бессонница, ужас до чего я страдала, когда слышала ночью ее голос. После я ей прочитала кусочек из вашего письма, разумеется, не подозревая, что она уже все читала. Вдруг она, разбидевшись и в азарте забыв, что говорит мне из другого листочка, которого я ей и не показывала, начинает меня допрашивать: «а это зачем он говорит?» и проч[ее]... Я ее ловлю и объявляю, что напишу вам об этом, она оправдывается тем, что только одно слово прочитала, хотя сказала мне несколько фраз из вашего письма¹⁰. Тарас Григорьевич предлагал мне через свою невесту 25 рублей в месяц, чтоб я ей дала особую комнату и стол, но я и за сто не хочу ее иметь и хотела вам писать еще прежде сватовства, чтоб вы мне разрешили ее отослать в квартиру Варвары Яковлевны»... «Она такая изворотливая лгунья, такая голова умная и душа черная»... «А теперь она у нас чуть не по головам ходит, хотя я стараюсь несколько не уступать ей и держаться тона прежнего, хозяйки с горничной, с которой говорю по-приятельски, но требую дела, хотя дела не бывает»...

Теперь, чтобы читатель мог дать приведенным фактам надлежащую оценку, мне остается только познакомить его с высшей степени интересным и метким письмом Василия Михайловича Белозерского, от 2-го августа 1860 года, которое прекрасно резюмирует первую часть романа Шевченка с Лукерьей.

¹⁰ Очевидно, что Лукерия своим поведением раньше подала повод в жалобе на нее отцу со стороны своих хозяек, результатом чего было увещательное письмо от отца, о котором и идет речь.

«Милый друг мой, Николай Яковлевич. Желал бы, чтоб первое письмо, которое вы прочитаете, было мое, а не другие: Вы сами угадаете – почему. Неожиданность предложения нашего бедного поэта поразит ваши нервы, – в этом я не сомневаюсь. Действительно, для Тараса Григорьевича нет другого выхода, как жениться на простой девушке и поселиться у себя на хуторе, но выбор его едва ли может принести счастье им обоим. Лукерья – умна, в этом нет сомнения; но она видит в Тарасе Григорьевиче не более, как будущего *старого мужа*, который завезет ее куда-то, куда ей вовсе не хочется, и она так мало надеется быть довольной и счастливой, что не чувствует к нему даже признательности. Она – натура эгоистическая, которая никогда не оценит того, что в Тарасе Григорьевиче есть хорошего, и вполне поймет все недостатки его как мужа. Ей хочется пожить, погулять, и, если уж выходить замуж за старого Тараса, то разве с тем, чтоб жить *паниею*. А ему вовсе не то представляется, не того хочется! Когда он мне впервые сказал о своем предложении, я одобрил его намерение – жениться на простой селянке, но, в отношении к Лукерье, я высказал ему свои сомнения. Сначала он все оправдывал рабством, утверждая, что свобода и довольство подействуют на нее благодетельно и сделают ее такою, какою ему хочется ее видеть; но в другой раз, после одного разговора с нею, когда она больше высказалась, он задумался, стал грустнее и хоть не отменил своего намерения, но уж больше не говорил о женитьбе, хоть он со мною откровенен, и мы три раза были с ним подолгу наедине. Я представляю себе состояние его души так: он не доволен своею поспешностью, сознает, что ошибся, что действительность не осуществит его надежд, но, по самолюбию, по упрямству, по безвыходности своего положения, не видит возможности сойти с дороги, на которую ступил и тайне от себя самого желает, чтоб посторонняя сила свела его с опасного пути. Мне кажется, что, для их общего добра, вы должны дать такой ответ: что вам дорого счастье их обоих; что, когда дело идет о целой жизни, то нужно порассудить хорошенько, посоветоваться всем вместе; что на письме это сделать неудобно и потому вы откладываете до свиданья, которое (я слышал) скоро наступит; но что, во всяком случае, если на то будет их добрая воля, вы им не мешаете. Затем, воротясь сюда, потолковать с каждым из них особо и с обоими вместе и, наконец, высказав свое мнение, предоставить им самим решить дальнейшие отношения. Быть может, я ошибаюсь, но мне кажется, время тут много значит. Что касается до Лукерьи, то по всему видно, что приспело время соединиться ей законным, а при «благоприятных» обстоятельствах – даже незаконным браком. Все, что я говорю об ней в этом письме, выведено из моих личных и сестриных наблюдений»¹¹.

Надо полагать, что в этом духе отец мой и ответил Шевченке.

Между тем, фальшивое положение Лукерии на стрельненской даче становилось для всех невыносимым.

«Тарас Григорьевич бывает здесь по воскресениям, и она (Лукерия) подает обед, я изнываю во все это время, – пишет А. М. Кулиш. – Ради Бога, Николай

11 Когда, еще в бытность мою в Петербурге, летом 1888 года мне пришлось видеться с В. М. Белозерским и беседовать, или, вернее, слушать его интересные беседы о Шевченке, я, между прочим, показал ему и дал прочесть это его письмо, причем он высказал удивление, что сумел в то время, переживая событие, так верно и беспристрастно охарактеризовать его.

Яковлевич, приезжайте скорее: вчера был Шевченко и умолял меня держать у себя Лукерию... а что я мучусь, когда Шевченко приезжает, всегда донельзя кричит и проч., и выходит скандал, и мне стыдно бывает, и я не знаю куда деваться».

Приписывает Н. М. Забелло. Наконец, нашлась добрая душа, которая выручила Шевченка из неловкого положения и согласилась приютить у себя его невесту. Вот что по этому поводу пишет Шевченко в своем третьем письме к отцу, написанном на клочке синей почтовой бумаги и помеченном 6-м сентября.

«Искреннійшій мій друже єдиний! порадившись добре з А. Н. Марковичем¹². От що ми зробили з твоєю дочкою и сестрою. До вашого з В. Я. (Варварой Яковлевной Карташевской) благословенія, перевезли Ликерю до Катерини Ивановни Ивановой (ридної сестри моєї ридної матери графини Анастасіи Ивановни Толстой¹³). Мени здаєць що ми добре зробили. Що ви на се скажете? В ожиданіи вашого доброго слова остаємось и я и Ликеря вашими искреннійшими друзьями».

P. S. Ликеря просить вас не вертаця швидко, а вернуця здоровим. На ии добру раду и я здався».

Это письмо, как я сказал, написано в начале сентября, а в конце того же месяца, или самое позднее – в начале октября, отец мой возвратился в Петербург, и всякая переписка сама собою прекращается; с тех пор только случайные обстоятельства заставляют Шевченка сноситься с моим отцом письменно, так как он имел возможность видеться с ним ежедневно. Между тем, за это время, в отношениях поэта к его невесте произошел тот роковой кризис, который положил конец первой, – более светлой части его неудачного романа, и породил вторую, полную горечи, желчи и разочарования.

За неимением документальных данных, последующие факты я могу передать лишь в общих чертах, насколько они дошли до меня из более или менее вынужденных рассказов и намеков близких к поэту лиц.

У Е. И. Ивановой Лукерья прожила недолго. Эта замечательно добрая женщина отнеслась к ней с истинно родственным участием и горячо принялась за ее умственное и нравственное совершенствование, что, по-видимому, и пришлось не совсем-то по вкусу Лукерье. По ее настояниям, Шевченко вскоре нанял для нее отдельную квартиру, кажется, где-то на Офицерской, и обставил ее со всей роскошью, какую только позволяли его скудные средства. Для научной подготовки своей невесты он подыскал какого-то учителя, так как признавал себя неспособным в деле преподавания. Сам Шевченко жил тогда в здании Академии художеств и невесту свою навещал ежедневно, в свободные часы. И вот однажды, придя к ней в неурочное время, он застал ее с нанятым для нее педагогом... далеко не за уроками...

Это был совершенно неожиданный и страшный удар для Шевченка, разрушивший самые его заветные мечты о тихой семейной жизни на родной стороне и, кроме того, нанесший глубокую рану его чуткому самолюбию.

12 Андрей Николаевич Маркович, двоюродный брат моего отца, ныне действительный тайный советник, сенатор.

13 Супруга графа Ф. П. Толстого, вице-президента Академии художеств, который относился с большим участием к Шевченку.

В каком угнетенном и беспорядочном состоянии духа был Шевченко после разрыва с Лукерьей легко усмотреть из трех его последних писем к моему отцу, в которых негодование и чувство обиды высказываются даже как-то по-детски, с каким-то беспомощным отчаянием.

Привожу эти письма подряд, так как они не нуждаются в комментариях.

31-го октября.
Друже мій єдиний!

Якби я знав що ми у вечери побачимося у В. М. (Василия Михайловича Белоозерского), то не писавби сій *цедули*. Мени буде ніколи. А тимчасом незнаю. Я вчора бачився з Е. П. К. *Опанас* Поганший як ми його знаєм. Та ся річ не мине нас, як не сьогодні то завтра поговоремо. Ще ось ще? Чи ви бачили Ликерю? Чи сказали їй, *щоб вона вернула мою мизерію до ниточки*. (Реєстр повинен быть у Надежды Михайловни або у Андрея Николаевича). Як сказали їй, то ще й дайте. Щоб вона в тиждень заробила 4 карб. и *от своего имени* послала в Чернигов на имя *Романа Дмитріевича Тризни*. С надписью в пользу *черниговской воскресной школы*. Цією ціною окупить вона и свою, и мою погану славу.

Добре булоб якби ми в вечери побачились. Та незнаю. А тимчасом нехай вам Бог помога на все добре.

Искренній ваш Т. Шевченко.

Письмо написано на клочке синей почтовой бумаги.

5-го ноября.
Друже мій єдиний!

Чотири карбованци пошлить от имени неизвестного в Чернигов, а те що осталося у *Ликери спалит тайгоди!* – У середу я звами не побачуся.

Нехай вам Бог помога на все добре!

Искренний ваш Т. Шевченко.

Адрес на 4-ой странице:

Николаю Яковлевичу Макарову.

Письмо написано более крупным и небрежным почерком, чем все остальные.

9-го ноября.
Друже мій єдиний!

Коли бить то треба бить так щоб болело, а то непоможеш, а тилько нашкодиш (чернеча аксіома). Та воно тепер и нам до ладу. Ликеря збрехала передвами, передомною, и перед К. И. (Екатериной Ивановной). *За це вона повинна хоч украсти, а послать* (от имени неизвестного) *в Чернигов на цель известную*. Кромі вещей, которія я вас просив спалить при ии очах, треба щоб вона заплатила. За квартиру 14 руб. за ключ, ею потеряный, 1 руб. Ще раз прощу вас, яко искреннійшого моего друга, зробить як умієте, и швидче. Аминь.

Щирий ваш Т. Шевченко.

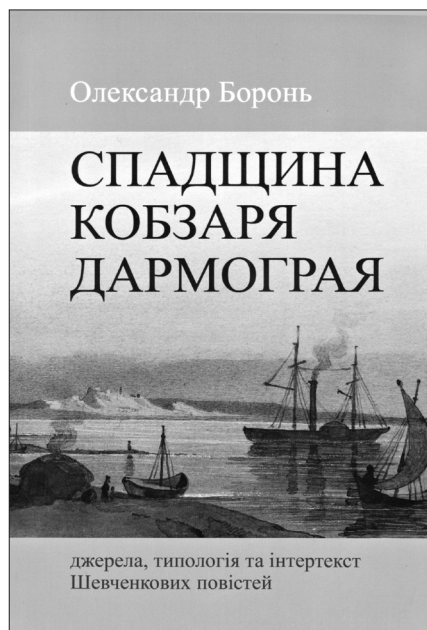
***** Шевченків Світ *****

Этим письмом заканчивается последняя часть романа Шевченка с Лукерьей. Их неожиданный разрыв произошел в конце октября 1860 года, а в феврале 1861 года, т. е. через какие-нибудь неполные четыре месяца, *Шевченка не стало*. Под конец своей жизни поэт сильно грустил, забросил свои занятия, стал чуждаться людей и возвратился к пагубной привычке находить утешение в превратностях судьбы на дне чаши. Это последнее обстоятельство, разлив у него неизлечимую водянку, и свело его в могилу.

Когда я вспоминаю жизнерадостное письмо, которым Шевченко уведомлял отца моего о своей помолвке, написанное всего за полгода до его смерти, я не могу отказаться от предположения, высказанного в начале настоящей статьи, что в столь быстро последовавшей кончине поэта немалая доля вины лежит на Лукерье.

Читатель, может быть, поинтересуется дальнейшей ее судьбой? Я знаю о ней весьма мало. Мельком мне пришлось слышать, что ей удалось хорошо выйти замуж за какого-то цирюльника, который впоследствии открыл собственную парикмахерскую, кажется, в Царском Селе.

Во всяком случае, ее доля на земле была лучше доли вдохновенного украинского народного поэта.

ВУЧАГНЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: КОНТЕКСТИ

Володимир МОВЧАНЮК

**УДК. 94(477):130-31
Шевч.+510.642 Кост.**

ШЕВЧЕНКОВА ІДЕЯ УКРАЇНИ І МЕСІАНСЬКА ЛОГІКА «КНИГ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Предметом нашого розгляду є головний твір Кирило-Мефодіївського братства «Книги буття українського народу» – відображення української духовної ситуації середини 1840-х, квінтесенція української думки, наснаженої візією національного відродження.

Оскільки в численних дослідженнях цього твору вказувалося на його зв'язок з працею А. Міцкевича «Книги народу і пілігримства польського» й наголошувалася очевидність факту безпосереднього її впливу на М. Костомарова (щоправда цим не заперечувалася оригінальність його поглядів на ті чи інші події історії людської цивілізації, минавшину України, перспективу її відродження й особливу роль у словянському світі), вважаємо, що цей вплив дуже перебільшено, що, може, навіть применшує його як витвір української інтелектуальної еліти. Схожість жанрової форми цих творів зумовлена спільною їх темою (предметом розгляду). Це давало Костомарову можливість непрямой дискусії з польським мислителем як щодо потрактування певних історичних подій і постатей, так і щодо вузлової ідеї – месіанської ролі польського народу в християнському світі. Бо за християнськими чеснотами і моральними підставами в ролі миротворця й носія ідей братолюб'я, правди й волі, у межах слов'янського світу, Костомаров бачив український народ.

***** Шевченків Світ *****

«Книги буття» – чи не найпізніший документ Кирило-Мефодіївського братства, напрацювання, завершене під кінець 1846. На його ідеології відбилися дискусії у вузькому колі братчиків (Гулак, Білозерський, Шевченко), їх листування (зокрема, листи Куліша до Костомарова), а найбільше – літературні твори Шевченка і Куліша. Головною передумовою його постановня була атмосфера духовного піднесення, що почалося з виходом «Кобзаря». «Книги буття» – це також відгук на ширення в Україні слов'янської ідеї, що набувала смислу національного відродження. Активну зацікавленість слов'янством виявляли тоді Срезневський, Бодянський, Куліш, Костомаров, Білозерський, Гулак та ін. Важоме українське (україноцентричне і доволі критичне) слово в цих дискусіях – Шевченкові «Єретик», «І мертвим, і живим».

Важливим складником суспільно-історичних і політичних візій братчиків було розуміння Христового слова правди і волі як найдієвішого чинника прогресу людської цивілізації (Шевченко, Костомаров, Білозерський). Останні у християнстві бачили єдиний шлях вирішення суспільних проблем. У листовній дискусії з Костомаровим (лист від 27.06.1846) Куліш наполягав на пріоритеті національної ідеї над християнською. Та чи не найголовнішою мотивацією написати пропагандистський твір, у якому поєднати християнську і національну ідею, надати українській мові пророчого біблійного стилю, було спілкування з Шевченком, сміливе слово правди його поезії. Образ України, поневоленої, але не переможеної, бо вона боролась і вірила, що «встане / Правда на сім світі» («Чигрине, Чигрине»), можливо, й визначив логіку месіанської ідеї України у «Книгах буття українського народу» Костомарова.

Ключові слова: Кирило-Мефодіївське братство, «Книги буття українського народу», «Книги народу і паломництва польського», літературний вплив, непряма полеміка, українське літературне відродження, слов'янство, слов'янська ідея, християнство, національна ідея, духовна атмосфера, суспільно-психологічна передумова, твір української інтелектуальної еліти, логіка образу України.

Постановка проблеми. Вивчення духовних і суспільно-ідеологічних джерел Кирило-Мефодіївського братства (далі – КМБ, Братство) як культурно-політичного руху, і, зокрема, проблематики «Шевченко і Кириломефодіївці», перебувало в полі зору дослідників, починаючи від публікації П. Зайцевим «Книг буття українського народу» в журналі «Наше минуле» (1918, № 1). Про вплив поезії Шевченка на ідеологію Братства та її відображення у «Книгах буття» писали вже на поч. 1920-х. Зважаючи на велике число статей і монографій, присвячених цій темі, розглянемо чи назвемо лише найпомітніші. Започаткували дослідження зазначеної проблематики М. Возняк і М. Марковський. У монографії «Кирило-Методіївське братство» (Л., 1921) М. Возняк, спираючись на спогади П. Куліша в «Історичному оповіданні», писав про визначальний вплив Шевченка на формування ідеологічних засад Братства: «Можна з великою правдоподібністю говорити, що відносини до Московщини й Польщі уклалися в гуртку головно під впливом Шевченка» [1, 63]. Цей вплив дослідник підтверджував і спостереженнями над текстом «Книг буття», де бачив відображення Шевченкових ідей і образів з поем «Сон – У всякого своя доля», «Єретик», послання «І мертвим, і живим». Значно ширшу низку творів, вплив яких прочитується у праці Костомаро-

ва, подано у статті М. Марковського «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» (1924). Так, з Шевченковою поемою «Гайдамаки» автор пов'язує «ідеї всеслов'янського братерства», зокрема, «люб'язне відношення до поляків, як до своїх братів, не зважаючи на те, що поляки робили багато кривд українцям» [2, 52]. Обґрунтованими були і такі порівняльного характеру спостереження, – «кривди Україні од Москви», про які «Шевченко з великою силою співає уже в «Розритій могилі» [2, 53]; «ідеї про рівність» у «Книгах» і Шевченкові «Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти» з поеми «Сон» [2, 53]; схарактеризовані у «Книгах» за цією ж поемою декабристи, царі Петро I й Катерина II, яка доконала Україну, «доконала козацтво і волю» [2, 54]; ідеалізований образ українського козацтва як носія ідеї рівності й свободи, оборонця християнської віри у «Книгах» і поемах «Іван Підкова», «Тарасова ніч» [2, 54–55]; образ головного католицького ченця у поемі «Єретик» і в «Книгах»; образ філософів, що кричать «Нема ні пекла, ані Раю, немає й Бога, тільки я!» в «І мертвим, і живим...», і філософи із «Книг», які кричать «що то кепство вірувати в сина божого, що немає ні пекла, ні раю, і щоб усі поклонялися егоїзмові або інтересові» [2, 56]. Як шевченківські М. Марковський трактує і головні ідеї «Книг», – християнську й «Ідею про самостійність України в великій федерації інших слов'янських народів...» [2, 55). Втім, пізніші дослідники не поділяли загальний висновок дослідника про те, «що трохи не всі ідеї, які знаходяться в «Книгах битія», зустрічаються і в творах Шевченка. Через те, що деякі з цих ідей висловлені Шевченком уже в ранніх його творах, і сливе тими самими словами, що і в «Книгах», ми і вважаємо їх за власні сталі думки самого Шевченка, а не Костомарова, автора «Книг». Костомаров просто записав думки Шевченкові і мало не дословно» [2, 56], Про вагомий революціонізуючий вплив Шевченка на Братство, частково повторюючи і розширюючи цю тезу новими спостереженнями, але без наполягання на його авторстві «Книг буття», писали й пізніші дослідники: Д. Багалій («Т. Г. Шевченко і кириломефодіївці». – Х., 1925); А. Бортніков «Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства» (Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Зб. філол. ф-ту № 1. К., 1939; І. Пільгук («Кирило-Мефодіївське братство» і літературний процес 40–60-х років» // Вітчизна. 1946. № 1); П. А. Зайончковський («Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847). – Москва, 1959); Г. Я. Сергієнко («Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство». – К., 1983); І. Дзюба («У всякого своя доля»: Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами». – К., 1989; «Тарас Шевченко. Життя і творчість». – К., 2008). Цю проблематику досліджували і відомі вчені української діаспори Л. Білецький і В. Міяковський та ін.. У праці Л. Білецького «Книги Битія українського народу як декларація прав української нації» (Наук. зб. УВУ в Празі. 1942. Т.3) йшлося і про вплив Шевченка на «Книги буття» Костомарова. В. Міяковський, автор низки праць, присвячених кириломефодіївцям, 1947 в німецькому Аугсбурзі опублікував текст «Книг битія українського народу» М. Костомарова з варіантами і післямовою, згодом надрукував статті «Шевченко і Костомаров» («Шевченко. Річник VII». – Нью-Йорк. 1958), «Шевченко в Братстві святого Кирила і Мефодія», англ. мовою в ювілейному збірнику «Taras Ševčenko. 1814–1861: A Symposium» (Гаага, 1962). У першій, зокрема, висловив заперечення думки М. Марковського про те, що Шевченко був «ідейним автором» «Книг буття»: «Значення Шевченка...

Шевченків Свім

не може виходити поза той великий революційний вплив, який він мав на всіх членів Братства, в тому числі й на Костомарова» [3, 311], Про унікальний феномен Кирило-Мефодіївського Братства і особливе значення для братчиків поезії Шевченка писали і польські вчені, – Ю. Голомбек («Братство Кирила і Мефодія в Києві». – Warszawa, 1935), М. Якубець («Кирило-Мефодіївське Братство» // *Zycie Slowianskie*. 1947. – 12), С. Козак («Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство». – Варшава, 1990, польс.; Івано-Франківськ, 2004, укр.). Останній особливо наголошував на значенні для братчиків «бунтівної позиції» Шевченка, сміливого пропагатора визвольної концепції правди: «...творчість поета підсувала київським змовникам модель борця за волю, вона була для них найвищим втіленням правди, якій хотіли служити, зрештою, в якій знаходили символи, потрібні для надання повного ідеологічного і морального сенсу власній діяльності, а також утвореному Братству, його програмі і платформі дій» [4, 95]. До монографії С. Козака повертатимемося ще не раз. Із новіших, присвячених цій темі, привертає увагу полемічна стаття історика В. Яременка «Дурний свій розум проклинаю...». Укотре про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві за історіософським виміром: долання стереотипів» (Сучасність. 2001. № 3), у якій автор ставить під сумнів уже усталену думку про те, що Шевченко поділяв засадничі ідеї, які містилися в документах КМБ. Втім, критичне, як можна допускати, поетове ставлення до ідеї слов'янської федерації, якою її бачив М. Костомаров на час їхнього знайомства, не можна переносити і на пізніше вироблену виразно україноцентричну, на нашу думку, ідеологію «Книг буття українського народу», на якій уже позначились і твори рукописної збірки «Три літа». Обмежений формат нашої статті не дає можливості детальніше коментувати спостереження і висновки, зроблені згаданими і не названими тут авторами, щодо питання про вплив Шевченка на КМБ загалом і на ідейний зміст «Книг буття».

Мета статті. Проблему «Шевченко і Кирило-Мефодіївське Братство» маємо намір розглянути у значно ширшій площині, – в контексті вагомих духовних зрушень і суспільно-психологічних перемін, що виникли під впливом українського літературного відродження, а з іншого боку, в аспекті часто порушуваної проблеми зв'язку «Книг буття українського народу» Костомарова і «Книг народу і польського паломництва» А. Міцкевича.

Нова українська література, як відомо, розвивалася в річищі романтизму і характерної для нього активізації процесів національного самопізнання народів, серед них також слов'янських, що переважно, як і українці, були бездержавними. Патріотична у своїй суті ідея слов'янської федерації, обриси якої, хай і не досить ясно, окреслились у головних документах Братства, і, зокрема, у «Книгах буття», безперечно, також, і чи не насамперед, була відображенням усвідомленої потреби українського культурного і політичного самозбереження. Найвиразніші ознаки національного відродження тоді, у середині 1840-х років, виявляла саме література, представлена вже досить численною низкою оригінальних авторів, – І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Л. Боровиковський, Є. Гребінка, А. Могіла, В. Забіла, М. Петренко, П. Куліш, геніальний Шевченко. До цієї низки належав і М. Костомаров, письменник, історик, дослідник фольклору, майбутній автор «Книг буття українського народу». Цей видатний, самобутній

витвір української філософсько-політичної думки, що традиційно розглядається в контексті романтичної ідеї слов'янського відродження, органічно вписується в український літературний процес того часу. Власне, під цим кутом зору маємо його розглянути в нашій розвідці.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що «Книги буття українського народу» і «Книги народу і польського паломництва» А. Міцкевича дуже близькі за своїми жанрово-стильовими параметрами, історіософським змістом і пропагандистськими завданнями, перед дослідниками не раз виникало питання про зв'язок між цими творами, точніше, про вплив, виданої в Парижі ще 1832 р., праці польського поета на українського автора. Вказав на цей зв'язок ще П. Зайцев, у своїй супровідній статті до публікації «Книг буття», відзначивши, що «З зроблених порівнянь видно, що автор «Закона» був під великим впливом Мицкевича, що він взяв від його літературну форму і схему розвинення думок, пристосував її до своєї ідеології визвольного панславізму і цілком оригінально освітлив багато історичних моментів, в розумінні яких він з Мицкевичем розходиться, і що тільки окремі місця «Закона» суть або перефразою, або незначною переробкою «Книг народа польського». Все-ж, що торкається історії України цілком належить йому і прямо перечить розумінню де-яких історичних фактів у Мицкевича» [5, 27–28]. Про такого характеру запозичення писав і М. Возняк, акцентуючи не тільки на оригінальності «Книг буття», а й на певній ідеологічній противазі до Мицкевича: «Однак на запозиченій схемі дав нам зовсім оригінальний твір, де вивів свою ідеологію визвольного панславізму, визначаючи в цій визвольному змаганні окрему почесну месіаністичну ролю України. Під таким кутом дивиться автор і на всю історію України, про яку нема й згадки в Мицкевичевих «Книгах польського народу» [1, 108]. У порівняльному аспекті цей спектр збігів, відмінностей і навіть протиставлень розглядався на міжнародних наукових симпозиумах у праці Ю. Голомбека «Книги народу польського» А. Міцкевича і «Книги биття українського народу» М. Костомарова» (Sbornik prac 1 sjezdu slowianskych filologu v Praze 1929. – Praha, 1932) і в студії українського філософа і літературознавця Д. Чижевського «Мицкевич і українська література» (Adam Mickiewicz in World Literature. A Symposium. – Berkeley and Los Angeles. – 1956. – P. 409–436), до якої ще повернемося. Найґрунтовніше ж цією порівняльною проблематикою ще від 1970-х займається польський україніст С. Козак. Ще тоді в періодичному виданні «Slavia Orientalis» (1972. № 2) опубліковано його статтю «Книги биття українського народу» Миколи Костомарова і «Книги народу і паломництва польського» Адама Міцкевича. Найповнішим викладом його студій стала згадана монографія «Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство». Цій проблемі в ній С. Козак присвятив окремий розділ «Дві версії царства справедливості: Костомаров та Міцкевич», де на самому початку вказав як на очевидний факт, що «Книги народу і польського паломництва» Міцкевича мали безпосередній вплив на «Книги буття українського народу» Костомарова», а також відзначив, що «Книги буття українського народу» не тільки наслідують «Книги народу і польського паломництва», але й написані ніби в опозиції до них» [4, 183]. Оригінальність змісту твору Костомарова і навіть певну опозиційність чи полемічність щодо окремих положень праці Міцкевича відзначав також І. Дзюба: «І хоч літературно-стильовим зразком для Костомарова були, як вважають,

Шевченко Свiм *****

Міцкевичеві «Книги народу польського і польського пілігримства», змістом його «Книги битія...» – цілком оригінальні, відрізняючись, зокрема, своїм антикріпосницьким пафосом та, попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, у тому числі поляків та росіян. Можна сказати навіть, що в чомусь «Книги битія...» були об'єктивно полемічні до «Книг народу польського...» з їхнім пафосом польської винятковості й месіанізму (досить згадати притчу про пожежу...)» [6, 346]. Повертаючись до згаданої монографії С. Козака, вважаємо за потрібне звернути увагу на кілька його спостережень, важливих у контексті наших міркувань про українські духовні, суспільно-психологічні передумови праці Костомарова. В розділі «Історіософія і месіанство» дослідник зазначає, що мова Біблії, мова релігії і для Костомарова, і для Міцкевича, як романтиків, була мовою щоденного вжитку. З цього, зрозуміло, випливає, що йдеться не про запозичення, а про прилучення до традиції. Бо «Біблія, її поетика, символіка, штучні фігури і стилістика мали на романтиків величезний вплив. Тим більше – на творців патріотичних месіанських програм, які хотіли застосувати ознаки біблійної прози до патріотичної публіцистики, щоб надати їй піднесеного, а також стислого і зрозумілого, насиченого конкретикою і близького до дійсності характеру» [4, 159–160]. І, розвиваючи свою думку, вже стосовно українського месіаніста, писав: «Висловлюючись у формі та за зразком натхнених книг, Костомаров підпорядкував релігійній сфері народну і слов'янську проблематику, а вибір профетичної конвенції був для нього одночасно ідейним вибором» [4, 160]. Тут доречно пригадати, що про свідомий вибір стилю свого «небольшого сочинения о славянской федерации» Костомаров сказав у «Автобіографії»: «...старался усвоить по слогу библейский тон» [7, 138]. Дуже важливим у монографії С. Козака є висновок про те, що на відміну від Костомарова, який «високо підніс прикмети слов'янського духу, християнські моральні якості слов'ян...» [4, 210], Міцкевич «швидше сумнівався в проводирських здібностях та месійному посланництві слов'янських народів – за винятком поляків» [4, 209]. Це спостереження дослідника також підтверджує важливий елемент нашої аргументації, – свою ідеологічну конструкцію Костомаров будував на підвалинах, закладених Кирило-Мефодіївським Братством, три основні програмні засади якого – християнізація суспільно-політичних відносин, слов'янська федерація і відродження України як незалежної республіки у федеративному об'єднанні слов'янських народів. Про ці основні ідеї «Книг буття» – християнську, слов'янську та ідею України і їх побутування в українському культурному просторі 1840-х років, як визначальну передумову того національно-визвольного руху, йтиметься далі.

«Книги буття українського народу» як самобутній твір, що став відображенням настроїв і думок української інтелектуальної еліти, маємо розглядати не тільки в порівняльному плані, акцентуючи на моментах концепційних та ідеологічних розходжень з Міцкевичем, а виходячи з того, що йдеться про головний програмний документ Братства, яке мало свою передісторію, створювалося за певних суспільно-політичних умов (також треба брати до уваги і загальноросійський контекст) і в певній духовній, психологічній атмосфері, що й стала підґрунтям формування його ідейних засад і принципів, – української визвольної ідеології.

Про християнську основу світогляду братчиків, не запозичену з твору польського мислителя, а органічну, особливо характерну для М. Костома-

рова і В. Білозерського, свідчать не тільки написані ними твори (документи організації), а й листування і спогади. Так, у листі до Костомарова від 11 вересня 1846 П. Куліш, очевидно, відповідаючи на доводи про важливість оновлення суспільних відносин на засадах християнської моралі (тодішні листи М. Костомарова до Куліша, на жаль, не збереглися), писав: «Христианство же никак не должно охлаждать наше стремление к развитию своих племенных начал, ибо не без причины брошено в землю зерно и пустило уже глубоко корень. <... >. Не забудьте, что наш украинец (простой) только до тех пор и христианин, пока все его обычаи и верования при нем. Вы говорите о нас, людях высшего полета, а для массы такое превращение невозможно. Ей нужны деды, батьки, обычаи, чтобы быть твердыми в добродетелях» [8, 267]. Як видно з цього фрагменту листовної дискусії між Костомаровим і Кулішем, останній, очевидно, пропонував християнській ідеї Братства надати виразно національного змісту. У спогадах того ж П. Куліша знаходимо ще переконливішу характеристику світоглядних основ братчиків: «...київська молодіж, про котру мова, була глибоко просвічена Святим Письмом; ...се була молодіж високої чистоти духовної ... апостольство любові до ближнього доходило в ній до ентузіазму. <...> Носячи в серці рай любові і благоволення, гаряче ждали вони розлити сі божественні дари всюди, де ступнем ступали і з речами оберталися» [9, 359-360]. У вірші Костомарова «Діти слави, діти слави», присвяченому темі слов'янського відродження, є думки, що відповідали християнським основам Братства: «Стануть вкупі перед богом / Вольнії народи / Поклоняться розп'ятому, / Завіт його приймуть... <...> Тільки там, де дух господен / Тільки там і воля! / Де любов Хрестова й правда, / Там і щастя, доля». [8, 271]. В. Білозерський у «Поясненні до Статуту» писав: «Религия Христова дала миру новый нравственный дух, которым он не был проникнут до того времени. Спаситель открыл человечеству любовь, мир и свободу, равенство для всех и братство народов и новые цели, указанные народам для осуществления в них великих идей человеческого единства. Но приняли ли народы это благовестие?» [8, 390]. Таке риторичне запитання і невтішну відповідь на нього ще раніше, у поемі «Кавказ», гостро ставив Шевченко: «За кого ж Ти розіп'явся, / Христе, Сине Божий? / За нас, добрих, чи за слово / Істини...чи може, / Щоб ми з Тебе насміялись? / Воно ж так і сталось» [10, 346]. Тому, коли Костомаров вибирав релігійну схему філософії історії, то це відповідало його світобаченню, а не було, як напорізі здається, запозичення Міцкевичевої історіософської схеми. Про християнські основи світогляду кириломефодіївців свого часу писали М. Возняк у згаданій монографії, Д. Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), С. Козак у цитованій тут та інших працях, В. Мокрий у монографії «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму. Шевченко, Костомаров, Шашкевич» (Краків, 1996, польс. мовою) та інші. Християнські основи Шевченкового світогляду демонструють твори, що в часі передували КМБ, – «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим», «Давидові псалми». В посланні поет висловив глибоке сподівання і віру, що християнські любов і «братолюбіє», стануть основою майбутнього відродження України. Про вплив на кириломефодіївців сформованої в цих творах шевченківської «Євангелії правди» йдеться в розділі «Правда вас вільними зробить» згаданої монографії С. Козака.

Шевченків Свiм *****

Хоч авторство «Книг буття» належить Костомарову, ідеологія і логіка цього твору формувалася поступово, тому в певному розумінні він є спільним інтелектуальним продуктом, – з одного боку, на його змісті могли позначитися безпосередні дискусії членів братства, а з іншого, – він зазнав потужного впливу поезії Шевченка. Про її магічну дію і першорядне суспільне значення Костомаров писав у «Спогаді про двох малярів»: «Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив страх ... Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважається на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд» [11, 133]. Означена тут суспільна вагомість Шевченкової поезії, дію якої відчули ще читачі «Кобзаря» 1840, дає підстави при розгляді зазначених проблем вести мову про соціально-психологічну атмосферу, що була підґрунтям і для виникнення товариства, і, що важливо, для формування ідеологічної концепції «Книг буття». Цілком очевидно, що Братство не могло виникнути на порожньому місці, не було інспіроване зовнішніми чинниками. Воно стало відображенням культурно-політичної атмосфери в українському суспільстві, тих патріотичних настроїв, що формувалися під впливом літературного відродження, вінцем якого стала поетична творчість Шевченка. Українському культурному пожвавленню сприяли й інші явища, – серед них поширювана ще у списках серед українських інтелектуалів «Історія Русів», козацькі літописи, наукові зацікавлення фольклором (видання народних пісень М. Цертелева, 1819 і М. Максимовича, 1827; 1834), праці з історії України (Д. Бантиша-Каменського, 1822; М. Маркевича, 1842-43). Зрештою, складовою цієї української духовної атмосфери також стала слов'янська ідея, ідея відродження слов'янських народів.

Про зацікавлення слов'янством в Україні середини 1840-х років свідчать і твори Шевченка, ранні («Гайдамаки», «Никита Гайдай»), і твори періоду «Трьох літ» («Єретик», «І мертвим, і живим»). Особливо показовими є ці останні. У знаменитій присвяті «Шафарикові», що стала вступом до поеми «Єретик», було, якщо так можна сказати, до певної міри сформульовано українське бачення слов'янської ідеї ще за рік до створення Братства. Про становище слов'ян, розділених міжусобицями і поневолених («Виростали у кайданах / Слав'янські діти»), Шевченко мовить з перспективи їх самоусвідомлення («І забули у неволі, / Що вони на світі!») [10, 287], майбутнього відродження і єднання. П. Шафарика ж за великі заслуги перед слов'янством, його наукові праці, присвячені історії і культурі слов'ян (Шевченкові, очевидно, було близьке те, що чеський і словацький вчений у них прихильно відгукнувся про українську літературу і мову, яку вважав рівноправною серед інших східнословянських мов), український поет з особливою шаную називає «любомудром», що «...засвітив ... / Світоч правди, волі...» [10, 288]. Глибокий сенс відродження слов'ян, є і в порівнянні цього «Чеха-слов'янина» із пророком Іезекіїлем:

*І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,*

А не слав'ян. І став єси
 На великих купах,
 На розпутті всесвітньому
 Іезекіїлем,
 І – о диво! трупи встали
 І очі розкрили,
 І брат з братом обнялися
 І проговорили
 Слово тихої любові
 Навіки і віки!
 І потекли в одно море
 Слав'янської ріки! [10, 288]

В цитованому уривку явно відчутно полемічний закид російському панславізмові, що волів би всі слов'янські ріки звести в російське море. Таке ж україноцентричне бачення і розуміння слов'янської ідеї Шевченко сформулював у посланні «І мертвим, і живим». Ясно і категорично прозвучала в ньому критика і застереження щодо сліпого захоплення слов'янською ідеєю, яка в тодішньому українському становищі могла сприйматися в душі російського імперського панславізму:

І Коллара читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганка,
 І в слав'янофіли
 Так і претесь... І всі мови
 Слав'янського люду —
 Всі знаєте. А свої
 Дас[т]ьбі колись будем
 І по-своєму глаголять... [10, 350–351]

Отже, навіть ці Шевченкові твори можуть бути підтвердженням того, що слов'янська ідея, якою заявили про себе братчики, вже витала в українському інтелектуальному просторі. Про це свідченням є також активне спілкування з чеськими і словацькими панславістами українських вчених і письменників І. Срезневського, О. Бодяньського, П. Куліша. Критикована в Шевченковому посланні «мода» на слов'янську ідею також показує, що в Україні були передумови до утворення слов'янського таємного товариства. У своїх початкових задумах жодних орієнтацій на програму Міцкевича товариство не мало, йшлося про іншу форму національного відродження, утворення слов'янської федерації, де б кожний слов'янський народ був окремим державним утворенням. В «Автобіографії», в описі того часу, коли Костомаров прибув до Києва наприкінці 1845, про це сказано так: «...я проводил время с Гулаком и учился вместе с ним сербскому языку. К нам часто приходил наш общий приятель Василий Михайлович Белозерский <...> Потом стал ходить к нам Афанасий Маркевич ... Наши дружеские беседы обращались более всего к идее славянской взаимности. Надобно сказать, что то было время, когда сознание этой идеи было еще в младенче-

***** Шевченків Світ *****

стве ... Чем тусклее она представлялась в головах чем менее было обдуманых образов для этой взаимности, тем более было в ней таинственности, привлекательности, тем с большею смелостью создавались предположения и планы.... <...> Мимо нашей воли стал нам представляться федеративный строй, как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций. <...> Мы не могли уяснить себе в подробности образа, в каком должно было явиться наше воображаемое федеративное государство; создать этот образ мы представляли будущей истории». [7, 131–132]. Власне, «слов'янській ідеології» як «Найбільш яскраво вираженій системі поглядів київських кириломефодіївців, що міститься насамперед у їхніх основних творах...» [4, 125], С. Козак присвятив окремих розділ згаданої монографії.

Знайомство Костомарова з Шевченком на початку весни 1846, очевидно, стало переломним моментом становлення товариства, бо активувало його інтелектуальний потенціал, спонукало до серйозних дискусій, пошуку національних пріоритетів. «Когда я сообщил Шевченко о существовании общества, – згадував Костомаров у «Автобіографії» записаний Н. Білозерською, – он тотчас же изъявил готовность пристать к нему; но отнесся к его идеям с большим задором и крайнею нетерпимостью, что послужило поводом ко многим спорам между мною и Шевченко» [12, 211].

Патріотичний пафос Шевченкової поезії, особливо наскрізні її тема, ідея і образ України (про що далі), певним чином позначилися й на головному документі Братства – «Книгах буття українського народу». Роботу над цим твором було завершено під кінець 1846 року, отже, вона тривала в період, коли Костомаров був під найсильнішим впливом Шевченкової поезії та періодично з ним спілкувався. Час написання одного з найзначніших творів української політично-історіософської думки першої пол. 19 століття (здається, ніхто цього не зауважував і не використовував у доказовій аргументації) згадано в «Автобіографії»: «Наступили рождественские святки. В Киев приехал старинный мой знакомый, бывший некогда студент харьковского университета Савич, помещик гадяцкого уезда. Он ехал в Париж. В первый день Рождества мы сошлись с ним у Гулака ... Кроме него, гостем Гулака был Шевченко. Разговоры коснулись славянской идеи; <...> Около этого же времени я написал небольшое сочинение о славянской федерации, старался усвоить по слогу библейский тон (Виділення наше – В. М.) <...> В конце января я расстался с Гулаком и с Шевченко» [7, 137–138]. В цьому ланцюжкові аргументів нам ідеться про окреслення духовної атмосфери, світоглядно-психологічну мотивацію, – того, нав'язного Шевченковою поезією, комплексу думок і уявлень про історичну долю України, почуття відповідальності за її майбутнє, – згусток поетового жагучого прагнення волі та глибокої віри, на основі чого в інтелектуальному середовищі братчиків почала формуватися українська, християнська за своєю логікою, ідея «воскресіння», духовного відродження народу, а за аналогією (чи на протигагу) з месіаністичними «Книгами» Міцкевича, ідея особливої християнської місії України щодо інших слов'янських народів. Акцентуючи значення Шевченкової поезії, як каталізатора цих суспільних інтелектуальних процесів, не обмежимося констатацією того, що вже сказали багато, хто торкався цієї теми, від Кулішевого в «Історичному оповіданні» свідчення, про те, що «молоді мрії», мрії київської інтелігенції, «знайшли в Шевченкові благо-

словенне оправданне, знайшли заруку своєї будущини». [9, 363]. Як ми вже наголошували, україноцентрична домінанта «Книг буття» формується на питоми українській ідейній основі КМБ. Не заперечуючи значення Міцкевичевих «Книг» як літературного зразка, маємо все ж акцентувати, що змістово щодо них твір Костомарова, як уже відзначали й інші дослідники, навіть полемічний, бо йшлося про прагнення автора піднести гідність українського народу за його морально-християнські чесноти, невпинну боротьбу за волю й особливі заслуги перед християнством. Зрозуміло, щоб будувати проекти майбутнього відродження народу, а «Книги буття українського народу» проголошували такі наміри, треба було мати для цього підстави, – бачити навколо себе виразні знаки національного пробудження. Воно на той час найпомітніше виявляло себе літературним рухом, пов'язаним, головним чином, з постаттю Шевченка. Патріотичне сприйняття його поезії творило нову світоглядно-психологічну атмосферу, яка дала відчутний поштовх для активізації української самосвідомості. Цю суспільно-психологічну перемену добре зауважив О. С. Афанасьєв-Чужбинський у «Спомині про Т. Г. Шевченка»: «Поява «Кобзаря» миттю розвіяла апатію і викликала любов до рідного слова, вигнаного з ужитку не лише в колах вищого стану, а й в розмові з селянами...» (11, 88–89). Показовим щодо цього є листування братчиків, особливо листи Куліша до М. Костомарова і О. Бодяньського. Так, у листі до Костомарова від 27 червня 1846 Куліш вказував на приклад Шевченка як такий, що вселяє оптимізм щодо долі української мови («...у вас перед глазами Шевченко, который выражает на этом языке и псалм Давида, и чувства, достойные уст самого высшего общества...» [8, 268]. Ще яскравіше те духовне піднесення відбилосся в листі до Бодяньського від 23 травня 1846: «Я хочу издать украинский альманах... Шевченко прислал удивительные четыре стихотворения. Он делает чудеса с языком украинским. Надеюсь, что и Вы не откажетесь украсить мое издание Вашим именем. Нет ли у вас какого-нибудь небольшого стихотворения, или рассказа, или чего-нибудь ученого на украинском языке. Задача в том, чтобы украинский язык поднять на степень литературного. Шевченко переложил 136 и 149 псалмы с блистательным успехом (не одни только эти, но другие у него). Я написал «Черную раду» по-украински и помещу в альманахе несколько глав. <...> О Шевченке рассказывают чудеса. Он, говорят, написал поэму «Иоанн Гусс» и множество стихотворений, которые малороссияне знают уже наизусть» [13, 83–84]. Показовими щодо тієї нової психологічної атмосфери в середовищі української інтелектуальної еліти є і листи 1844 княжни Варвари Репніної (по матері була нащадком родини Розумовських) до Шевченка. В одному з них, від 2 лютого 1844 року, вона, захоплена поетичним генієм Шевченка, з характерною їй християнською екзальтацією настановляє поета виконати свою творчу місію, – його патріотичний і християнський обов'язок: «Выше душою, выше гением, выше сердцем. Вот цели, которые Вы должны достичь. Свобода, родина, самоотвержение, любовь воспеты Вами! Воспойте их вновь и выше! Пойте не утомимо, чувства вечно новы! < ... > С лирою молитесь, ударьте в струны ее величавыми акордами, воспойте славу творца, милосердие Спасителя... » [14, 19].

Центральною інтегруючою складовою процесу національного відродження стала Шевченкова ідея України, – найголовніший смисл його поезії, святість,

що мотивує поета-пророка до творчої самопожертви, – прагнення Словом про-світити народ, активізувати його історичну пам'ять, гідність і потребу волі. Якщо уважно вчитатись у ключові параграфи «Книг буття», де йдеться про історичний шлях України як шлях боротьби і страждань, відчуємо відгомін Шевченкового етично-екзистенційного переживання української долі. З глибоко мотивованим трагічним пафосом пророцтва поет підносив Україну до сфери найголовніших духовно-моральних вартостей, з гиркотою докоряючи тим, хто вже звик ходити «в ярмі» («Раби, подножки, грязь Москви. / Варшавське сміття...») і не бажав усвідомити свою національну гідність («І ми не ми, і я не я...»; «Добре, брате / Що ж ти таке?» / «Нехай скаже / Німець...» [10, 350]. Натхненним Словом правди в тому її євангельському сенсі, яка визволяє й дає надію, поет показав своєму народові сумні картини української руїни, зради й самоприниження перед ворогами («До Основ'яненка», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Холодний Яр», «Великий льох», «І мертвим, і живим...»). Акцентовані в них моральні вади і фатальні історичні помилки українських провідників минулого долучали Шевченкового читача до національно-екзистенційних переживань потужної катарсисної дії, і, отже, й художньо запрограмованого впливу на українську самосвідомість (Див.: «І мертвим, і живим»: рр. 141–193). Найвищою напруги і трагедійності переживання долі України сягають завершальні акорди поетового монологу від 230 рядка: «Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. Тяжкі діла!» [10, 353], з повторним нагадуванням прочитати правдиву «мученицьку» історію України («...щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима, / Щоб ви розпитали / Мучеників, кого, коли, / За що розпинали!» [10, 353] (виділення наше – В. М.). Гадаємо, що такі вулканні виверження національного болю, що поетично моделювали образ української долі, позначилися на логіці страдницької долі України у «Книгах буття». Окраденою і приниженою ворогами-сусідами бачить Шевченко її ще в поемах «Тарасова ніч», «Іван Підкова», в посланні «До Основ'яненка»: («Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче; / Тяжко-важко сиротині, / А ніхто не бачить... / Тільки ворог, що сміється...» [10, 120];

Таку логіку образу України, як тяжкого шляху боротьби за волю, бачимо в історіософській медитації «Чигрине, Чигрине» – творі особливого значення, яким Шевченко відкривав рукописну збірку «Три літа». В ньому органічно поєднано три головні мотиви – мотив трагічної долі народу, що тяжко переживає свої поразки («Чигрине, Чигрине, < ... > Розсипаються могили, / Високі могили – / Твоя слава... і про тебе, / Старче малосилий, / Ніхто й слова не промовить...» [10, 254], мотив тривалої і безуспішної боротьби («За що ж боролись ми? <...> Що ж на ниві уродилось?! / Уродила рута... рута... / Волі нашої отрута» [10, 254], мотив жадання «Святої правди на землі» і надії, що дорога поразок і боротьби таки не буде марною («...встане / Правда на сім світі» [10, 256]. Схожа модель історичного шляху України, в якій поєднано ті ж мотиви – гирких поразок, тривалої боротьба за волю, віри у відродження – виразно простежується у «Книгах буття». Мотив розпинання України від 87 параграфа, у наступних – 93, 94, 95, 96 – акцентовано як шлях тяжкої та безуспішної боротьби: [93.] «І билась Україна літ п'ятдесят, а єсть се святішая і славнішая борба за свободу, яка коли-небудь була на світі, а розділ України єсть саме негодне діло, яке колись було на світі. [94.] І вибилась із сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правої

сторони Дніпра, і положили Укра[їну] [в] тугу, і запанували над бідним остатком вольного народу» [8, 257]. Цитований фрагмент дуже показовий для логіки історіософської моделі України в «Книгах буття». Вважаємо, що мотив довготривалої української боротьби за свободу є чи не найважливішим у праці Костомарова. Акцент на ній важливий був авторові, щоб його твір зазвучав із Шевченковою емоційною силою, як потужна моральна спонукка до поновлення змагань за волю, хай вже не збройно, але як обов'язкова мета.

Характерне для історіософської моделі України поєднання мотивів трагічного переживання національних поразок (поданих поетом і як уроки історичної правди: «...щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима...» (10, 353) і мотивів віри («...усміхнеться, / Заплакана мати. < ... > І діточок поцілує / Вольними устами. / І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України...» [10, 353–354], з такою ж пророчою пристрасстю звучать і в містерії «Великий льох». В епілозі цього твору («Стоїть в селі Суботові / На горі високій / Домовина України, / Широка, глибока. / Ото церков Богданова. / Там-то він молився, / Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився. / Мир душі твоєї, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що заздріли, / То все очухрали <...> Байстриюки Єкатерины / Саранюю сілі» [10, 327–328], як і в «Книгах буття», в параграфах 88, 89, 90, 91, 92, 95–96, відтворено марні Богданові сподівання на союз із Московщиною і тяжкі його наслідки. Підтвердження такої ж логіки і схожої семантичної структури – мотив віри-переконавання в завершальних фрагментах цих творів. Містерію завершено словами: «Церков-домовина / Розвалиться ... і з під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..» (10, 328). У «Книгах буття» ці мотиви розгортаються з такою ж напругою динамічних художньо-семантичних протиставлень: від почуття безпорадності – [94.] «І вибилась із сил Україна...»), до непохитної протягом століть віри-сподівання на Бога (підкреслюється пріоритет Бога як в українців так і в слов'ян) – [97.] «І так пропала Україна, але так здається», [98.] Вона не пропала, бо вона не знала ні царя ні пана, а хоч був цар, єсть так чужий... а справжній українець, не любить ні царя, ні пана і знає одного бога. Так і перше було, так і тепер. [99.] І Слов'янщина хоч і терпіла і терпить неволю от царя і панства, однак ні цар і пани у них не слов'янські, а німецькі, або татарські, бо од чужих забігли, щоб розводити панство, а правдиві слов'яни не жаліють ні царя, ні пана, признають одного бога. Тим не пропали слов'яни, не пропала і Україна. [100.] «Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прих[одить] голос і пробудить». Наступні 101–106 параграфи відтворюють зусилля України для визволення Польщі («...і одізвався крик її в Польщі, і зібрались поляки на сейм 3 мая, і постановили, щоб усі в Речі Посполитій були рівні і вільні <...> Але сусіди не допустили до того Польщу і розірвали її як і Україну») і Московщини («А в другий раз вона прокинулася і крикнула, а одізналось в глибині, в Петербурзі 14 декабрю 1825 года <...> Але деспот не допустив до того ... одних потягли на шибеницю...»). Вивершує християнську месіаністичну логіку образую-концепції України мотив відродження-воскресіння (останні 108–109 параграфи): «І в трет[ій] раз во[на] скоро прокинеться і крикне на всю широку Слов'янщ[ину], і почують крик її. [109.] І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі словянським. І тоді звершиться та й писаніє: «Камень его же не брего[ша]

Шевченків Свiм *****

зихдуш[іі]) то і бисть во главу угла» [10, 258]. Фрагмент цього євангельського тексту, що так урочисто-пророчо увінчує художньо-філософську будову «Книг буття», ймовірно, Костомаров, як давно помічено, взяв з епіграфу Шевченкової поеми «Єретик», де він підкреслював символічний смисл боротьби і духовного подвигу Івана Гуса, борця за відновлення істинних принципів християнства.

В контексті висновків про вплив поезії Шевченка, зокрема, містерії «Великий льох», на «Книги буття» Костомарова (про це писали й інші дослідники) не можемо залишити поза увагою згадану статтю Д. Чижевського «Мицкевич і українська література». Вказуючи на зв'язок задуму Костомарова з працею польського мислителя і простежуючи паралелі між ними, Чижевський пояснює їх не тільки безпосереднім запозиченням від Мицкевича, а й літературними впливами, не безпосередніми, а трансформованими українською романтичною поезією: «Костомаров безперечно запозичив у Мицкевича картину воскресіння (zmartwychwstania) народу, який утратив свою політичну незалежність. Однак цей образ «України, що лежить в могилі», подибується вже серед харківських романтиків, насамперед у самого Костомарова (у харківський період його життя). Зустрічається він і в Метлинського, котрий, щоправда, не вельми вірив у можливість «воскресіння». < ... > Судячи з того, що вже в харківських романтиків знаходимо концептуальні метафори нації, «що лежить у могилі», та її воскресіння, Мицкевичеві «Книги» правдоподібно стали відомі всьому Харківському гурткові романтиків невдовзі після виходу в світ (1832)» [15, 149–150]. Впливи ж польського поета на Шевченка дослідник вважає «обмеженими», іноді «сумнівними». Все ж «містерію» «Великий льох» називає єдиним з творів Шевченка, «у якому вплив Мицкевича поза сумнівом» [15, 152]: «Важко сказати, чи цей вплив – від прямого знайомства з «Книгами», а чи прийшов через посередництво Костомарових «Книг битія» та деяких віршів харківських романтиків» [15, 152]. Мусимо погодитися лише з думкою про вплив на «Великий льох» «Книг буття» Костомарова, бо їх написано за рік після Шевченкової містерії. Загалом же таке бачення Д. Чижевським процесу засвоєння згаданого мотиву в українській літературі дає підстави подивитися на зв'язок «Книг буття українського народу» із «Книгами» Мицкевича дещо інакше. Оскільки, потрапивши на український ґрунт, цей мотив (метафора відродження з могили) поступово трансформували жанрово-стильові й образно-символічної тенденції розвитку української літератури, то про безпосередній його вплив на ідею відродження України у «Книгах буття українського народу» можна говорити з урахуванням цих набутих національних смислів.

Ми бачимо дещо іншу лінію руху-саморозвитку цього образу, як у Шевченка, так і в «Книгах буття», що зазнали впливу поетових ідей і пророчого пафосу. На нашу думку, ідея відродження – воскресіння України з могили в містерії «Великий льох» є вершинною точкою розвитку теми/ідеї України, найорганічнішою і центральною в його творчості. Похідним від цієї центральної теми, й майже аналогічним за своїм історіософським смислом, є і мотив надії на відродження України, також наскрізний, від «Кобзаря «1840. Ці мотиви органічно випливають з природи творчого покликання Шевченка. Вже в посланні «До Основ'яненка» ми маємо образну логіку, що пізніше розгорнеться в «Чигрині, Чигрині» і в поемі «Великий льох». Мотиви безнадії та оплакування гіркої долі України ор-

ганічно трансформуються в мотиви заперечення її поразки-смерті, у мотив віри в невичерпність духовних сил народу («Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине – / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине...» [10, 120]. Органічно українським, шевченківським є і образ-мотив могили, де зберігаються недосяжні чужинцям духовні скарби – давня козацька слава і воля, яка колись оживе й відродить Україну. Така поетична логіка образу могили присутня в поемі «Іван Підкова» (1839), в медитації «Розрита могила» (1843), в поемі «Великий льох». Глибоко вкорінені у контекст всієї його творчості, насаженої пафосом боротьби і волі, ці Шевченкові образи мали таку потужну сугестивну силу, що діяли на психоемоційну сферу, позначалися на творчості митців Шевченкового оточення та його пізніших послідовників. Ще раз підкреслюємо: ідея відродження України в метафорі «Церков-домовина / Розвалиться... і з-під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..» [10, 328] невіддільна від ідеї правди, – його основної творчої мети – піднесення-ширення Слова правди в його християнському євангельському сенсі. Бо ідея правди проходить через найважливіші твори «Трьох літ» і набуває ваги релігійно-філософської універсальної формули визволення і своєї нації, і людини як суспільно-історичного феномена. І хоч, як узагальнює С. Козак, «Правда як чинник суспільного прогресу – це ключовий елемент романтичного світогляду» [4, 89], в українського поета ідея правди чи правди-волі, звучить з особливим пафосом пророцтва, глибоко, потужно. Тому й метафора воскресіння з могили у Шевченка також набуває певного месіаністичного смислу, смислу провіщання християнського оновлення, бо відроджена-воскресла Україна «Світ правди засвітить». Йдеться про правду євангельську, пізнання якої «вільними зробить»: «І помоляться на волі / Невольничі діти!..».

Шевченкова метафора, є типологічно близькою за змістом до Міцкевичевої, не є запозиченням, а хіба лише її віддаленим асоціативним відгомонам, органічною адаптацією до патріотичних аспірацій українських поетів-романтиків. Ідеться, на нашу думку, про цілком оригінально витворену художню структуру, дуже стійку, повторювану в контексті історіософських поем Шевченка, що своїм націєтворчим смислом позначилась і на логіці образу України у «Книгах буття українського народу». Можна ставити під сумнів месіаністичну складову фінальних рядків епілогу «Великого льоху». Все ж визначальна тенденція Шевченкової визвольної концепції, що патріотично підносила Україну до сфери ідеального буття, сфери святості, передбачала також і її (України) активну турботу про загальнослов'янське добро, мир і злагоду («Гайдамаки»), активну історичну дію в напрямку порозуміння з близьким сусідами, поляками й москалями, навіть у формі гострої критики їх великодержавного експансіонізму («Мир душі твоєї, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що задріли, / То все очухрало...» [10, 327]). Цю Шевченком поетично змодельовану активну місійність України, що своїми чистими намірами пропонувала народам-сусідам християнський мир і «братолюбіє», Костомаров трансформував у формах історіософського трактату «Книги буття українського народу», надавши визвольно-патріотичній українській ідеї більш вираженого месіанського змісту. Тому висловлений у 1960-х сумнів В. Міяковського щодо

Шевченків Свім

органічності українського месіанізму у праці Костомарова («Можна сумніватися в тому, що месіанізм був справді характерною рисою у світогляді Костомарова. Автор схильний думати, що тут ідеться про літературне запозичення, наслідування «Книг народу польського» Міцкевича...» [16, 81]), переконливо спростовує праця С. Козака, який упевнено і обґрунтовано називає братчиків «київськими романтичними месіаністами», а про «Книги буття українського народу» пише як про «класичний витвір романтичного месіанізму, у якому релігійна усвідомленість спряжена з політичною, а червоною ниткою твору є філософська думка, що поєднувала християнство з ідеєю свободи» [4, 177].

Висновки. За глибиною поетичного контексту, художньою сугестивною силою впливу й емоційним резонансом проаналізовані тут образи і профетичні мотиви Шевченкових творів, що моделюють поетову логіку віри у відродження України, далеко перевищують значення Міцкевичевої метафори воскресіння Польщі для формування патріотичної месіанської логіки ідеї відродження України у «Книгах буття українського народу». Цим, звісно, не заперечуємо значення праці Міцкевича як певної спонуки й жанрового зразка. Як впливає з наших спостережень за християнською логікою історіософської моделі української боротьби за свободу, що представлена у поезії Шевченка, є всі підстави говорити про органічність ідеї України у «Книгах буття українського народу», її спорідненість із внутрішньою логікою Шевченкового образу-концепту України. Навіть зважаючи на висловлену в низці досліджень думку, що літературну форму і, зокрема, месіанську ідею народу Костомаров обрав під впливом Міцкевича (причина такого вибору, – на нашу думку, – не наслідування, а, скоріше, спонукана до непрямої ідеологічної дискусії, пропонування іншого способу розв'язання актуальних проблем), очевидним є те, що цього впливу було б недостатньо, якби для їхніх патріотичних ідей не було в Україні відповідного ґрунту, відповідної духовної ситуації. Без Шевченкової глибокої стурбованості українською долею, піднесення України до сфери святості, (такі святі почуття до України тоді у своїх творах і листах до братчиків висловлювали П. Куліш і В. Білозерський), без патріотичних задумів, що ними тоді загорілися молоді українські інтелектуали, будь-яке запозичення було б штучним, необґрунтованим і непереконливим.

Список використаної літератури

1. Возняк М. Кирило-Методіївське братство. / М. Возняк – Л.: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1921. – 240 с.
2. Марковський М. Шевченко і Кирило-Методіївське братство. / М. Марковський // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1924. – Кн. 4.
3. Міяковський В. Шевченко і Костомаров. / В. Міяковський // Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів ВУАН). – Частина 2. – Хроніка 2000. – Автори проекту А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – 447 с.
4. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Методіївське братство. Переклад і редакція Миколи Лесюка. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 253 с.
5. Зайцев П. «Книги битія», як документ і твір. / П. Зайцев // Наше минуле. – 1918. – № 1.
6. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

7. Костомаров Н. И. Автобиография. / Н. И. Костомаров // Автобиография. Бунт Стеньки Разина. / АН Украины. Археогр.комиссия. Институт истории Украины. Отвеств. ред.. П. С. Сохань. К.: Наук. думка, 1992. – 512 с.

8. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія. Ін-т історії; Центр. держ. іст. архів; редкол.: П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. Т. 1. Упоряд. І. І. Глизь (головний упорядник), М. І. Бутич, О. О. Франко. Наук. ред. Г. І. Марахов, В. Г. Сарбей. – К., 1990. – 543 с.

9. Куліш П. Історичне оповідання. / П. Куліш // Куліш П. Твори: В 2 т. – 2-ге видання.– К.: Наук. думка, 1998. – (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.). Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вст. стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. – 752 с.

10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 2001 – 2014. Т. 1. Поезія 1837–1847. – К., 2001. – 782 с.

11. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.

12. Автобиография Николая Ивановича Костомарова. / Н. И. Костомаров // Русская мысль. 1885. – Кн. V.

13. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Том I. 1841–1850 / П. Куліш. – Упоряд., коментарі О. Федорук. Відп. ред. С. Захаркін. К.: Критика. 2005. – 648 с.

14. Листи до Тараса Шевченка / упоряд. та комент.: В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка (та ін). – К.: Наук. думка, 1993. – 384 с..

15. Чижевський Д. Міцкевич і українська література. / Д. Чижевський // Чижевський Д. Філософські твори: У 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії. – 264 с.

Summary. Taras Shevchenko's idea of Ukraine and a Messianic logic of Mykola Kostomarov's «Books of Genesis of the Ukrainian people».

The article focuses on Books of Genesis of the Ukrainian People, the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius main document, reflecting the Ukrainian spiritual climate in the middle of 1840s, the quintessence of the Ukrainian thought, inspired by the vision of the national revival.

We consider the influence of Adam Mickiewicz's Books of the Polish People / Books of the Polish Nation and the Polish Pilgrimage, mentioned and stressed in numerous researches, on Mykola Kostomarov during his work on Books of Genesis of the Ukrainian People (though the originality of his views on certain events in the history of human civilization, the past of Ukraine, the prospects for its revival and special role in the Slavic world were not denied) to be very exaggerated, devaluing it as a work of Ukrainian intellectual elite. The similarity of genre forms of these works is caused by their common theme (the object for consideration). It gave Kostomarov the possibility of indirect discussion with the Polish thinker both as for certain historical events and personalities and with respect to the nodal idea – the Messianic role of the Polish people in the Christian world. Because Kostomarov saw the Ukrainian people due to their Christian virtues and moral grounds as a peacemaker and bearer of the ideas of brotherly love, truth and freedom, within the Slavic world.

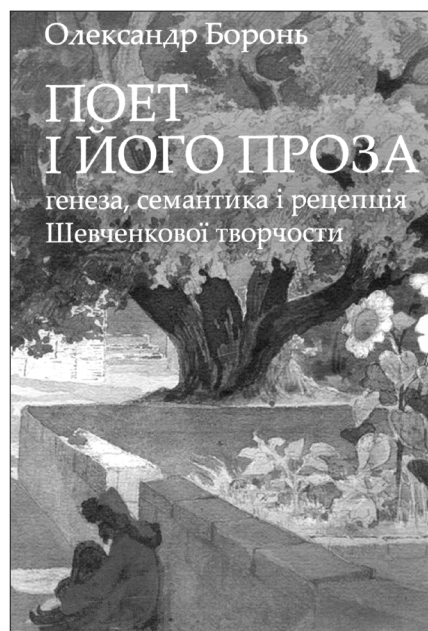
Books of Genesis of the Ukrainian People is known to be nearly the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius latest document finished by the end of 1846. The discussions in the narrow circle (Hulak, Bilozersky, Shevchenko), their letters (those by Kulish to Kostomarov in particular) effected this work. The main

***** *Шевченків Свм* *****

prerequisite for its occurrence was the atmosphere of spiritual revival, which began with the publication of «Kobzar». Books of Genesis is also a response to the spread of Slavic ideas in Ukraine that acquired the meaning of the national revival. Sreznevsky, Bodiensky, Kulish, Kostomarov, Bilizersky, Hulak, etc. were deeply interested in Slavic matters at that time. Shevchenko's "Jeretyk", "Epistle to My Dead, Living, and Yet-to-be-born-Fellow countrymen" played an important part as the Ukrainian message for their ukrainocentrism and criticism.

An important component of the socio-historical and political vision of the brethren had their understanding of Christ's words of truth and freedom as an effective factor in the progress of human civilization (Shevchenko, Kostomarov, Bilozersky). They regarded Christianity as the only way to solve social problems. In their epistolary discussions with Kostomarov (letter from 27.06.1846), Kulish insisted on the primacy of the national idea over the Christian ones. And perhaps the main motivation to write a propaganda piece combining the Christian and the national idea, giving the Ukrainian language the prophetic style of the Bible, had their communication with Taras Shevchenko, with the bold words of the truth in his poetry. The image of Ukraine, enslaved but not defeated, because she fought and believed that «the truth will gain the power in the world» ("Chigrina, Chigrina») may have defined the logic of the Messianic idea of Ukraine's «Books of Genesis of the Ukrainian people» by Mykola Kostomarov.

Key words: The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Kostomarov's Books of Genesis of the Ukrainian People, Mickiewicz's Books of the Polish Nation and the Polish Pilgrimage, the literary influence, indirect discussion, the Ukraine literary revival, spiritual climate, the atmosphere of spiritual revival, work of Ukraine intellectual elite, Slavdom, Slavik idea, christianity, the image of Ukraine, messianic idea,

Олександр БОРОНЬ

УДК 82.09Шевченко:821.111(73)Ірвінг В.

**ТВОРЧИСТЬ
ВАШИНГТОНА ІРВІНГА
В ЛЕКТУРІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Проаналізовано художню семантику відсилання в повісті Шевченка «Художник» до історико-біографічної праці Вашингтона Ірвінга «Історія життя і мандрівок Христофора Колумба». Обґрунтовано залучення до Шевченкової лектури кількох публікацій творів Вашингтона Ірвінга в журналі «Бібліотека для читання».

Ключові слова: лектура, переклад, історико-біографічна праця, нарис.

У повісті «Художник» головний герой, глибоко ображений поведінкою мічмана щодо Паші, аби не залишатися з ним під одним дахом, вирушає в пошуках іншого місця ночівлі: «В квартире Карла Павловича засветился огонь, и я зашел к нему и у него переночевал. Карл Павлович заметил, однако ж, мое ненормальное состояние, но был так любезен, что не сделал мне ни одного вопроса. Велел мне сделать постель в одной комнате с собою и сам стал читать вслух. То была книга Вашингтона Ирвинга "Христофор Колумб". Читая, он тут [же] импровизировал картину, как благодарные испанцы выводят с баркаса на берег обремененного цепями великого адмирала. Какая грустная, поучительная картина. Я предложил ему лоскуток бумаги и карандаш, но он отказался и продолжал читать» [13, 179]. Мова про історико-біографічну працю Вашингтона Ірвінга «Історія життя і мандрівок Христофора Колумба»

(«A History of the Life and Voyages of Christopher Columbus»), видану в трьох томах у Нью-Йорку 1828 року і в чотирьох томах того ж року в Лондоні. Російське видання, яке, очевидно, читав Брюллов, з'явилося під назвою «История жизни и путешествий Христофора Колумба» в перекладі Миколи Бредихіна з французького посередника [6]. Деталі цього епізоду (увага вчителя до емоційного стану учня, ночівля в одній кімнаті, традиційне читання вголос) указують на його автобіографічне походження, що дає змогу вважати реальним фактом Шевченкове ознайомлення з названим твором Ірвінга.

Який саме фрагмент Ірвінгової праці зачитував того вечора Брюллов? Схоже, мова про події, описані в розділі IV тринадцятої книжки та в розділі I чотирнадцятої (третьої том російського видання). Коли призначений замість Колумба новим губернатором іспанських володінь в Америці Франсиско де Бобаділья прибув у Санто-Домінго на острові Еспаньйола (тепер Гаїті), той перебував усередині острова. Дізнавшись про збройні приготування Бобадільї, адмірал вирушив до нього з мінімумом супроводу: «Только что Бобадилла узнал о прибытии Колумба, как тотчас же дал приказание – заковать его в железа и посадить в крепость. Это жестокое оскорбление, нанесенное человеку столь почтенному, облеченному достоинствами столь высокими, поразило самых врагов его до того, что когда принесли оковы, все присутствующие отступили назад, и никто не хотел наложить их на него. Они не могли защититься от сострадания к человеку, подвергшемуся столь поразительному перевороту счастья, и от уважения к его особе. Но ему суждено было испить всю чашу неблагодарности до дна: “Его собственный повар, – говорит Лас-Касас, – бесстыдный и подлый негодяй, заметив, что никто не решается принять на себя исполнение этой отвратительной обязанности, взял железа и набил их своему господину так проворно и с таким довольным видом, как будто бы стряпал для него какое-нибудь любимое блюдо <...>» [6, т. 3, 126–127]. Як бачимо, тут не згадано баркас, адже Христофор Колумб дістався міста суходолом. Далі йдеться про те, що обвинуваченого в різних злочинах закутого адмірала садовлять на корабель, який відпливає до Іспанії. Він у кайданах і прибув до іспанського порту Кадіс, хоч офіцер, який його супроводжував, пропонував їх зняти. Під тиском громадської думки королівське подружжя наказало звільнити Колумба [6, т. 3, 145]. Таким чином, у російському перекладі праці Ірвінга не знаходимо описаної в Шевченковій повісті промовистої сцени. Поет із симпатією показав талант Брюллова створювати імпровізовані словесні картини на матеріалі прочитаного або на підставі реальних вражень. Далі Шевченко зауважує: «Так однажды во время ужина, рассказывая свое путешествие по древней Элладе, он набросал чудную картину под названием “Афинский вечер”» [13, 179], – і детально змальовує уявну картину. До слова, як з'ясувала Валентина Судак, відповідний Шевченковому описові однойменний малюнок Брюллова за мотивами його подорожі Грецією існує насправді (1838–1843, сепія, перо; Російський музей у Санкт-Петербурзі; [13, 547]). «И сколько подобных картин [он] оканчивает или вдохновенным словом, или вершковым эскизом в своем весьма невеликолепном альбоме» [13, 179], – скрушно констатує оповідач. Отже, Брюллов майстерно надолужив брак малярської ефектності в розповіді Ірвінга. Олійні картини на тему Колумба в кайданах пізніше написали Емануель Готліб Лойце «Повернення закутого в кайдани Колумба в Кадіс (Колумб у кайданах)» (близько

1842), Лоренцо Деллеані «Христофор Колумб після повернення з Америки (Христофор Колумб у кайданах)» (1863) та інші.

Щоправда, Шевченко міг також прочитати в журналі «Библиотека для чтения» рецензію на перший том твору американського письменника в перекладі Бредихіна, присвячену переважно аналізу значення експедиції Колумба і захисту його пріоритету у відкритті Америки [8], однак тут серед іншого мимохідь згадано драматичний епізод біографії видатного мореплавця: «Он в цепях влечется в Испанию <...>» [8, 52]. Втім, навряд чи ця півфраза інспірувала появу розглянутого уривка повісті «Художник».

Шевченко мав змогу прочитати всі числа журналу за 1856 рік (т. СXXXV–СXL, №№ 1–12). У щоденнику 1 липня 1857-го він занотував, зокрема: «В прошлом году получалась здесь комендантом “Библиотека для чтения”. Бывало, хоть перевод Курочкина с Беранже прочитаешь, все-таки легче станет» [14, 37]. У третьому числі вміщено оповідання Ірвінга «Юношеские приключения Ральфа Рингвуда, записанные с собственных его слов» («The Early Experiences of Ralph Ringwood»; [7]), присвячене опису юнацтва майбутнього губернатора Флориди Вільяма Поупа Дюваля (1784–1854), що у віці 14 років іде з батьківського дому в Ричмонді, аби самостійно прокладати шлях у житті. Він доїхав до Кентукі, де тривалий час займався мисливством, згодом, покинувши це заняття, самотужки вчився на адвоката і зрештою досяг поставленої мети.

В одинадцятому числі журналу опубліковано нарис Ірвінга «Детство и юность Вашингтона» [5] – початкову частину життєпису Джорджа Вашингтона («Life of George Washington», 1855–1859, т. 1–5). Письменник простежує (міфологізований) родовід Джорджа Вашингтона, детально змальовує його дитячі, а згодом і юнацькі роки, доходять до часів, коли той стає громадським землеміром. Розповідаючи про навчання Джорджа в школі, Ірвінг узагальнює: «<...> его врожденная честность и правила справедливости, с которыми он сообразовал свое поведение, даже и в этот ранний период его жизни были оценены его товарищами. Он был посредником в их спорах, и его решения никогда не были изменяемы. Как прежде был он военным вождем, так теперь сделался законодателем школы, обнаруживая таким образом в детстве те качества, которые отличали его в зрелом возрасте» [5, 41]. В іншому місці нарису письменник називає Джорджа Вашингтона так: «<...> великий защитник американской независимости <...>» [5, 45]. Процитована публікація прямо чи опосередковано могла справити вплив на Шевченків образ першого американського президента у вступі до незавершеної поеми «Юродивий»: «Коли / Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом? / А діждемось-таки колись» [12, 258, pp. 27–30]. Дослідники зосереджуються на інтерпретації наведених поетичних рядків, переважно не висловлюючись із приводу того, звідки Шевченко здобув достовірні відомості про біографію і діяльність першого американського президента (згадане питання не розглядається у змістовній публікації: [9]). Утім, з огляду на Шевченків поклик у примітці до поеми «Гайдамаки» [11, 510] на статтю «Барская конфедерация» з 5-го тому «Энциклопедического лексикона» [15] можна услід за Р. Харчук [10] припустити, що поет скористався статтею про Вашингтона у 9-му томі цього ж видання, у якій про законодавчу діяльність батька-засновника США зауважено: «<...> когда опасное положение Соединенных Штатов показало необходимость

всеобщей правительственной власти, в сентябре 1789 собран был в Филадельфии конгресс, и в нем Вашингтон единогласно избран президентом. Собрание начертало для Соединенных Штатов конституцию, существующую доныне» [2].

Юрій Барабаш формулює проблему ширше: «Ми не маємо відомостей про те, якими джерелами користувався Шевченко, вдовольняючи свій інтерес до культури, науки, історії Америки, але що такий інтерес – піонерський для української літератури – мав місце, сумнівів не викликає. В широчезному спектрі Шевченкової лектури книжки з американської проблематики посідали певне місце <...>» [1, 423]. На думку Григорія Грабовича, Вашингтон з «новим і праведним законом» в контексті «Юродивого» «символізує не конкретну соціально-політичну структуру тринадцяти американських штатів, а сакральну сферу справедливості й свободи» [3, 166]. «Справді, – погоджується Барабаш, – навряд чи Шевченко взорувався конкретно на американську соціально-політичну модель, “закон” для нього не юридичне поняття, а екзистенційна категорія <...>». Але дослідник водночас наполягає, що не слід ігнорувати й конкретно-історичний зміст Шевченкового посилання на Вашингтона, адже ім’я американського президента для Шевченка і «було символом, але не так абстрактно-сакральним, як уповні реальним у політичному сенсі, так само як “новий і праведний закон” – Декларація незалежності США – вабив його антиколоніальним духом, підживлював мрію про свою “хату”, свою правду, силу й волю, про майбутню незалежну українську державу» [1, 423]. Якщо говорити про конкретно-історичне підґрунтя цитованих Шевченкових рядків, то варто все-таки уточнити, що поет має на увазі, мабуть, не Декларацію незалежності США (1776), серед підписантів якої Вашингтона і не було, а Конституцію США (1787, вступила в дію 1789), яку розробив Конституційний конвент під головуванням Вашингтона. Обраний президентом США, він, як відомо, всіляко сприяв реалізації принципів основного закону країни.

У примітках до повісті «Художник» Павло Зайцев назвав Ірвінга одним із яскравих представників жанру так званих репортажів, зауваживши, що письменник «мав безумовний вплив» на прозу Шевченка [4, 286], однак у чому вплив полягав, коментатор не пояснив докладніше, тому з ним важко погодитися – доволі проблематично знайти спільні риси між творчістю Ірвінга та повістями Шевченка.

Список використаної літератури

1. Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового Слова: текст – контекст, семантика – структура. – К.: Темпора, 2011. – 510 с.
2. Вашингтон Георг // Энциклопедический лексикон. – СПб.: В типографии А. Плюшара, 1837. – Т. IX: Вар-Вес. – С. 138–140.
3. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
4. Зайцев П. Примітки // Шевченко Т. Повне видання творів: [У 14 т.]. 2-ге доп. вид. – Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1959. – Т. VI: Повісті й оповідання. Художник – Найми́чка – Варнак. – С. 269–294.
5. Ирвинг В. Детство и юность Вашингтона // Библиотека для чтения. – 1856. – Т. СХL. – Ноябрь. – Отд. II (Науки). – С. 25–54.
6. Ирвинг В. История жизни и путешествий Христофора Колумба / Пер. с фр. [и предисл.] Николая Бредихина. – Т. 1–4. – Санкт-Петербург: Типография Х. Гинце, 1836. – Т. 1. – XVI, [3],

438 с., 2 л. карт.; 1837. – Т. 2. – VIII, 458 с.; 1837. – Т. 3. – X, 504 с.; 1837. – Т. 4 [Приложения к истории Христофора Колумба, содержащие в себе объяснительные статьи и неизданные документы]. – VIII, 337 с.

7. Ирвинг В. Юношеские приключения Ральфа Рингвуда, записанные с собственных его слов // Библиотека для чтения. – 1856. – Т. СXXXVI. – Март. – Отд. II (Иностранная словесность). – С. 1–38.

8. История жизни и путешествий Христофора Колумба. Сочинение Вашингтона-Ирвинга. Перевод с французского Николая Бредихина. Санктпетербург, 1836. Том первый // Библиотека для чтения. – 1837. – Т. XX. – Февраль. – Отд. V (Критика). – С. 49–86.

9. Мещерський М. До джерел поезії Шевченка «Юродивий» // Радянське літературознавство. – 1962. – № 6. – С. 129–130.

10. Харчук Р. Вплив «Енциклопедичного лексикону» Плюшара на творчість Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. праць. – Вип. 21 (у друці).

11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 781 с.

12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 782 с.

13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 599 с.

14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – 495 с.

15. [Шульгин И.] Барская конфедерация // Энциклопедический лексикон. – СПб.: В типографии А. Плюшара, 1836. – Т. V: Бар–Бин. – С. 9–14.

Summary. Boron O. Washington Irving's Creativity in Taras Shevchenko's Reading.

The paper analyses artistic meaning of references in Shevchenko's story The Artist to historical and biographical account A History of the Life and Voyages of Christopher Columbus by Washington Irving. It proves including to Shevchenko's reading few works by Washington Irving published in the magazine Biblioteka Dlya Chteniya (The Reader's Library).

Keywords: reading, translation, historical and biographical account, essay.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ

Ольга СЛОНОВСЬКА

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В ПОСЛАННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ...»

У статі розглянуто проблему національної самоідентифікації українцями попередніх і нинішньої історичних епох через призму художнього тексту Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє».

Ключові слова: національна самоідентифікація, панславізм, панмонголізм, європейські філософи, Українська держава.

Одним із найбільш затребуваних і художньо прозріливо-пророчих творів Т. Шевченка є його послання «І мертвим, і живим...» Над розкодуванням «темних місць» цього твору «ламали списи» як найталановитіші шевченкознавці минулих століть, так і сперечаються досі вже нинішні найвидатніші літературознавці, пропонуючи власну інтерпретацію. Як відомо, жанр послання уперше з усіма йому притаманними рисами появився у Біблії. Античні часи представлено різноманітними листами, настановами, повчаннями, докорами, напучуваннями, які, маючи виразні елементи літературних текстів, посланнями в повному розумінні цього літературного жанру ще називатися не можуть бодай із тієї причини, що жанр послання вимагає цілого комплексу складників: елементів приватного листа, які пізніше було замінено епіграфами, найчастіше – зі Святого Письма; адресанта і адресата, власне, автора послання й того, кому його адресовано; вкрай важливої і актуальної насамперед для адресата проблеми, яку

порушує автор, наголошуючи на правильних і хибних шляхах досягнення мети і пропонуючи шляхи її розв'язання; всебічного висвітлення проблеми через своєрідну міні-дискусію; доброзичливого ставлення автора до адресата, незважаючи навіть на численні погрози, картання й умовляння; висновків-умовиводів автора послання; заклику чинити саме так, інакше з указаної причини та наслідків як позитивного, так і негативного рішення. В Біблії апостольські послання займають особливе місце, укладені в окремому розділі й переважно адресовані цілим етносам. Наприклад, «Послання святого апостола Павла до римлян», «Послання до євреїв», «Соборне послання святого апостола Якова», «Перше соборне послання святого апостола Петра», «Третє соборне послання святого апостола Івана», «Соборне послання святого апостола Юди». Врешті, навіть у творчості Т.Шевченка «І мертвим, і живим...» – єдиний взірець жанру послання, бо всі решта творів, де автор вказує адресатів, є лише художніми текстами з відповідними присвятами.

Текст твору «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», як відомо, має документально підтверджений час і місце написання, чого не можемо сказати про багато інших творів митця, які він залишав у друзів, не особливо турбуючись долею написаного й цілком покладаючись на добропорядність приятелів. На підтвердження досить лише згадати одісею з поемою «Іван Гус» («Єретик»), яку Т. Шевченко кинувся розшукувати аж після свого заслання і яка, на щастя, знайшлася дивовижним чином. Т. Шевченко переписав послання «І мертвим, і живим...» до рукописної збірки «Три літа». Очевидно, саме з цього джерела незабаром було зроблено кілька списків, бо тексти твору «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» поліція вилучила під час арешту в багатьох друзів Т. Шевченка, яким інкримінували участь у Кирило-мефодіївському братстві: незаперечний факт, що під час допитів у III відділенні фігурувало кілька списків послання, насамперед зроблених Миколою Костомаровим, Опанасом Марковичем, Василем Білозерським.

Тож, як свідчить дата, зазначена самим Т. Шевченком у рукописній збірці «Три літа», послання «І мертвим, і живим...» було написано 14 грудня 1845 року в селі В'юнищі на тодішній Переяславщині (тепер це Канівський район Черкаської області) в маєтку поміщика Степана Самойлова, в якого два тижні проживав Т. Шевченко. Саме тут митець виконав малюнок «У В'юнищі», з якого видно, що село, яке разом із кріпаками належало цьому панові, було заможним (про це свідчать добротні хати) і розлогим, мало в центрі великий майдан. Переїхати до В'юнища від лікаря Андрія Козачковського Т. Шевченко мусив тому, що в будинку цього приятеля розпочався ремонт, створило несприятливі умови для творчості поета. У В'юнищі в грудні 1845 року Т. Шевченко, крім тексту «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», написав чимало високохудожніх творів: «Холодний Яр», «Псалми Давидові», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі...». Якщо на основі цих художніх текстів створити уявний образ автора, то доведеться вести мову про особистість, не вдоволену ні собою, ні оточенням, ні ситуацією «на Вкраїні милій» [16, с. 268]. Перша невдоволеність пояснюється просто: Кобзар уже усвідомив себе поетом, здатним опосередковано, через художнє слово змінити

перебіг трагічної української історії, але ще перебував у нетерплячому очікуванні твору, який стане ключовим і вибуховим, змусить численних шанувальників прозріти, усвідомити себе українцями й розпочати державотворчу місію. Друга невдоволеність була пов'язана з тим, що поет їхав на Україну до своїх приятелів і шанувальників, заздалегідь надіючись не так на їхню ідеальну порядність, повсякчасну жертвовність на благо України, патріотичну свідомість, громадянську позицію (Шевченко не міг жити в ілюзіях, достеменно знаючи, що значна частина цих людей – поміщики, які володіють сотнями, а то й тисячами кріпаків), як насамперед на їхню національну самоідентифікацію, кровне й генетичне відчуття єдності з усім, без жодних винятків, українським народом. На ділі ж виявилось, що генетична національна пам'ять для багатьох вихідців із колишньої козацької старшини, а в часи Т. Шевченка – дворян, – насправді більше мертва, ніж жива, завдання служити Україні й українському народові – непосильне, і, на їхній погляд, взагалі зайве. Ці земляки генія могли захоплюватися віршами українською мовою, тому що це раптом виявилось дуже модним, навперербій запрошували Т. Шевченка в гості, аби перед людьми свого кола хвалитися дружбою з самим автором «Кобзаря», але водночас принагідно могли навіть особисто штрикаючи в очі своєму гостеві-поетові, безцеремонно нагадуючи про його кріпацьке минуле як особливо ганебне походження й не посоромитися заявити, що таких, як він, у них особисто – предостатньо (досить згадати непристойну поведінку поміщика Платона Лукашевича). Суспільна ж ситуація в Україні Т. Шевченка просто приголомшила: тяжке кріпацтво за століття непосильного гніту й визискування латентно убивало в основній масі населення козацькі психотипи, боротьба за волю давно скорених і з волі царя та вельможного панства упосліджених до краю ставала примарною.

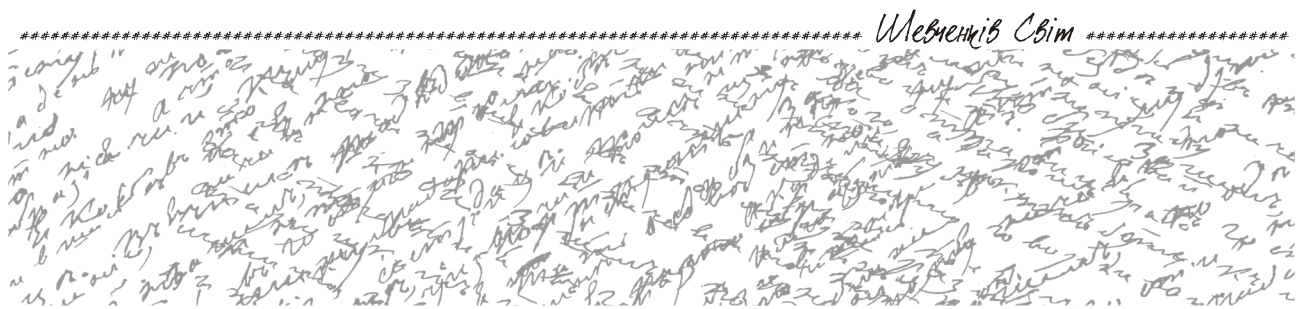
На поета побачене, почуте й інтуїтивно відчуте найтоншими фібрами душі справляло вкрай гнітуче враження, породжувало такої амплітуди гнів, зневагу й ненависть, які були притаманні хіба що біблійним пророкам, а як відомо, Тарас Григорович любив читати Біблію, багато фразеологізмів зі Святого Письма вживав як епіграфи у своїх творах, був переконаний, що саме в цій священній книзі є поради й напучування на всі випадки життя кожній людині зокрема і всім народам загалом. Поет знав, що іудеї-раби вирвалися з чотиристатридцятилітнього єгипетського полону ціною втрати «м'ясних казанів» [2, с. 69], тобто пристойного забезпечення рівня існування харчами з рук єгипетського фараона. Така втрата, як свідчить Старий Завіт Біблії, для них виявилася досить болісною, але не смертельною, тим паче, що за сорок років блукання в пустелі Єгова час від часу підгодовував свій народ смаженими перепілками й манною небесною. Новітні українські раби й рабовласники називалися кріпаками й кріпосниками, насправді ця назва нічого не змінювала. Крім цього, у кріпосницькій неволі новітні раби не мали ні «м'ясних казанів», ні найменшого сподівання на «манну небесну» [2, с. 73] у разі відчайдушної спроби визволення. Український кріпосник й кріпак не вважалися чужинцями етнічно, як єгиптяни й іудеї. Це були діти однієї матері України, але між кріпосниками й кріпаками давно пролягла бездонна прірва, через яку не існувало жодного сполучення. Закономірно, що Т. Шевченко все це добре усвідомлював значно раніше, ще в Петербурзі, а може, й у Вільно, але приїхавши в Україну, достеменно збагнув, що повноцінна україн-

ська нація не зможе існувати ні за рахунок самого панства, ні складатися виїмково з приневоленого чи навіть визволеного селянства, бо єдність усіх суспільних прошарків, змонолітизованих національною ідеєю, – єдина запорука існування, а на перспективу – навіть безсмертя у віках рідного народу.

Як відомо, Т. Шевченко часто апробовував ще до публікацій свої художні тексти на слухачах. Це була своєрідна перевірка автором власного твору на рівень розуміння і сприйняття публікою. Закономірно, що слухачам безпечніше було чути з уст автора твори романтичного спрямування («Причинна», «Тополя», «Перебендя», «До Основ'яненка») чи соціально-побутової тематики («Катерина», «Наймичка»), тож реакцію на «кримінальні» мотиви в посланні «І мертвим, і живим...» Шевченко передбачив. Г. Неділько писав: «У Києві Шевченко часто бував на літературних вечорах, під час яких читав свої твори, зокрема поеми «Кавказ», «І мертвим, і живим...» Про це розповідають у спогадах Г. Андрузький, М. Білозерський, О. Навроцький, О. Тулуб. Поезії Шевченка захоплювали молодь. Професора ж Київської духовної академії В. Аскоченського вони лякали, і він радив Шевченкові покинути писати такі вірші» [9, с. 87]. Згадка про декламування Тарасом Григоровичем послання «І мертвим, і живим...» є і в мемуарах Миколи Білозерського, проте в цьому випадку опосередкований свідок акцентує на найважливішому в тексті послання, в не на реакції слухачів: «Василь Васильович Тарновський-батько (пом. 1865) розповідав мені, що у нього в сорокових роках у Києві були літературні вечори, які навідували... друзі й знайомі Тарновського, і серед них Шевченко. Якось прийшов він і прочитав тільки-но написане їм відоме «Посланіє до земляків». Загальний зміст цього твору, і особливо ті місця, де говориться про козацьких гетьманів, яких Шевченко перший зрозумів і показав у їх істинному вигляді, справило на всіх присутніх шалене враження: з цього моменту преклоніння ясновельможним і уявлення їх героями-лицарями руйнувалось... Слово Шевченка скинуло їх з п'єдесталів і поставило на належні місця» [4, с. 501]. Отже, навіть перші слухачі здатні були вловити, що Т. Шевченко аж ніяк не є прихильником лубкового «підмальовування» веселими фарбами подій часів Гетьманітету й усіх, без розбору, українських гетьманів, адже саме очільники української нації тих часів були зобов'язані зберегти Українську державу навіть ціною свого життя, але не зробили цього з причини жадання влади й власного користюлюбства.

Уперше твір «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» було надруковано в німецькому місті Лейпцігу, де вийшла друком збірка «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко» (1859). Видання віршів двох геніїв різних націй під спільною обкладинкою засвідчує одне: за життя в освічених колах Т. Шевченко мав популярність, не меншу, ніж О. Пушкін, розцінювався як рівний йому талантом геніальний автор. 1867 року послання «І мертвим, і живим...» фігурувало в першому томі львівського видання «Поезії Тараса Шевченка». 1876 р. побачило світ найповніше на той час празьке зібрання творів поета у двох томах, куди ввійшло й послання «І мертвим, і живим...». Галицький літературознавець Омелян Огоновський одним із перших науковців досліджував послання Т. Шевченка й присвятив цьому творові статтю «Погляд на важніші думки Шевченкові», яку було надруковано 1873 року у львівському журналі «Правда». Також за редакцією О. Огоновського

було опубліковано в 1892–1893 рр. «Кобзар» Т. Шевченка у двох томах, який швидко розкупили й ця книга стала раритетом. Комплектування поетичних текстів у цьому двотомнику творів Т. Шевченка була здійснені О. Огоновський за жанровим гніздами, а не хронологічним принципом, тому викликало низку справедливих критичних зауважень М. Драгоманова, але саме це двотомне видання «Кобзаря» І. Франко усе-таки вважав найкращим із виданих збірників творів Т. Шевченка в Галичині.

Написання послання «І мертвим, і живим...», що за рівнем художності й силою викривальності рівне поемі «Сон» («У всякого своя доля...») і грізно-безпощадній інвективі «Кавказ», можна вважати результатом доступу українського поета до Небесного Архіву й перетворення Шевченка з поета-лірика, поета-співця-народної-недоли на поета-вісника, поета-пророка, а притаманну їм здатність Бог дає навіть далеко не всім визнаним світовим геніям. Чесно кажучи, перелічені нами вище три Шевченкові твори є продуктом співпраці українського поета з Силами Провидіння, тому Т. Шевченка мало порівнювати з біблійними пророками – насправді він рівний їм і силою передбачень, і справедливістю попереджень-застережень, і мотивами божественних проявів гуманізму-співчуття до ущербної і недосконалої земної людини, яке б визначне місце в суспільстві вона не займала. Високохудожній твір Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» є виразним зразком політичної поезії в жанрі послання. Ораторський стиль цього твору логічно й природно поєднаний з ліричними відступами та аргументованою критикою подій і явищ, які стали явною ганьбою царської Росії перед цивілізованим світом. У посланні «І мертвим, і живим...» Тарас Шевченко несподівано виходить далеко за межі інтимного характеру цього жанру, бо висловлює об'єктивно-суб'єктивне враження від тієї доби, в якій жив, дає виважену оцінку українському минулому, вперше заявивши про шкідливість надмірної ідеалізації козаччини, та найголовніше – порушує такі питання політичного змісту, яких не смів торкатися ніхто навіть із найпрогресивніших російських діячів. Громадянська авторська позиція в цьому творі вражає сміливістю, граничною відвертістю, характеризується емоційною силою, відвагою і прозорливістю пророків.

Від перших слів твору «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» читач уявляє собі ліричного героя велетнем того божественного духу, що апіорі унеможлиблює байдуже споглядання неправди й неволі й самим ліричним героєм, й усіма, кого автор гнівними словами будить з летаргічного сну, до кого звертається майже персонально, кого спонукає жити повноцінна особистість і якомога швидше національно самоідентифікуватися. Якщо взяти до уваги, що національна самоідентифікація в посланні стає наскрізним мотивом, то окремі фрагменти послання («В своїй хаті своя й правда, / і сила, і воля», «Нема на світі України / Немає другого Дніпра» [15, с. 250], «Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?» [15, с. 253]), фразеологічно скомпоновані й надзвичайно потужні, підтекстово створюють гравітаційне поле, яке здатне втримати в зоні своєї дії національну ідею разом із парадигмою національного буття, в також той концепт вічності, яку поет увиразнив згадкою про мертвих, живих і ненароджених. Розшифрування унікальних образів-символів минулих, теперішніх і майбутніх поколінь українського народу

непросте, а тому не може бути однозначним і остаточним. Одні шевченкознавці вважають, що мертві – це українські поміщики-кріпосники, живі – інтелігенція, ненароженні – несвідомий, неграмотний і відсталий простий люд. З таким твердженням можна посперечатися насамперед тому, що якраз народні маси ніколи не можуть вважатися «ненароженними», бо навіть у найекстремальніших ситуаціях є носіями національного світогляду, свято бережуть у пам'яті й повсякденному вжитку морально-етичні ідеали, здатні донести навіть до дуже далеких нащадків народну пісню й думу, великий пласт фольклору, етнографічного одягу, етноархітектури й етнопедагогіки. Вважати мертвими дворян, які з касти козацької старшини скотилися в касту поміщиків-кріпосників, також дуже проблемно: Т. Шевченко небезпідставно залишає цьому соціальному прошаркові право на каяття й оновлення, адже в їхніх головах добротні знання, а душах – належне виховання, а в руках – високі посади; їм притаманний широкий кругозір, а національне коріння гарантує спроможність вершити великі діла на благо України. Стосовно тодішньої інтелігенції, то своїм походженням вона переважно була з дворян, це по-перше, й, по-друге, взагалі здатного що-небудь у суспільстві змінити прошарку не становила, бо не мала ні влади, ні ролі «солі землі» чи «вершків суспільства» відповідно ні кріпаками, ні дворянами. Отже, в посланні Шевченковім ідеться про щось посутньо інше.

Теорія єдиного потоку (за М. Грушевським) – це насамперед розуміння цілісності української нації та її культури, попри те, що тут наявне станово-соціальне розшарування. Ось тільки переходу від одного соціального стану до іншого в українців не було ветовані, тобто за належного докладання зусиль і сприятливих умов людина навіть найнижчого походження могла вибитися в суспільні верхи. Не існувало в українців тієї непорушної кастовості, яку виразно простежано в російського «столбового» дворянства чи в польської шляхти. Іван Сірко, Григорій Сковорода, зрештою, Тарас Шевченко саме такій унікальній демократичності української нації – яскраве підтвердження. На наш погляд, у посланні Шевченковім «мертві» – це справді мертві, тобто ті покоління, які вже відійшли, «живі» – це сучасники, ті, хто існує в теперішньому часі, «ненароженні» – майбутні покоління, які апіорі мають право судити своїх попередників (батьків і дідів) за допущені ними фатальні прорахунки в державотворенні, що не відбулося в той час, коли вже всі народи-сусіди спромоглися на власні національна держава. Така інтерпретація найтемнішого місця в посланні Т. Шевченка «І мертвим, і живим...» стає ключем до розшифрування підтекстового змісту всього твору. Більше того, з'являється нагода вести мову про еліту нації, представники якої за походженням можуть бути з будь-якого соціального прошарку. Григорій Ключек пише: «Роль національної еліти в становленні нації і держави величезна. Можна говорити – визначальна. Еліта (від лат. Eligo – обираю) – це кращі люди нації, її мозок і її воля. Еліта виконує в “тілі” нації найголовніші життєзабезпечувальні функції. Вона оцінює сучасне, накреслює перспективи на майбутній розвиток, виробляє суспільні ідеали, посилає в народ певні вольові імпульси, які матеріалізуються у цілеспрямовані діяння тисяч і мільйонів громадян» [7, с. 129]. Саме еліта (провідна верства) стає каталізатором поривів, проривів і поступу вперед усієї нації. Еліта ж і несе відповідальність за долю свого народу й держави перед людьми й Богом.

***** Шевченків Свiм *****

Ліричний герой усвідомлює свою космічну самотність, як і власні феноменальні здібності пророка, якими намагається користуватися вкрай обережно, щоб не накликати біди на рідний народ. Водночас автор, якого в цьому творі цілком ототожнено з ліричним героєм, ніби постійно перебуває в небесних емпіреях, звідки краще й ширше видно всю гнітючу панораму того, що діється в Україні: «...Образ своєї самоти й непочатості, трагічного протистояння людській глухоті й сліпоті – типовий прийом біблійного пророка: його сходження на таку етичну висоту, з якої видно всю людську неправду і всі виразки суспільства, а голос розходиться далеко навкіл» [5, с. 320]. Важливо, що ліричний герой самоатестує себе словом «окаянний», а сучасників називає «юродивими» [15, с. 250], тобто в середовищі прагматиків, нігілістів, байдужих і просто оспалих і недалеких розумом людей почувається щонайменше диваком, відторгненим, чужим, для них навіть небезпечним, бо взявся пророчити біду, невідворотне наближення якої ще ніхто вловити не може. Юродиві, тобто в буквальному розумінні – розумово відсталі, тихо помішані сучасники насправді ж – духовні ледарі, власне, ті, хто відкладає на завтра нагальну роботу, хто добре розуміє необхідність власної держави, але пасивно очікує, надіючись, що її успішно рано чи пізно збудують без нього, а тому нічого напружувати власні розум і тіло.

Якщо взяти до уваги, що для Т. Шевченка властиво різні часові проміжки доби накладати на парадигму безповоротно проминального людського життя, а також часу як вічності, то й у цьому творі читач отримує нагоду збагнути часопростір минулого як уже даремно втрачений період, що його Господь призначив для прозріння, катарсису, нелегкої спокути, виправлення помилок батьками і дідами, переосмислення ними всього скоєного во ім'я власної наживи й користі на шкоду Україні. Уривок від слів «І смеркає, і світає...» до «...І сила, і воля» можна умовно вважати вступом, але цей вступ – не типове введення автором своїх читачів у хід описаних у творі подій, а своєрідна ревізія висновків, які давно мав би зробити кожен Шевченків сучасник. Микола Костомаров цей натяк усвідомив особливо виразно, адже саме цьому поетові й історикові належать слова: «Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив страх: враження, яке вони справляли, нагадало мені Шиллерову баладу “Занавішений санський ідол”. Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплює було зазирнути туди!!!» [9, с. 133–134]. Для невтаємниченого читача умовивід М. Костомарова взагалі темний, тому вважаємо за потрібне коротко відтворити фабулу балади Фрідріха Шиллера. Німецький поет переповідає античну легенду про храм Ізиди, в якому височить накрите полотнищем божество. Учитель-філософ ненароком утаємничує свого найталановитішого учня, що під ковдрою – істина, але споглядати її дозволено лише тоді, коли самотійно осягнеш і ковдра сама спаде. Та учень уночі пробирається до храму, зриває ковдру, а вранці юнака знаходять мертвим біля накритого ковдрою ідола. Істина виявилася вбивчою, бо учень філософа вирішив здобути її злочинним шляхом. У Т. Шевченка страшну картину життя народу в Україні бачили всі, але старалися жакливу правду не помічати, заздалегідь відводили погляди від народних страждань, мук і тієї кричущої несправедливості, яку неможливо було не фіксувати ні пам'яттю, ні розумом. Ліричний відступ (від слів «Нема на світі України...» до «...З святыми

горами Дніпро») – це невимовна туга поета з причини того, що в жодному разі не мало статися, але сталося і вже є! Освічена молода верства повертається з європейських університетів із викривленою свідомістю, всього лише «великих слів великою силою» [15, с. 251], а причина такої національної катастрофи – відсутність національної системи освіти, втрата етнопедagogічного концепту, пильності й настороженості до чужоземних віянь, що неминуче призводить до непомірної наївності, дилетанства, «нахапаних» ідей, під якими нема жодної доказової бази. Закономірно, що з багажем сурогатів квапитися з Європи додому «вченому» поколінню нема жодного сенсу: рідний народ потребує не хвальків і крикунів, а невсипущих трудівників і державобудівничих. Зневажливо й навіть фривольно звучить Шевченкове узагальнення непоправної шкоди від таких опрогресивлених «современними огнями» [15, с. 254] українців: «Ох, якби те сталося, щоб ви не вертались, / щоб там і здихали, де ви поросли! / Не плакали б діти, мати б не ридала, / Не чули б у Бога вашої хули. / І сонце не гріло б смердячого гною / На чистій, широкій, на вольній землі. / і люди не знали б, що ви за орли, / І не покивали б на вас головою» [15, с. 251]. Проте жорстокі висновки вимагають переліку провин і гріхів, тому Т. Шевченко вдається до рольового обігрування питання освіти чи одурманення, знань чи кривотолків, гордості чи безплідного хизування. Сам текст послання вражає діалогічним викладом і виразно прямою мовою тих нібито «позалаштункових персонажів», яких читачі вбивчо майже поіменно розпізнають від перших їхніх фраз. При цьому, на думку Ю. Івакіна, сатиричний задум зреалізовано завдяки ораторському викривальному монологу, по вінця сповненого обурення й сарказму, але сатиру в творі таки поєднано з лірикою. Таким чином послання «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка набуває вигляду дискусії, в якій «поет вів ідейну суперечку – спростовував і доводив, соромив і закликав» [6, с. 246]. І все це в посланні весь час відбувається на передньому плані, а задній план – власне, непідкупно-страшне історичне тло, – проривається на авансцену зі згоди ліричного героя лише тоді, коли вже просто несила слухати наївні побрехеньки і явні нісенітниці з уст українських нібито освічених мужів.

«І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» не має яскраво вираженого сюжету та його складників – сюжетних ліній, для кожної з яких щонайменше характерні такі елементи, як зав'язка, кульмінація, розв'язка. Тим часом фабула у творі таки існує: основні його фрагменти можна стисло переповісти. Василь Пахаренко недаремно наголошує: «Композиційно поема подана суцільним текстом, але за змістом у ній можна виділити п'ять частин» [10, с. 138]. Ці п'ять частин накладаються на типові риси біблійних послань апостолів, а також послань українських письменників-полемістів давньої літератури: «1) епіграф; 2) розгорнутий заголовок (що виник з розгорнутого прологу листа у старій літературі); 3) адресованість твору всьому національному загалові; 4) специфічно біблійний ораторський стиль; 5) багатогранний образ автора, який обертається до читача різними своїми «обличчями»; багаторазове повторення сполучника «і», що підкреслює урочистість вислову, роздуми» [10, с. 137]. Така структура нібито безсюжетного тексту витворює підтекстовий сюжет, який і тримає все Т. Шевченком сказане в «єдиному тілі».

Шевченків Свім

Тож Шевченкове послання «І мертвим, і живим...» розпочинається епіграфом зі Святого Письма. Найвиразніше його трактує Юрій Барабаш: «В українському перекладі: “Коли хтось каже: «Я люблю Бога», а ненавидить брата свого, той не правдомовець»» [1, с. 111–112]. Уже епіграф натякає на словоблудстві українських кріпосників, які нібито люблять Бога, стараються якнайбільше дізнатися про історію України, цікавляться добою козаччини, врешті, намагаються прославитися своїм шароварним патріотизмом, але того ж таки брата-кріпака визискують і не вважають повноцінною людиною: «Шевченко бачив, як пани, які кричали, що люблять Україну, насправді... розпинали її. Ці пани “замість пива праведную кров із ребер точать”. Отже, їхня любов до України, до поневоленого народу наскрізь фальшива» [9, с. 133]. Українське лицемірство Т. Шевченко вважає основною причиною розбрату й занепаду, що призвело до багатовікової бездержавності народу. Саме це його найбільше пече й мучить: «Тільки я, мов окаянный, // І день і ніч плачу» [15, с. 250]. Слова, запозичені з Біблії, згадка про розпуття велелюдні як або велелюдні базари, або біблійні місця страти чи оголошення владою нових законів і пророчо-ораторський психостан ліричного героя впритул наближає Т. Шевченка як автора послання «І мертвим, і живим...» до біблійного пророка Єзекіїля, який пророчив грішному народові Ізраїля неминучий Страшний Божий Суд.

Послання «І мертвим, і живим...» цікаве для сучасного читача саме тим, що його Шевченко адресує представникам української нації протягом усієї історії її існування, охоплюючи минулий, теперішній і майбутній часи, власне, вічність у людському розумінні такого поєднання. В обсервації поета перебуває насамперед українська інтелігенція, далекі нащадки колись козацьких і значно ближчі – дворянських, генетично – тих представників козацької старшини, чиїх предків Катерина II й підкупила, зрівнявши з російською панівною верствою. В часи Шевченка таке покоління само себе з превеликими труднощами національно ідентифікувало, тому поставало нібито заможними, нібито освіченими, нібито прогресивними, нібито українцями. Недосформованість важливих соціальних понять спричинили не лише умови, а й великодержавницька ідеологія. І. Франко це вловив найглибше й найточніше: «Пригадаймо, що німецька ідеалістична філософія Шеллінга та Гегеля перемінилася в багатьох росіян у доктрину деспотизму, що при кінці 30-х років Белінський іменем тої філософії величав російську автократію... Не забуваймо, що такий сучасний огонь, як реалізм у поезії, проголошений в ту пору в Росії за почином французів та англічан, сплотив у Росії Гоголя, який на довгі десятки літ збаламутив саме чоло української інтелігенції, сплотивши фікцію, що інтелігентна, вища література може бути лише на російській мові, а українська мова надається лише для популярної, просто-народної літератури. Не забуваймо, що й другий високий сучасний огонь – увага інтелігентних людей до соціальних питань і змагання до поправки стану найширших робочих верств, – що навіть се наскрізь чоловіколюбне змагання в Росії довгі роки служило претекстом для відтягання української інтелігенції від рідного українського ґрунту, піддержувало дух національної централізації та негоції України й її окремих інтересів» [13, с. 317]. Ось звідки в Шевченка зневага до «вчителя»-«німця». Врешті, питання інтерпретації цього мало не символічного образу з послання «І мертвим, і живим...» досі відкрите. Ті науковці, хто бе-

реться карикатурний образ виведеного в посланні «учителя великого» [15, 252] інтерпретувати опосередковано в контексті Росії, здебільшого «ковзають» поверхню тексту, адже «німець» у посланні Т.Шевченка – аж ніяк не суто людина німецької національності, хоча справді вся жіноча гілка російського монаршого двору за походженням була німецькою і німці-колоніалісти, яким їхня землячка Катерина II роздала степові землі, окроплені кров'ю козаків Запорозької Січі, – також незаперечний факт. Напів- і більше німецьке походження наслідників російського престолу – це одна річ, а згубні філософські віяння – інше. Василь Пахаренко розшифровує образ «куцого німця узлуватого» як ідеологію «куцого розуму»: «“Куций” – бо з відсіченою душею, короткий, обрубаний. “Узловатий” – який заплутує вузлами нить думки, якого дуже важко зрозуміти. У цьому символі вгадується вельми глибокий і пророчий підтекст, а може, *надтекст*... Шевченко віщує, так ніби бачить внутрішнім, духовним зором майбутні діяння провідної верстви: ...нібито народний, большевицький режим виявився ще жорстокішим визискувачем, катом народу, ніж царський» [10, с. 139–140]. Отже, йдеться про Шевченкове передбачення марксизму-більшовизму, на чю вудочку в ХХ столітті упіймалися й такі зовсім не наївні люди, як видатні українські патріоти історик М. Грушевський, письменник і політик В. Винниченко. Це ж явище мав на увазі й шевченкознавець Євген Сверстюк, розмірковуючи над образом того ж таки «куцого німця»: «Сумніву немає, що в “німецькі землі” тут входять насамперед французькі землі, а там і англійські. Наївні шевченкознавці пов'язують це з гегельянство-кантіанством, що аж ніяк не стосувалося просвіти, ні тим більше атеїзму... Чому все таки “куций німець”? Може, Шевченко мав упередження до німців? Саме навпаки: і сім'я Карла Брюллова, і Штернберг, і зворушливі добрі німці в повісті “Художник” були йому найближчими людьми – після своїх земляків. Очевидно, для освічених сучасників Шевченка, навіть таких, як Драгоманов, ці загадки були зрозумілі ще менше, ніж нам» [11, с. 50]. А далі – найважливіше: «Але чому ж таки не француз, а німець?.. Тоді ще німецькою мовою не було написано «привид ходить по Європі» і ще з німецької землі не йшло вчення, яке мало замінити свої традиції, свою мудрість, свою мову – чужими фразами... Минуло століття – і це теж прояснилось і зазвучало в самозневаженій душі, яка забула головне – *бути собою*» [11, с. 51]. Отже, шевченкознавець зумисно згадує перше речення «Маніфесту комуністичної партії» (1872) Карла Маркса й Фридриха Енгельса й ту трагедію, яку пережила Україна за роки радянського тоталітаризму.

Проте пояснення як образу «куцого німця», так і спародійованого в посланні «І мертвим, і живим...» украї заплутаного чужоземного вчення може бути й іншим. Іван Дзюба наводить розуміння Павлом Филиповичем відповідних слів Шевченкового послання: «Метафізика Фіхте, Шеллінга, Гегеля у провінціальних панів набирала карикатурного характеру... Тому і Шевченко малює її в карикатурних формах» [5, с. 321]. Тільки як би не трактувалося, колишній і сучасний читач Шевченкового твору «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» повинен пам'ятати, що навіть найкраще філософське вчення, найкраща ідея, не кажучи вже про ворожі й хибні їх різновиди, залишається небезпечною, чужою і холодною, якщо суперечить душі нації представників того народу, які взяли її студіювати. Т. Шевченко

Шевченків Свім

це прекрасно розумів і цілком доступно трактував, а тому радянські ідеологи завбачливо усікали найбільш виразну цитату, в якій національне таки суттєво домінувало над запозиченим. Тож у радянські часи до безконечності дозволялося цитувати: «І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь», – але вкрай небажано було продовжувати слова Т. Шевченка, як того вимагав контекст: «Бо хто матір забуває, / Того Бог карає, / Того діти цураються, / В хату не пускають, / Чужі люди проганяють, / І немає злomu / На всій землі безконечній / Веселого дому» [15, с. 254]. Як відомо, останнє речення цієї цитати вклав в уста свого неоднозначного персонажа Семена Магазаника в романі «Чотири броди» Михайло Стельмах, і вже за одну лише цю фразу вихід його художнього твору опинився під загрозою.

Т. Шевченко прекрасно усвідомлював, що принесені з чужого поля істини неминуче в'януть і ниділи на бездержавному українському ґрунті. Навіть «справді живі й плодотворні», вони «перемінялися у них на пусту забавку, на золоті брязкальця» [13, с. 317]. Наприклад, мало придатні для реалізації з причини відсутності животрепетності та актуальності наукові ідеї, якими Шевченко подає панславизм і панмонголізм, у трактуванні української інтелігенції, що часто-густо здобувала й університетську освіту за кордоном, перетворюються на гротескні вихвалання й типову шароварщину («Німець скаже: / «ви могли» / «Могли! Могли!» чи «Німець скаже: «ви слав'яне!» / «слав'яне! Слав'яне!» [15, с. 252]). Замість того, щоб належно вникнути в наукові гіпотези, розібратися в негативних і позитивних складових української ментальності, що беруть початки з етнічного походження, освічена українська молодь вишукує тільки «великих слов велику силу» [15, с. 251]. Як і доктрина панславизму, монгольське походження слов'ян – схоже припущення, за яким слов'яни – нащадки монгольської гілки цивілізації. Російський мислитель і поет Володимир Соловйов (1853–1900) ввів термін «панмонголізм», який в його історіософській концепції містив ідею історичної помсти і зіставлявся із завоюванням Константинополя мусульманами. Значно пізніше російський поет Олександр Блок (1880–1921) у патетичній, а за внутрішнім змістом – ще й написаній у дусі російського шовінізму й типового брязкання зброєю для залякування тих держав, чиї землі вже або в майбутньому буде колонізовано, поемі «Скіфи» концепцію панмонголізму проінтерпретував поетично й навіть узяв за епіграф рядки з вірша В. Соловйова «Панмонголізм» (1894): «Панмонголізм! Хоть слово дико, / Но мне ласкает слух оно» [3, с. 378]. Ось тільки в названій поезії В. Соловйова, на відміну від О. Блока, звучала не хвала Російській імперії, а зловісне пророцтво її загибелі. Проектуючи трагічну долю Візантії на неминуче майбутнє Росії, В. Соловйов писав: «Когда в растленной Византии / Остыл божественный алтарь / И отреклися от Мессии / Иерей и князь, народ и царь, – // Тогда он поднял от Востока / Народ безвестный и чужой, / И под орудьем тяжким рока / Во прах склонился Рим второй. // Судьбою павшей Византии / Мы научиться не хотим, / И всё твердят льстецы России: / Ты – третий Рим, ты – третий Рим... // Как саранча, неисчислимы / И ненасытны, как она, / Нездешней силою хранимы, / Идут на север племена. // О Русь! забудь былую славу: / Орел двухглавый сокрушен, / И желтым детям на забаву / Даны клочки твоих знамен. // Смирится в трепете и страхе, / Кто мог завет любви забыть... / И Третий Рим лежит во прахе, / А уж четвертому не быть» [12].

Якщо ж узяти до уваги, що ідею Росії як Третього Риму сформулював церковний діяч Філофей, який з Псковського монастиря написав вінченосним російським особам Василю II та Іванові IV: «Царство паки в третій Рим бежа, іже в новую великую Русь. Два Рима падоша, а третій стоїт, а четвертому – не бити» [8, с. 172], то поезія В. Соловйова не просто доповнює, а трактує як логічний фінал ідею загибелі держави, що перетворилась на оплот темряви, беззаконня та безбожжя.

До речі, й І. Франко також передбачав безславну кончину Росії: «Машина темного царства так і збудована, що мусить швидше чи пізніше сама розпастися. Адже головні її пружини – несправедливість, деморалізація, облуда та сваволя – се не жодні закони природи, вічні та незмінні, се тільки часові недуги людськості, по яких мусить наступити й ви здоровлення... Розуміється, не без тяжких збурень, не без великих жертв!» [14, с. 76]. Так само й Шевченкове послання «І мертвим, і живим...» засвідчує дивовижне прозирання поета крізь віки й віки. Афоризми цього художнього тексту не втратили своєї сили досі, а талант пророка допомагає сучасній Україні знайти правильний шлях із гнітючої перспективи нової анексії ворогом-братом споконвічних українських територій.

Незважаючи на те, що Т. Шевченко то погрожує найстрашнішими карами, то картає за скоєні гріхи, то майже слізно вмовляє схаменутися всі прошарки українського суспільства, основні надії поет покладає на українську еліту, з яких соціальних прошарків вона б не походила. Тож Ю. Івакін справедливо акцентував: «Послання – поетичний твір могутньої ліричної сили, в якому відображено... пристрасне бажання не в майбутньому, а вже тепер полегшити долю народу, примусити “схаменутися” бодай декого з “оглухлих” “земляків” ...Проблема обов'язку інтелігенції перед народом залишалась актуальною і в наступні десятиріччя. Проте в нових історичних умовах об'єктивна суспільна функція твору дещо змінилася: широкий демократичний читач сприймав послання вже не як “умовляння”» [6, с. 245], а стимул до дії, хоч про це в часи тоталітаризму радянський шевченкознавець вести мову не мав права, тому з метою уникнення тавра «буржуазного націоналіста» негайно перемикався на класову ненависть і боротьбу. Внутрішня опозиція у творі, амбівалентність авторського ставлення до сучасників (а в підтексті, напевно, й до «ненароджених», тобто сучасних українців) – це саме та могутня лірична сила (за Ю. Івакіним), яка виявилася здатною струснути й опритомнити українську націю, змусили на «великій руїні» минулої національної історії взятися до реальної побудови Української держави початку третього тисячоліття.

Список використаної літератури

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історію- й націософська парадигма. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія, 2004. – 181 с.
2. Біблія. – М. : [Б. в.], 1990. – 296 с.
3. Блок А. Скифы / Александр Блок // Блок А. Стихотворения. Поэмы. Воспоминания современников. – М. : Правда, 1989. – С. 378 – 380.
4. Бородін В. С. Коментарі: «І мертвим, і живим, в ненароджених землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» / В. С. Бородін, М. М. Павлюк, В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата, В. Є. Шубравський // Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12-и т. – Т. 1. Поезія 1837 – 1847. – К. : Наукова думка, 1990. – с. 501–503.

5. Дзюба І. Тарас Шевченко / Іван Дзюба // Історія української літератури у 12-и томах. – Т. 7. Тарас Шевченко. – К. : Наукова думка, 2014. – 782 с.
6. Івакін Ю. «І мертвим, і живим...» / Юрій Івакін // Шевченківський словник у 2-х т. – Т. 1. – К. : Головна редакція УРЕ, 1978. – С. 245–246.
7. Клочек Г. «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» / Григорій Клочек // Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – С. 126–145.
8. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 237 с.
9. Неділько Г. Я. Тарас Шевченко: Життя і творчість: Книга для учителя / Георгій Якович Неділько. – К.: Радянська школа, 1988. – 247 с.
10. Пахаренко В. Шкільне шевченкознавство / Василь Пахаренко. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 256 с.
11. Сверстюк Є. Шевченко і час / Євген Сверстюк. – К. : Воскресіння, 1996. – 160 с.
12. Соловьев В. Панмонголізм // <http://rurpоеm.ru/solovev/panmongolizm-hot-slovo.aspx>.
13. Франко І. На роковини Шевченка / Іван Франко // Франко І. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – 472 с. – С. 311–319.
14. Франко І. Темне царство / Іван Франко // Франко І. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – 472 с. – С. 56–77.
15. Шевченко Т. І мертвим, і живим, в ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12-и т. – Т. 1. Поезія 1837 – 1847. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 250–255.
16. Шевченко Т. Як умру, то поховайте / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12-и т. – Т. 1. Поезія 1837 – 1847. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 268.

Summary. Slon'ovska O. The problem of national self-identification in the the epistle “To living and dead ...” by T. Shevchenko.

The article deals with the problem of the national self-identification by Ukrainians previous and current historical epochs in the poem “To my fellow-countrymen, in Ukraine and not in Ukraine, living, dead and as yet unborn my friendly epistle” by T. Shevchenko.

Key words: national self-identification, panslavism, panmongolism, European philosophers, Ukrainian state.

Лариса ГОРБОЛІС

УДК 821.161.2

**СВІТ ДУШІ УКРАЇНЦЯ
В ПОЕЗІЇ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
«МИ ВОСЕНИ
ТАКИ ПОХОЖІ...»**

У статті досліджено настроєву тональність, асоціативно-образну матрицю поезії Т. Шевченка «Ми восени такі похожі...». До комплексного аналізу твору залучено листи Т. Шевченка, а також відомості про історію написання та особливості психостану письменника під час перебування на чужині.

Ключові слова: трагізм, чужина, асоціативний ряд, ментальність, національна-самотуність.

Багатогранна й невичерпна творчість Т. Шевченка невпинно викликає неослабний науковий інтерес дослідників різних поколінь в Україні та за кордоном. Серед низки різноспрямованих шевченкознавчих праць окрему групу становлять студії, присвячені дослідженню одного вірша (Ю. Барабаш, Ю. Івакін, Г. Клочек, В. Смілянська, В. Пахаренко, Л. Плющ та ін.).

Мета статті – виявити й дослідити поетикальні особливості поезії Т. Шевченка «Ми восени такі похожі...». Завдання статті – на основі епістолярію Т. Шевченка дослідити настроєву матрицю поезії «Ми восени такі похожі...», а також корпус переживань ліричного героя; 2) виявити внутрішній зміст і художньо-генеруючу функцію образів, з'ясувати логіку зв'язків між ними.

Потрактувати текст означає залучити різні інтерпретаційні підходи, декодувати образи, заглибитись у психологію творчості митця, осягнути комплекс художньо

оприявлених відчуттів, переживань письменника, адже, перетворюючи почуття в думку, митець «пише історію своєї душі» (О. Потебня).

Поезію Т. Шевченка «Ми восени таки похожі...» написано у другій половині 1849 р. на Косаралі. Це непростий період у житті Т. Шевченка. Як відомо, 5 квітня 1847 р. поблизу Києва Т. Шевченка заарештували. Під час арешту в нього було відібрано листи, вірші, малюнки, а його відправлено до Петербурга на допит. Наприкінці травня 1847 р. Т. Шевченка направили до Оренбурзького окремого корпусу, заборонивши писати й малювати. У червні 1847 р. Т. Шевченко прибув до Орська, де його зарахували до третьої роти п'ятого батальйону. В Орську, попри заборону писати й малювати, Т. Шевченко виконав декілька малюнків і автопортретів, писав твори до захлаявного зошита.

Від травня 1848 р. у складі флотської команди поет вирушив у експедицію з вивчення Аральського моря (виконувати ескізи, малюнки). На зимівлю експедиція зупинилася на острові Косарал, де перебувала до кінця вересня 1849 р. Тут Т. Шевченко зробив чимало епізодів, зарисовок олівцем, написав низку творів, серед яких і поезія «Ми восени таки похожі...».

Доцільно насамперед з'ясувати психологічні передумови появи аналізованої поезії. Такий підхід допоможе не лише обґрунтувати засади внутрішнього співіснування автора і героя-наратора, а й дослідити настроєву тональність твору, виявити наповненість, інтенсивність, емоційну й смислову зумовленість образів.

Перебуваючи на засланні, Т. Шевченко переживав стан очікування. В такій ситуації, як відомо, весь організм напружується, загострюється пам'ять, оживляються асоціації, дещо змінюється (загальмовується чи прискорюється) мислення, підвищується напруженість, уява реанімує з минулого близькі поетові образи. Він часто згадував своїх друзів, його пам'ять актуалізувала емоційно забарвлені епізоди життя. Так, скажімо, в листі до В. Репніної від 24 жовтня 1847 р. він писав про матір М. Костомарова, яку востаннє бачив у дворі III відділу в Петербурзі. Спогади про рідний край, образи дорогих людей, листи від друзів хоча б час від часу послаблювали психологічну напруженість Т. Шевченка.

Свій стан очікування митець називав «страшным бесчувствием, которое уже начинает проникать в мою расслабленную душу» [7, 5, с. 240]. Письменник переживає незрозумілі душевні зміни, відчуває нагальну потребу внутрішнього протистояння чомусь недоброму й нищівному. В моменти особливої скрути Т. Шевченко звертається до Біблії та молитви. В листі до В. Репніної від 25–28 лютого 1848 р. він пише: «Какое-то безотчетное состояние овладело мною (придите все труждающиеся и обремененные аз успокою вы). Перед благовестом к заутрени пришли мне на мысль слова ряспятого за нас, и я как ожил, пошел к заутрени и так радостно чисто молился, как, может быть, никогда прежде... Желал бы, чтобы вся жизнь моя была так чиста и прекрасна, как сегодняшний день!» [7, 5, с. 238–239].

Невпевненість, невизначеність, невпинні сумніви й відчуття безвиході спричинюють тривогу. «Тяжко, брате мій добрий. Каратися, самому не знати за що, – пише він у листі до М. Лазаревського від 20 грудня 1847 р., – і я тепер, мов Іов на гноїщі, тільки мене ніхто не провідає. Так мені тепер тяжко, так тяжко, що якби не надія хоч коли-небудь побачити свою безталанну країну, то благав би Господа о смерті.

*Так Дніпро крутоберегий
І надія, брате,
Не дають мені в неволі
О смерті благати.*

Іноді так мене нудьга за серце здавить, що аж заплачу» [7, 5, с. 234]. Цинга і ревматизм, що на них хворіє Т. Шевченко на засланні, – це реакція душі на відірваність від рідного краю.

У стані нудьги і безнадії, в ситуації інформаційної ізолюваності, відмежованості від світу Т. Шевченко перебував довгий час. Про нудьгу, «що в серце впилась, мов люта гадина», йдеться у всіх листах Т. Шевченка, написаних в Орській фортеці:

із листа Т. Шевченка до А. Лизогуба від 11 грудня 1847 р.: «Бодай і ворогові моєму лютому не довелось так каратись, як я тепер караюсь...» [7, 5, с. 232];

із листа до цього ж адресата від 1 лютого 1848 р.: «Лихо діється зо мною, та не одне, а всі лиха упали на мою голову; одно ж, що нудьга і безнадія давить серце, а друге – нездужаю з того дня, як привезли мене у цей край...» [7, 5, с. 236].

Ці та схожі за змістом і настроєм рядки Т. Шевченка лише частково відтворюють душевний стан письменника. Він, очевидно, боїться самотності й покинутості. «Одна тільки туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеться ні од кого листа прийняти, ні самому послати, бо туди пошта не доходить, от моє горенько!», – із сумом повідомляє він у листі до А. Лизогуба від 7 березня 1848 р. [7, 5, с. 241].

Т. Шевченкові бракує спілкування, а тому часто в його листах звучать прохання до друзів частіше йому писати:

із листа до М. Лазаревського від 20 грудня 1847 р.: «Напишіть до мене, коли матимете час, хоч малесенький листочок, нехай хоч трошки я заплачу добрими сльозами» [7, 5, с. 235];

із листа до А. Лизогуба від 1 лютого 1848 р.: «Якби вони (друзі, які забули. – Л. Г.) знали, що єдине слово ласкаве тепер для мене паче всякої радості. Так що ж, недогадливі» [7, 5, с. 236].

Таким сумом сповнені й більшість поезій цього періоду, як от:

*Хіба самому написать
Таки посланіє до себе
Та все дочиста розказать,
Усе, що треба, що й не треба [7, 2, с. 165].*

Найважчим для Т. Шевченка було те, що інформаційна ізолюваність посилювалася забороною малювати: «Ви пишете, чи покину я малювати. Рад я його покинути, так не можна. Я страшно мучуся, бо мені заборонено писати і рисувати (курсив Т. Шевченка. – Л. Г.)», – із сумом повідомляє він у листі до А. Лизогуба від 11 грудня 1847 р. «Якби мені тільки рисувати було можна, то я б і не журився б, ходив би собі в сірій шинелі, поки дійшов би до домовини. Та все б таки хвалив Бога, а тепер!.. Ой лишенько! І вимовить не хочеться!» – журиться він у листі до М. Лазаревського від 20 грудня 1847 р.

Пам'ять митця жадібно фіксує цікавий життєвий матеріал: «Здесь (на Косаралі. – Л. Г.) так много нового, киргизы так живописны, так оригинальны и на-

ивны, сами просятся под карандаш, и я одуреваю (курсив наш. – Л. Г.), когда смотрю на них. [...] Какой стройный народ, какие прекрасные головы! (чистое кавказское племя) и постоянная важность, без малейшей гордости. Если бы мне можно рисовать, сколько бы я вам прислал новых и оригинальных рисунков. Но что делать! А смотреть и не рисовать – это такая мука, которую поймет только истинный художник» [7, 5, с. 231–232]. Бажання відтворити побачене у словах чи барвах митець передав чи не найвлучніше: «я одуреваю».

Інформаційна виснаженість, відчуття самотності спричиняють емоційну напруженість і супроводжуються сильними почуттями жалю до себе і страху бути знищеним. Прикметним є той факт, що в листах із заслання митець підписується «безталанний Шевченко» (раніше зазначав: Т. Шевченко). Чи не єдиний раз в епістолярії з чужого краю з'являється іронія, що хоча б на мить рятує митця від розпачу. «От вам і кобзар! Позабирав грошики та й шморгнув на Урал до киргиза гуляти. Гуляю! Бодай нікому не довелось так гуляти, а що маємо робить! Треба хилитися, куди нахиляє доля [...]. Нудьга, та й годі; читать – хоч би на сміх одна буква, і тії нема. Броджу понад Уралом та... ні, не плачу, а щось ще поганше діється зо мною (курсив мій. – Л. Г.)» [7, 5, с. 230]. Митець із жахом усвідомлює ту безвихідь, у якій перебуває. В листі до М. Лазаревського від 20 грудня 1847 р. він із боєм і розгубленістю пише: «Я не розглядив дна тії бездни, в котру впав. А тепер як розглядив, то душа моя убогая розсипалась, мов пилина перед лицем вітра» [7, 5, с. 234]. Біль, туга за рідним краєм і друзями, відчуття покинутості й безвиході, оте «щось ще поганше», як назвав його сам Т. Шевченко, – це виразні ознаки ностальгії, реакції душі на відірваність від батьківщини. «У кожного народу свій тип ностальгії, зв'язаний з ментальністю саме цього народу, зумовлений багатьма факторами його політичного, історичного, звичаєвого буття» [4, с. 7], – зауважує Л. Костенко, акцентуючи на українській моделі ностальгії, а вона «тим болючіша, що українцю часом доводиться відчувати тугу за рідною батьківщиною на батьківщині» [4, с. 7].

Ятрила серце й підсилювала нестерпну тугу письменника за рідним краєм монотонність буденного життя й одноманітність краєвидів. Т. Шевченка-українця було силоміць вирвано з українських краєвидів і кинуте в «бусурманську пустиню» [7, 5, с. 232] та «нікчемне море» [7, 5, с. 241]. Так було розірвано прадавній зв'язок та порушено діалог українця з природою.

Наскільки гнітили Т. Шевченка пустельні краєвиди, свідчать рядки з багатьох його листів. «Местоположение здесь грустное и однообразное, тощая речка Урал и Ор, обнаженные серые горы и бесконечная киргизская степь, – пише він у листі до В. Репніної від 24 жовтня 1847 р. – Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдах караванами, как волны моря зыблущими вдали и жизнь свою удваивают тоску» [7, 5, с. 234]. Це природна реакція українця на пустелю. А ось справжня протилежність оспіваним в українському фольклорі ночам: «А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі! – та ще у казармах» [7, 5, с. 233].

Т. Шевченко із жахом констатує, що під впливом споглядання пейзажного одноманіття він деградує як митець. У листі до В. Репніної від 28 лютого 1848 р. він пише: «Страшно! Прежде, бывало, я смотрел на природу одушевленную и неодушевленную как на совершеннейшую картину, а теперь как-будто глаза переменялись: ни линий, ни красок, ничего не вижу. Неужели это чувство пре-

красного утрачено навіки? А я дорожил им! Так лелеял его! Нет, я, должно быть, тяжко согрешил перед Богом, коли так страшно караюсь!» [7, 5, с. 239].

Органічна єдність із рідним підсонням є визначальною для ментальності українця. Шевченкове заслання – це той промовистий за масштабністю руйнування української душі факт, «коли наш національний організм всіма способами і засобами нищать, калічать, що більше – намагаються винатурити, вийнати з нього його духовний зміст і вкласти, натомість, цілком інший» [6, с. 7].

Віддаленість від культурних центрів, інформаційна блокада, заборона писати й малювати, відмежованість від рідного геокультурного простору згубно вплинули на Шевченка-митця; це ті вже досить випробувані російською самодержавною машиною шляхи «витереблення» (Є. Маланюк) українського з українця.

У стані душевного дискомфорту його ество шукає рятунку. У таких ситуаціях мислення людини формулює завдання: треба повернутися у приємний стан, викликати зі схронів пам'яті щось знайоме і дороге, за допомогою спогадів, мрій, бажань перетворити негатив на позитив. Так активізується пам'ять – «вмістилище» знань, досвіду, активізується спроможність до філософських роздумів про сенс життя, про своє місце в світі, про гармонію тощо.

Але обставини, умови, в яких перебував Т. Шевченко, не дозволяють йому швидко розв'язати задачу. На допомогу почуттям і мисленню приходять уява і створює низку гіпотез-образів, бажаних предметів, асоціацій. «У взаємодії відчуттів, почуттів, уяви та мислення – свідомих дій людини – створюються гіпотези, які є синтезом минулого і сучасного», – зауважує психолог В. Клименко [3, с. 32]. Вочевидь, що так спрацювали внутрішні структури і Т. Шевченка. У момент душевного дискомфорту в свідомості українця активізувалися образи (наприклад, Дніпра, хати, лоз тощо). На тлі буттєвих негараздів митець виокремив із минулого досвіду факти, речі, предмети, які мали для нього цінність, цікавили, відповідали його ідеалові гармонійного життя, тобто ті, які ще в часи перебування в Україні трансформувалися в почуття.

Документальні дані дозволяють вибудувати ланцюжок фактів, що, як видається, допомагали митцеві утримувати духовний зв'язок із Україною. Чи не вперше Т. Шевченко відчув трагізм розлуки з рідним краєм на шляху до Оренбурга, що згодом відтворив у повісті «Близнецы»: «Подъезжая ближе к селу ему, действительно, представилась малороссийская слобода: те же вербы зеленые, и те же беленькие в зелени хаты, и та же девочка в плахте и полевых цветах гонит корову. Он заплакал при взгляде на картину, так живо напомнившую его прекрасную родину» [7, 4, с. 91].

Напевно, нагадала Україну і стара тополя, «святе дерево», якому поклонялися в безлюдній пустелі киргизи, завітчуючи різнобарвними стрічками. Відомо, що це дерево художник зобразив на малюнку 1848 р. Немає підстав заперечувати і згадані у праці Л. Большакова «Шляхами великої доли» архівної справи «Про відправку до Раїмського та Уральського укріплення для посадки кілків різних швидкоростучих деревних порід і деревного насіння» [див. про це: 1, с. 64]. Привезені у степ саджанці, напевно, також уявно повернули Т. Шевченка в Україну. Нагадали про рідні краї і дні, проведені «хоч у поганій та все-таки вольній хатині» [7, 5, с. 234] під час хвороби.

«Трансформація образу у почуття відбувається під час енергетичного та інформаційного контакту з предметом, який фіксує ставлення до нього (дається

оцінка: доброзичлива, позитивна чи негативна)» [3, с. 33]. Образ, який створює людина, – почуттєвий зразок (еталон) змісту її свідомості.

Переживання Т. Шевченка, викликані неможливістю реально бути з Україною, частково компенсувалися бажаннями митця створити її в художніх вимірах. Так у поезії «Ми восени таки похожі...» виникла низка образів – змісто- та ідеєтворчих складових, які представляють концептосферу українського народу і розкривають особливості світорозуміння, світосприймання, світопереживання Т. Шевченка, структурують «лінії внутрішнього розвитку поетичної думки» (В. Стус).

Поезія Т. Шевченка «Ми восени таки похожі...» розпочинається філософським зачином-медитацією:

*Ми восени таки похожі
Хоч капельку на образ Божий, –
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч деякі [7, 2, с. 170].*

Прикметна журлива тональність вступу, така настроєвість розпросторюється на весь твір. Уже перше слово поезії долучає до героєвого співсприймання та співпереживання.

У вступі майстерно синтезовано констатацію і роздум. «Оформленню» такого зачину (як засвідчує частка *таки*) передували тривалі роздуми 1) про схожість / несхожість людини з образом Божим; 2) про ознаки та ступінь схожості – за мірою страждань, терпіння, любові, життєвого досвіду тощо; все це людина найповніше осягає у зрілому віці, тобто восени, як подано у тексті. Прислівник *звичайне* утаємничує виклад (є щось відоме лише авторові / ліричному героєві) і ніби залишає вступну частину відкритою для роздумів. Вступ, як видається, міг би завершитися трикрапкою. Але митець лишив за собою право вибору шляхів художньої реалізації свого задуму. Філософський зачин ніби умовно відокремлений від основного тексту, однак логічно підпорядкований авторській ідеї.

У творі представлено дві часопросторові площини: України й чужини. Краєвиди рідного краю подано впізнавано і доволі детально. Означений у тексті український простір уконкретнюється промовистими маркерами – знаками, репрезентантами українського світу, рідної митцю землі – долина, Дніпро, лози тощо – з властивою їм прадавньою енергетикою. У скрутні часи туги за Батьківщиною ці образи, вочевидь, допомагали Т. Шевченкові самозаглиблюватися, зберегтися як цілісній особистості, захиститися від духовної асиміляції. Вони є архітектонічними константами в культурі світорозуміння Т. Шевченка.

Предметно-асоціативний ряд твору започатковує паронім *крапелька* (зі вступної частини, що підтверджує слушність думки про органічну єдність вступу й основної частини твору), який доцільно виводити не з синонімічного ряду на позначення міри-кількості (тобто *трішечки, небагато*), а з *водного* ряду: річка, море, океан (у тексті читай: річечка, Дніпро, море). Слушність моєї думки підтверджує і те, що в тексті прочитуються й інші асоціативні образи-пари:

степ – перекотиполе,

хата – дитя

та синонімічні образи-паралелі (за кожним із яких розгортається уявна картина-пояснення):

циган // перекотиполе // роздолля // чужина,
край світа // чужина // самотина.

Наведені образи, вжиті у прямому чи переносному значенні, чи як порівняння, беруть активну участь у вибудуванні концепції твору. Із кожним рядком ріднопростір ущільнюється, стискається, а кордони чужини конкретизуються й розширюються.

Спробуємо відтворити ланцюжок художніх образів та логіку їх зв'язків у поезії Т. Шевченка «Ми восени таки похожі...».

Найперше звернемося до образу *перекотиполя*, що започатковує процес кристалізації ідеї твору. Як відомо, перекотиполе «обламується біля основи і перекочується на далекі відстані, розносячи своє насіння; народний символ безрідності, бездомності, безпритульності («Котиться, як перекотиполе»), безбатченка, сирітства, бідолашного мандрування по чужині, недолі; мандрівна доля рослини породжує ставлення до неї як до живого свідка нещастя, пролітої крові, людського горя на землі» [2, с. 439].

З огляду на це, перекотиполе в аналізованій поезії Т. Шевченка слушно трактувати як антропоморфізований образ, що увиразнює уявлення про долю ліричного героя – безталанного, бідолашного, бездомного мандрівника чужиною. Та перекотиполе-ягняточко прагне напитися живильної води з рідних джерел:

*Із степу перекотиполе
Рудим ягняточком біжить
До річечки собі напитись [7, 2, с. 170].*

Проте вода (у творі це річка, Дніпро) перекотиполю без кореня не можуть уже зарадити, не можуть його напоїти, задовольнити спрагу, а отже, зрозуміла реакція водних просторів:

*А річечка його взяла
Та в Дніпр широкий понесла,
А Дніпр у море, на край світа [7, 2, с. 170].*

Все, що діялось у межах, обрамлених байраком і Дніпром, відбувалося на українських теренах. Ці ландшафтні константи визначають «джерела і фундамент душі» (К.-Г. Юнг) ліричного героя, адже «її (душі. – Л. Г.) своєрідна організація також має бути найтісніше пов'язана з умовами зовнішнього середовища». Верби, лози, Дніпро у творах Т. Шевченка (не є винятком і поезія «Ми восени таки похожі...») дієві; ці образи глибиняться у свідомості й пам'яті народу. Їх енергетика здатна заряджати уяву українців, активізувати його внутрішні ресурси.

Дніпро в аналізованій поезії Т. Шевченка є тією межею, за якою для українця починається інший світ – чужина, «край світа»:

*А Дніпр у море, на край світа
Билину море покотило
Та й кинуло на чужині [7, 2, с. 170].*

Море – водний простір із гірко-солоною водою (уподібнюється до сліз), «разом з тим символізує смерть..., море асоціюється з великою, часом непереборною відстанню» [2, с. 365]. Трагізм описаної у творі ситуації полягає в тому,

що українець силоміць відірваний від рідних і зрозумілих йому краєвидів, звичаїв, традицій, обрядів, а отже, в іншому просторі він губиться, а його душа тужить. На чужині представник нашої нації не захищений магічними колами своєї оселі, родини, обійстя, поля, його духовному світові загрожує руйнування.

Далі через майстерне «нанизування» художніх образів підсилюється трагізм зображуваних обставин, твір сповнюється смутком, зажурую і жалем до героя:

*І жаль тобі її стане,
Малої билини.
Підеш собі, зажурившись,
Гаєм по долині;
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі,
Думи душу осідають,
І капають сльози [7, 2, с. 170].*

Як бачимо, перекотиполе змінює билина, що символізує бідність, самотність, сирітство, й підсилюється образом лоз – традиційним образом незахищеності, гнучкості й сирітства та дороги, що символізує мандри й далекі світи. Так викристалізовується образ неприкаяної душі:

*І жаль тобі її стане,
Малої билини.
Підеш собі, зажурившись,
Гаєм по долині;
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі,
Думи душу осідають,
І капають сльози [7, 2, с. 170].*

Своєрідним емоційним центром твору є такі рядки:

*І хочеться сповідатись,
Серце розповіти,
І хочеться... [7, 2, с. 170].*

Далі звучить щира «з розповитим серцем» молитва:

*Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити твою правду
І весь світ обняти! [7, 2, с. 170-171].*

І бажання сповідатися, і виголошений фрагмент молитви логічно продовжують філософсько-медитативний зачин твору. Серце, як відомо, здавна символізує життя і такі чесноти, як доброта, милосердя – взірцеві для людини, котра прагне бути схожою на Бога. В цих рядках помітно виокремлюється триада *серце – Бог – правда*. В народному сприйманні правда (істина) часто асоціюється з Богом та почасти з матір'ю [див.: 2, с. 476]. Такий код-ключ – підґрунтя

до потлумачення наступної строфи (звертання), у якій герой мріє про чесний, справедливий, сповнений добра і гармонії світ:

*Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата.
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти.
Хоч дитина немовляца,
І воно вгадає
Твої думи веселії...
Сам Бог розмовляє [7, 2, с. 171].*

У ліричного героя-українця, силоміць відірваного від рідного краю, спрацював минулий досвід: чуттєво-почуттєвий образ хати актуалізувався, відновився, можливо, навіть незалежно від його волі й бажання, тобто, з'явився з глибини пам'яті, став «художнім еквівалентом душі» (В. Марко) героя-українця.

Хата – одна з головних засад повноцінного життя українця-хлібороба, той оберіг, «магічне коло» (М. Гримич), що захищає від зовнішніх впливів і одуховлює внутрішній світ. «Хата – уосібнення родинного вогнища, благополуччя, досягнутого завдяки працьовитості, гостинності, волі, незалежності («Своя хата – своя правда», «Своя хата й своя воля»)» [див.: 2, с. 616].

В художньому доробку Т. Шевченка образ хати завжди семантично активний. Самодостатність цього образу в поезії «Ми восени таки похожі...» підтверджується його здатністю розгортатись у свідомості читача. Потужності цього образу досягнуто завдяки:

1) змістовій панорамності образу й ущільненості асоціативного ряду, викликаного цим образом (від згадки про хату внаші уяві виринають рушники, піч, колиска, ікони тощо; всі ці атрибути української оселі задіяно в родинній обрядовості, з ними пов'язані народнорелігійні свята, традиції, обряди);

2) утаємничено-прихованому зв'язкові з підтекстовими образами: подана у творі структура «хата – дитина немовляца» передбачає ще одну обов'язкову складову – матір; так утворюється органічна триєдність хата – дитина – мати, що, до речі, може розгалужуватися й конкретизуватися з огляду на зауважену вище змістову панорамність образу хати (наприклад, колиска, пісня).

Завуальований у попередній строфі образ матері хоча знову не називається, а лише припускається, однак він є вагомим. Зображена в поезії Т. Шевченка родина – щаслива, благословенна Богом, бо має дитину. «У давнину дітей звали «Божою росою», бо вони «зрошують», звеселяють життя; поява дитини – це благословення Боже» [див.: 2, с. 184]. А в поезії Т. Шевченка: «Сам Бог промовляє непорочними вустами» [7, 2, с. 171].

Вибудувана на пошануванні народнорелігійних традицій, засадах гармонії та взаєморозуміння родина – теж своєрідна підстава бути схожим на Бога (у любові до ближнього, в гармонії зі світом тощо). Так знову художньо виструктуровується філософська вісь поезії. Родина і хата, а отже, традиційна, з трипільських часів осілість – протиставлення бідам, сирітству, блудам-мандрам безталанного ліричного героя.

***** Шевченків Свім *****

Якщо взяти до уваги думку К.-Г. Юнга про архетип як систему установок, що одночасно є і образами, і емоціями, і представляють хтонічну частину душі, то *архетип хати* і є тією частиною, «через яку душа зв'язана з природою чи... з якою зв'язок душі з землею і світом найбільш помітна» [8, с. 147]. Образ хати не згаснув на засланні, а навпаки, підвищив свою інтенсивність і разом із іншими хтонічними образами випрозорив «історію душі» ліричного героя-українця, його минуле й теперішнє, дороге, рідне, особливо прикметне.

Дніпро, степ, гай, хата, дитина – атрибути повноцінного життя українця. Хата є для нього своєрідним сакральним об'єктом, адже не випадково в народі називають її *господою*. «Кожен сакральний предмет повинен бути на своєму місці... Можна навіть сказати, що саме перебування на своєму місці робить річ сакральною, оскільки за порушення цієї умови, і навіть думки про таке порушився б весь світовий порядок» [5, с. 25]. Із життя ліричного героя поезії Т. Шевченка «Ми восени таки похожі...» хату вилучено, тобто порушено світопорядок, життя втрачає смисл і цінність – довкола пустеля:

*А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині.
Хто з тобою заговорить,
Привітає, гляне?..
Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинутая Богом [7, 2, с. 171].*

Звертання до одинокого друга в останній строфі довершує філософську вісь твору (первинними смисловими образами друга були перекотиполе, билина, руде ягняточко). Це звертання сповнено співчуттям і водночас є своєрідним дорученням до тих «ми», які «восени таки похожі хоч капельку на образ Божий». Одинокий друг схожий на образ Божий своїм стражданням у пустелі. Як і в Біблії, пустеля у Т. Шевченка – це світ, позбавлений цінностей, ідеалів, Божого смислу. Пустеля поглиблює духовну спрагу ліричного героя-автора.

Останню строфу сповнено сумом за Батьківщиною, жалем до самотньої людини, зневіри в можливість мати родину, і напевно, страху померти на чужині. Порівняння «помарнілої пустині» з «трупом бездиханним» викликає низку асоціацій – домовина, хрест, свічки, і врешті-решт – похорон, тобто йдеться про своєрідну духовну смерть героя. Хата в рідному краї – це гармонія і щастя, благо, а хата на чужині – домовина. Фінал твору, як бачимо, не зорієнтовано у майбутнє.

Поезія Т. Шевченка «Ми восени таки похожі...» – цілісно, образно й ідейно пружна, філософськи наповнена структура. В ній віддзеркалюється «історія душі» ліричного героя/автора, випрозорюється образ болю-туги, що спричинює ностальгію у відірваного від рідного простору українця-страдника. Численні листи Т. Шевченка посутньо доповнюють тематико-проблемний діапазон твору, увиразнюють психостан ліричного героя.

Роксана ХАРЧУК

УДК 821.161.2–1.09Т.Шевченко.091:7.04

**ПОЕМА «ГАЙДАМАКИ»
ЯК НАЙКОНТРОВЕР-
СІЙНІШИЙ ТЕКСТ
ШЕВЧЕНКА**

**(Розділ із майбутньої
книжки «Історична
пам'ять Шевченка:
спроба реконструкції»)**

Авторка статті засвідчує, що контроверсійність поеми Шевченка «Гайдамаки» зумовлюють превалювання в ній колективної пам'яті (усної історії), індивідуальні спомини й відсутність пам'яті історичної, підтвердженої джерельною базою.

Ключові слова: *тема гайдамацького руху, фольклорне, історичне джерело, історична поема, дискусія, історизм.*

До найконтроверсійніших текстів поряд із «Марією» належить поема «Гайдамаки». Довкола обох невпинно точилися й досі точаться дискусії, бо християни ніколи не сприймуть варіанту євангельської історії, згідно з яким Мати Божа є покриткою, а поляки та євреї завжди обурюватимуться героїзацією таких призвідців «уманської різанини» чи трагедії, як Іван Гонта і Максим Залізник.

Уже безпосередні учасники цих подій ставили питання про причини катастрофи. Однак відповідь на нього була частковою: задніпровська інтрига, барські конфедерати, навернення дизунітів, тобто православних. Як свідчить рукопис Я. Ліппомана «Бунт гайдамаків на Україні в р. 1768», поза увагою самовидців лишалася найістотніша річ – факт, що український селянин у Речі Посполитій, висловлюючись сучасною мовою, почувався громадянином другого сорту передусім через економічний визиск, а також через релігійну дискримінацію.

Хоча на східному пограниччі Речі Посполитої унія й перемогла, перемога ця була позірною. В. Антонович зазначав: «Унія не имела подобно православию на своей стороне ни предания, ни ясно очерченного самостоятельного учения – навязанная весьма недавно народу в некоторых западнорусских областях Речи Посполитой, она не успела пустить корней; народ относился к ней равнодушно, готов был променять ее с полным индифферентизмом на любое другое христианское вероисповедание и, конечно, не был расположен нести жертвы в защиту ее» [1, с. 533]. Аналогічно В. Серчик свідчив, що вистачило «закликів кількох монахів, аби селяни з українських околиць Речі Посполитої почали масово повертатися до православ'я; натомість уважалося нормальним “заохочувати” до унії різними карами й суворими репресіями у разі відмови» [55, с. 53]. Польський історик підсумував, що 1768 р. український селянин (уніат), намагаючись звільнитися від феодального визиску, використав традиційні зв'язки з православ'ям, розраховуючи на російську підтримку [див.: 55, с. 165–166]. Сам Я. Ліппоман, називаючи гайдамаків «бандами гультьяїв», «мотлохом», а І. Гонтю «зрадником», наприкінці своєї праці подякував Катерині II за знищення Січі й повернення полякам спокійного життя [45, с. 89], яке протривало, щоправда, недовго – до третього поділу Польщі 1795 р., внаслідок якого Річ Посполита припинила своє існування. Отже, дискусійність поеми «Гайдамаки» зумовлена складністю теми гайдамаччини, конкретно останнього, найпотужнішого повстання 1768 р. в межах гайдамацького руху й недостатньою його вивченістю в часи, коли Шевченко писав свій твір. Сучасні історики, здається, теж не можуть дійти згоди у цій справі. Адже на події, що були відповіддю на польську колонізацію й розгортання у XVIII ст. на етнічних українських землях в складі Речі Посполитої, мають власний погляд представники української, польської, російської, французької, єврейської (ізраїльської), американської історіографій [див.: 39, с. 163]. Частина (і то не лише українських) істориків називає Коліївщину революцією або селянською революцією. Цю традицію було започатковано в XIX ст. в книжці згаданого Я. Ліппомана, до якої увійшло три спогади про трагічні події в Умані, друге оповідання анонімного автора має назву «Уманська різанина, або історія революції Залізняка і Гонти, написана ретельно, правдиво й точно людиною, яка брала участь у цій жахливій революції»¹⁴ [48, с. 101–180]. Як бачимо, вже в назві поняття «революція» звучить амбівалентно, є синонімом до слова «різанина», бо вона «жахлива». Згодом упродовж своєї розповіді анонімний автор уживає для позначення уманських подій винятково слово «різанина», з чого можна зробити висновок, що поодиноким використанням слова «революція» є радше даниною моді, а не переконанням мемуариста в суспільній вазі гайдамацького руху, у його радикальному впливові на суспільство й дальший суспільний ро-

14 Рукопис Я. Ліппомана і двох анонімів, що його видав Е. Рачинський 1842 р., широко цитується у приписах роману «Вернигора» (1838) М. Чайковського [46, с. 265–267], проте без згадки про революцію. Т. Шевченко, який був знайомий із твором М. Чайковського, прочитав у ньому таке: «Жидів у синагозі убито майже три тисячі, їх жорстоко знищували повсюдно, дітей насаджували на списи, підкидали вгору, закидали на дахи. Якщо вони з них падали додолу, добивали, вагітних мучили, вирізали з них плід й жорстоко мордували» [46, с. 266]. Такі описи позначилися на кривавих сценах «Гайдамаків». Треба зазначити, що третя частина цієї праці подає версію, згідно з якою інспіраторкою Коліївщини була Катерина II, а Мельхіседек (Значко-Яворський) виконував роль її агента. Саме цю версію підтримав і розвинув М. Чайковський, але, як свідчить поема «Гайдамаки», не сприйняв Т. Шевченко.

звиток. Один із розділів праці М. Максимовича, який трактував Коліївщину, як і Шевченко, в дусі українського патріотизму, але не завуальював жорстокості подій, теж має назву «Уманская резня» [25, с. 327]. Отже, таке визначення в історіографії XIX ст. було загальноприйнятим. Найретельніший польський дослідник Коліївщини В. Серчик написав працю на цю тему в часи ПНР, коли, вочевидь, був змушений озиратися на приписи радянської історіографії. Він дійшов висновку, що конфлікт між українським селянином і польським паном у повстанні 1768 р. був комбінованим, доповнювався конфліктом релігійним і національним [55, с. 165]. В «Історії України» дослідник повторив свій висновок про те, що Коліївщина була повстанням, підкресливши його політичну мету – «створити на Правобережжі політичний організм на зразок колишньої козацької автономії, яка була б пов'язана з Росією» [54, с. 194]. В. Серчик, як і Т. Корзон [50, с. 534], наголошував на тому, що втручання Петербурга до гайдамацького руху документально непідтверджене, тобто лишається історичним домислом. Однак попри те, що «Золоту грамоту» Катерини II, начебто сфальсифіковану Мельхіседеком (Значко-Яворським), так і не було знайдено, залишається факт приїзду благочинного до Петербурга, який свідчить на користь російського втручання, особливо якщо розглядати проблему комплексно, в контексті опанування Росією Польщі, зокрема створення Радомської конфедерації й сейму 1767 р., внаслідок якого Річ Посполита стала протекторатом Росії. Сучасна польська історіографія переважно трактує Коліївщину як «селянське повстання» [55, с. 13], уникаючи поцінвальних визначень, що траплялися в попередні періоди¹⁵. Як повстання трактує гайдамацький рух 1768 р. й автор історії євреїв С. Дубнов. Спиняючись на подіях «уманської різанини», він зазначає, що цього разу, як і в часи Хмельниччини, євреї знову опинилися між польськими панами й православними селянами, що зазнавали експлуатації [див.: 12]. Частина ж істориків (включно з українськими, починаючи від П. Куліша) розглядає гайдамацький рух як позбавлений політичних цілей бунт низів, пролетаріату і навіть «бомжів» [див.: 15], щоправда, у своєму нарисі з історії Н. Яковенко обмежилася такими визначеннями гайдамаччини й опришківства, як «соціальний бандитизм» або просто «бандитизм» [43, с. 327, 337]. У такому дусі про цей рух у часи Шевченка писав А. Скальковський, якого поет у вірші «Холодний Яр» (1845) назвав з цієї причини «людомором» і навіть вступив із ним у пряму полеміку, зазначивши: «За святу правду-волю / Розбойник не стане», натякаючи на майбутнє повстання проти «нових ляхів», тобто росіян. Згодом у такому ж розбійницькому дискурсі вивів гайдамаків перед очі читача і на його суд польський історик Ф. Равіта-Гавронський, чиї праці в польській історіографії вважаються заангажованими, бо в них акцентовано руйнівний характер українського народу [див.: 53]. Такий широкий і головне екстремальний спектр оцінок і глибока незгода істориків, зокрема й наших сучасників, які вже не судять, а намагаються зрозуміти історичних осіб, яким відомо про гайдамаччину значно більше, ніж поетові, не те що виправдовують митця, але сигналізують про складність порушеної ним проблеми. У випадку гайдамаччини не можна також априорно визна-

15 Детальний аналіз поглядів й оцінок Коліївщини в польській історіографії XIX–XXI ст. подано в статті М. Ніти [див.: 32, с. 12–19].

ти рацію винятково Шевченкової, а решту поглядів відкинути. І. Шпитковський трактував польські меморати і поему «Гайдамаки» як два екстремі, історична ж правда, на його думку, «стане десь посередині» [42, с. 82].

Про гайдамаччину, як уже зазначалося, поет писав фактично гарячими слідами, спираючись передусім на усну історію – оповіді свого діда Івана, живого учасника тих подій. Для поета ці оповіді були священними й водночас найяскравішими, найемоційнішими спогадами дитинства¹⁶. Вплив ділових розповідей на митця в дитячому віці можна порівняти із впливом найзахопливіших комп'ютерних ігор на сучасних дітей. Водночас вони мали колосальний виховний заряд. Б. Навроцький відчув цей істотний психологічний момент, зазначивши: це Тарасового діда особисто зачепили всі історичні події поеми, «сам же Шевченко був людиною зовсім іншої доби й інших індивідуальних переживань» [28, с. 118]. Називаючи себе нащадком гайдамаки, поет наділив своїх героїв почуттям того українського патріотизму, яке зароджувалося і формувалося щойно у середовищі Кирило-Мефодіївського братства. Тут є сенс говорити про те, що Шевченко інтенсивно формував уявну українську спільноту, без якої неможливо уявити появу модерної української нації. На мою думку, «Гайдамаки» є передусім не історичною поемою, а програмним твором, декларацією українського існування. Можливо, про такий літературний ґатунок найкраще свідчать слова Ю. Пшибося, сказані з приводу однотипної з «Гайдамаками» поеми «Конрад Валленрод». Цей дослідник попри визначення «повість поетична», що його дав своєму творові А. Міцкевич, розглядав текст як програмний, зауваживши ту особливість, що він «не є ані виплодом історичної ерудиції, ані результатом політичної рефлексії» [52, с. 157]. Програмна чи декларативна поема, присвячена проблемі підкореного народу і його спротиву, насамперед постає з емоцій, диктується потребою мобілізації спільноти. Прикметно, що під кінець свого життя А. Міцкевич назвав «Конрада Валленрода» політичною брошурою, хотів навіть спалити, викупивши всі видання [див.: 56, с. 105]. Бр. Залеський згадував, що на засланні Шевченко начебто відчував жаль з приводу «Гайдамаків»: «В часі нашої спільної вандрівки по степах Шевченко одного дня, коли сильніше розгарячився і говорив щиро (w chwili większego rozgrzania i szczerości), сказав мені, що жалує своїх «Гайдамаків» і цілого того напрямку, що тепер знає Красінського і наших поетів і «w duchu swoim to potęria». Але додав: «Вибачай, се вже було в мой крові, я ж рідний внук одного з гайдамаків, се нехай тобі все вияснить»» [14, с. 254]. У щоденниковому записі від 1 липня 1857 сам митець писав, що «лелеял в своем сердце своего слепца Кобзаря и своих кровожадных гайдамаков» [40, т. 5, с. 37]. Однак погляди поета на польсько-українські взаємини не були статичними, вони змінювалися. Особливу симпатію до поляків він відчув саме на засланні, де спілкувався з поляками-засланцями, про що свідчить вірш «Полякам» (1847). Однак попри своє полонофільство, початки якого слід шукати ще в Кирило-Мефодіївському братстві, до «Кобзаря» 1860 р. митець поему не лише включив, а й працював над нею, готуючи до друку.

16 В історії літератури відомий також приклад глибокого впливу діда на Стендаля. Для класика французької літератури дід уособлював XVIII ст. з його духом енциклопедизму. Адже дід Стендаля був особисто знайомий з деякими французькими філософами-просвітниками, саме через дідів досвід Стендаль зрозумів дореволюційне французьке суспільство.

Чи не найпоказовіше складність проблеми гайдамаччини сформулював І. Франко: «Діло було заплутане: поза рухом і в самім руху стрічалися та йшли врозріз з собою різнорідні соціальні та політичні змагання: московського двора, польської шляхти, попів, козацької старшини, міщанства та багатого вольного козацтва і вкінці “голоти” – пролетаріату. Головна сила, котра підняла рух, був іменно той пролетаріат, а іменно тота сила була сліпа, не мала виразних цілей і давалась вестись то сему, то тому. З її руху, крім різні та знищення, не могло вийти нічого, і, як знаємо, справді й не вийшло нічого» [38, с. 113–114]. Шевченко дав зрозуміти цю безрезультатність у ключовій фразі епілогу: «Нема правди, не виросла; / Кривда повиває...». Безуспішність руху відлунює й у примітці до першого видання: «Злодій, розбойник, або гайдамака – такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі» [40, т. 1, с. 511]. Аналогічно в одному з ліричних відступів автор ствердив, що онукам гайдамаків байдуже до дідівської справи, вони «жито собі сіють», хоча таке безпам'ятство не в останню чергу зумовили жорстокі репресії щодо учасників повстання з боку київського каштеляна Юзефа Стемпковського (страшного Юзефа або Юзефа Кривавого). Вони мали довготривалі наслідки. Самі польські пани просили короля про поміркованість у покаранні українського селянства за гайдамацький бунт, бо боялися лишитися без робочої сили [див.: 43, с. 619]. Уже за чотири роки поет напише про «огонь новий з Холодного Яру», що дало підстави багатьом сучасним дослідникам, зокрема Г. Грабовичу, Є. Нахліку, П. Михеду стверджувати: в образі гайдамаччини поет показав ідею воскресіння України.

Як уже було зазначено, І. Франко вважав, що гайдамаччина не надавалася до ілюстрування національних змагань українців не тільки тому, що не досягла жодних результатів, демонструючи безплідність анархії, а й тому, що була насамперед рухом за соціальні права. Натомість українська історіографія вслід за Шевченком почала трактувати Коліївщину як важливий епізод у національно-визвольних змаганнях українців, вагомий момент у формуванні власної визвольної традиції. Розрив між цими двома тлумаченнями лишається й досі, тому на передній план виходить символічне сприйняття і трактування гайдамаччини. Поетична версія цього руху була, є і, напевно, й залишиться важливим елементом українського національного самоусвідомлення. Особливо чітко символічний зміст поеми проявився в радянські часи, коли читач сприймав ворога вже не в образі польської шляхти, а в значенні «ляхів нових», під якими розуміли не російську зверхність навіть, а радянську окупацію. В «Конраді Валленроді» (передусім із цензурних міркувань, адже першодрук твору 1828 р. з'явився в Петербурзі) ішлося про орден хрестоносців, але читачі сприймали останніх як метафоричних росіян. У випадку цього твору прийнято говорити про так звану історичну маску, яку А. Міцкевич обрав свідомо, тоді як перелицювання ворога чи його метаморфоза у «Гайдамаках» – наслідок рецепції поеми в радянську добу, коли критику польського шовінізму не тільки дозволяли, а й заохочували, а на критику російського імперіалізму було накладено табу. Загалом у радянському шевченкознавстві, як відомо, національні конфлікти замінялися класовими, тобто у випадку Росії ішлося винятково про критику російського царизму. Попри ці відмінності обидві поеми показують, що специфіка романтизму, особливо якщо маємо справу з романтичним баченням минулого, теперішнього

і майбутнього підкореного народу, полягає в символічному осмисленні сюжету поневолення і визволення. Таке символічне сприйняття поеми гаряче обстоює у своїй найновішій книжці про «Гайдамаків» Г. Грабович. На його думку, у випадку «Гайдамаків» перспективніше осмислювати співвідношення історії та колективної пам'яті в тексті. Цей принцип варто застосовувати й до всієї творчості Шевченка.

Свідченням того, що поет прагнув історичної точності, є редагування ним поеми «Гайдамаки» для «Кобзаря» 1860 р., коли він намагався замінити назву Вільшана на Мліїв у розділах, де ідеться про титаря, бо отримав нові документи, згідно з якими Данило Кушнір був титарем таки у Млієві, а не у Вільшаній. Однак письменник не провів зміни послідовно, вочевидь, уважаючи її не надто присутньою [див.: 40, т. 1, с. 642]. Попри скрупульозність у плані топоніміки й окремих історичних деталей у «Гайдамаках» маємо справу таки з демонстративним історизмом, характерним для романтичної літератури. Шевченкові «Приписи» мали надати поемі більшої вірогідності. Схожу функцію виконували «Приписи» і в поемі А. Міцкевича «Гражина» (1823), і у виразно романтичній поемі «Конрад Валленрод» (1828), і в романі М. Чайковського «Вернигора» (1838), і в поемі С. Гоцинського «Канівський замок» (1838). Схожу функцію виконує і передмова до «Конрада Валленрода», і передмова під назвою «Кілька слів про Україну й уманську різанину» до поеми С. Гоцинського. Передмову знаходимо і в повісті М. Грабовського «Коліївщина і степи», яку було видано 1838 р. у Вільні під псевдонімом Едвард Тарша. Можливо, хоча й недостеменно, Шевченко писав власну «Передмову» до першого видання під їхнім впливом: «Можна б і без неї, так ось бачте що: все, що я бачив надрюкованого, тільки бачив, а прочитав дуже небагато, – всюди є передслово, а в мене нема» [40, т. 1, с. 511]. Однак сам характер цих передмов різний. С. Гоцинський подав розлогий вступ, інформуючи в ньому польського читача про особливості свого рідного краю, України, узагальнюючи сенс гайдамаччини й підкреслюючи наприкінці: «Ми робили і досі робимо чимало помилок, а все тому, що не знаємо свого краю» [47, с. XVI]. А. Міцкевич аналогічно пояснив читачам історію своєї батьківщини Литви, віщуючи їй смерть: «Литва вже цілком належить минулому» [51, с. 70]. Адже Литва для А. Міцкевича асоціювалася передусім з Польщею, була її інтегральною частиною. Передмова М. Грабовського має кардинально інший характер порівняно з усіма, досі розглянутими. В ній автор виявляє власне ставлення до читацького середовища і до читацької оцінки його повісті [див.: 48, с. I–IV]. Шевченкова «Передмова» коротенька, він, як і С. Гоцинський, пише про помилки батьків, наголошуючи, на відміну від польського поета, на потребі братання зі своїми ворогами задля слов'янського єднання: «Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав'янська земля» [40, т. 1, с. 512]. Однак попри такі збіги цитата з «Передмови» до «Гайдамаків»: «Начнем же уже начало книги сице» – спрямовує нашу думку в інше річище – до православної літератури. Адже цю цитату взято зі вступу до «Благовісника або тлумачення на Євангеліє від Матея» Феофілакта Болгарського: «Начнем же уже начало книги сице: Книга родства Иисуса Христа Сына Давидова...» [див.: 41]. Оскільки Шевченко згадує давню українську традицію випускати з передмовами навіть граматики: «От який! хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія» [40, т. 1, с. 511], треба думати, що йому

було відомо, що і в «Граматичі словенській» (1596) Л. Зизанія, і в «Граматичі слов'янській» (1619) М. Смотрицького передмови були.

Приєднуюся до думки, що базисним в оцінках твору є факт, що в його основі лежить усна або народна історія. Про це писало чимало дослідників. Наприклад, Б. Навроцький зазначав: «Ми повинні дивитись на історичну основу «Гайдамаків» як на передусім легендарну, народну версію в тій чи іншій мірі оброблену й змінену Шевченком» [28, с. 85]. Інша справа, що в річищі герменевтики досі було прийнято ототожнювали усну історію з історизмом. Це й не дивно, адже не тільки поет Шевченко, а й історики М. Максимович і М. Костомаров згідно з тогочасними уявленнями про історичну науку, яка саме проходила становлення, вважали народні думи й історичні пісні історичними джерелами. Варто мати це на оці, застосовуючи до історизму поета сучасні критерії. Думка про тотожність колективної пам'яті й історії домінує і в сучасному українському інтелектуальному просторі. Наприклад, В. Яременко зазначає: «Для формування індивідуальної та колективної пам'яті народу потрібні не лише книжні знання, а й безперервність прямої, усної передачі історичної інформації із покоління в покоління. Її можна назвати «живою пам'яттю народу»» [44, с. 161]. У ХХ ст. феномен історичної пам'яті опинився в центрі уваги багатьох істориків. З найновіших досліджень впливає, що між історією та історичною пам'яттю існує зв'язок, але два ці поняття все ж не є тотожними. За французьким істориком П. Нора: «Пам'ять перетворює спогади на річ священну, тоді як історія, позбавляючи спогади священного ореолу, вбачає в них прозу <...> Пам'ять є абсолютною, історія ж осмислює відносність» [33, с. 20]. Однозначність потрактування подій у поемі «Гайдамаки» пояснюється саме абсолютністю колективної пам'яті, хоча їхній творець не затушовував, не прикрашав жорстоких подій, навпаки, у передмові до першого видання застерігав від їхнього повторення: «Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами» [40, т. 1, с. 512]. Аналогічно поет висловлював жаль і в тексті: «А за віщо, / За що люде гинуть? / Того ж батька, такі ж діти – / Жити б та брататься. / Ні, не вмiли, не хотiли, / Треба роз'єднаться!» (1542–1546). Інша справа, що імпульсом написання «Гайдамаків», вочевидь, слугували такі літературні твори на цю тему, а не історичні джерела, яких на час написання поеми і не було: історія М. Маркевича [див.: 26, т. 2, с. 659–672], як й історія Нової Січі А. Скальковського [див.: 35, с. 280–291], які могли б слугувати джерелами поеми, було опубліковано або пізніше, або синхронно з «Гайдамаками». Зрештою в передмові (фактично післямові) до видання 1841 р. поет чесно зізнався: «Про те, що діялось на Україні 1768 року, розкажую так, як чув од старих людей; надрюкованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого» [40, т. 1, с. 512]. Щоправда, можна припустити, що історію М. Маркевича, як і статтю М. Максимовича «Сказание о Колиивщине», поет читав у рукописі. До цього питання ми ще повернемося. Тепер же хочу підкреслити, що формування національної свідомості українців у ХІХ ст. відбувалося під впливом ідей західного романтизму. Шевченко зобразив Коліївщину в романтичному ключі, подав власну інтерпретацію цих подій, яка згодом оформилась як українська і склала ядро української історіографії на цю тему. Не в останню чергу свій задум поет втілював під впливом роману

М. Чайковського «Вернигора» (як антитезу до нього), що є доведеним фактом¹⁷, і гіпотетично внаслідок читання поем «Канівський замок» С. Гоцинського і «Конрад Валленрод» А. Міцкевича¹⁸.

Першим про історизм поеми, що не давав повної історичної картини, написав у «Мальованій гайдамаччині»¹⁹ П. Куліш. Ця праця була рефлексією на вже згадану книжку Я. Ліппомана. На відміну від Шевченка, він беззастережно оцінив гайдамаччину зі знаком мінус, уважаючи, що український народ здався «до руйнування й плюндрування ворогів руської землі, а більш нікому ні на що культурне не здався» [23, № 10, с. 384]. На його думку, примітивність українців пояснюється тим, що вся їхня історія була історією оборони [23, № 10, с. 385]. Письменник встановив спадкоємність між хмельниччиною й гайдамаччиною: «У гайдамаччині одригнулась хмельниччина, і взнавши добре, як діялось за Гонти і Залізняка, ми догадаємось, як діялось за Хмельницького» [23, № 10, с. 386], не оминаючи й польського товариства, що «силкувалось із Русі виробити Польщу та й виробило гайдамаччину» [23, № 10, с. 390]. Головний його закид: Коліївщина не була всенародним святим ділом, бо «не так дивилась Україна на коліїв, як виспівував Шевченко, і ні попи, ні поважні люди, ні тверезі хлібороби не причинились до Залізнякавого і Гонтиного розбою» [23, № 12, 470]. П. Куліш у цій праці, як і Я. Ліппоман, відбілів Катерину II. Виступаючи проти жорстокого розливу крові, фактично звинуватив у ньому українську сторону, не зауважуючи російського сліду в усій цій історії на відміну від багатьох поляків, бодай і М. Чайковського.

Саме І. Франко вперше прямо поставив питання: чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною? І дав на нього негативну відповідь: «Зваживши, що герої тої поеми або видумані (Галайда), або представлені неісторично (Гонта), що деякі головні факти або зовсім неісторичні, або списані уривкою, з показом тільки різні та бенкету гайдамаків на пожарі, а з залишенням усіх правдиво-характеристичних та історичних фактів війни (напр., перехід Гонти на сторону гайдамаків), зваживши вкінці, що ціла гайдамаччина понята Шевченком фальшиво як боротьба патріотична, між тим коли се був тільки вибух довгої боротьби суспільної на Україні, мусимо, здається, з повним правом відмовити поемі «Гайдамаки» назви поеми історичної» [38, с. 115]. Хоча понад століття українська рецепція твору (головне її річище) йде урозріз із цим висновком, беззаперечною залишається така його заувага, суголосна М. Чайковському: з гайдамаччини найбільшу користь мала цариця Катерина II, саме вона після придушення повстання знищила Польську державу, а в українців забрала рештки свобод. З огляду на таке завершення історичний сюжет, що його

17 Питання інтертекстуальності й слідів роману М. Чайковського у поемі Шевченка найгрунтовніше дослідив І. Шпитковський. Він цілком доречно підсумував, що читання «Вернигори» «було послідним моментом, який скристалізовує у Шевченка-поета гадку вивести в світ свій твір» [42, с. 55].

18 Є. Нахлік зазначив, що «міцкевичівські інспірації відіграли роль своєрідного збудника, каталізатора поетичної фантазії Шевченка» [29, с. 98]. Оскільки першодрук «Конрада Валленрода» було здійснено у Петербурзі 1828 р. є певні підстави уважати, що Шевченко таки знайомився з цією поемою бодай через свого приятеля Л. Демського. Міг він прочитати твір й у перекладі російською А. Шпигоцького.

19 П. Куліш публікував перекази про гайдамаччину, саме ж явище оцінив у передслові до публікації «Рассказа современника поляка о походах против гайдамак», який було вміщено у другому томі «Записок о Южной Руси» (1857) [22].

обрав Шевченко, на думку І. Франка, явно не годився для патріотичного твору. Участь Катерини II в подіях гайдамаччини, за поемою, існує або у формі чуток, старшина другий каже: «До Гонти сама... сама писала: "Коли, – каже..."» (908–909), або таке втручання з боку Росії поціновано амбівалентно, про нього повідомляється, наче про річ другорядну, хоча й із домішкою іронії: «Попід дібровою стоять / Вози залізної тарані; / То щедрої²⁰ гостинець пані. / Уміла що кому давать, / Невроку їй, нехай царствує; / Нехай не вадить, як не чує!» (885–890). Саме невиразність ролі Катерини II у зазначених подіях належить до найслабших місць поеми. І хоча література, тим паче поезія, не може дублювати історію, таке недобачання є досить симптоматичним, особливо на тлі оцінок Катерини II у поезії періоду «трьох літ», коли поет назвав царицю тією, хто доконав Україну. Таку прогалину можна пояснити лише тим, що про наслідки царювання Катерини II для України Шевченко з народної версії історії довідатися не міг. В «Історії Русів» катерининську добу представлено в загальних рисах: вербунок в пікінери, ліквідація гетьмана, встановлення Малоросійської колегії, початок війни з Туреччиною, так званий Генеральний опис, тобто перепис населення Малоросії, що мав скінчитися «разрушением собственности и стяжанием каждого» [18, с. 257]. Більше про Катерину II поет міг дізнатися, працюючи над «Історією Суворова» (1843) М. Полевого, де прочитав таке: «Екатерина проникла замыслы, знала хитрости соседей, неверную дружбу союзников и не боялась их. Она объявила конфедератов барских возмутителями. Станислав подтвердил слова ей. Королевские польские войска, соединясь с русскими, начали укрощать восстание. Кровавое народное междоусобие явилось в печальных событиях. Местечко Бар было взято и разорено русскими. Большая часть конфедератов погибла. Пулавский бежал и умер за границую. Думая угодить императрице русской, запорожцы толпами сбегались в польскую Украину и Подолию и ужаснули злодействами, мстя Малороссии прежние обиды Польши. Екатерина отвергла помощь разбойников, но безумная ярость их повлекла за собою события важные: преследуя поляков, запорожцы ворвались в турецкие области, разграбили и выжгли местечко Балту. Султан объявил, что будет мстить нанесенное оскорбление войною с Россиею <...> она была готова на войну и хотела показать Европе огромные средства России» [34, с. 29]. Згодом знання Шевченка іще поглибилися внаслідок ознайомлення зі статтею М. Максимовича «Сказание о Колиивщине», на друк якої С. Уваров наклав заборону 24 грудня 1839 р. на тій підставі, що пам'ять про такі події, як Колиївщина, треба не відновлювати, а згладжувати [див.: 7, с. 23–24], можливо, й праць А. Скальковського «История Новой Сечи, или последнего коша Запорожского» (1841), «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768» (1845) та О. Рігельмана «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще» (1847) в рукописі. Безперечний вплив мала на поета й рецензія М. Максимовича на вище згадану працю А. Скальковського «Наезды гайдамак...», опублікована в часописі «Москвитянин» № 5 і 6 за 1845 г.

20 Ю. Барабаш доводить, що вираз «щедро пані» походить від польського «szczodrapani» на позначення жінки легкої поведінки й свідчить про розпусність Катерини II [див.: 4, с. 86]. Про натяк Шевченка на розпусну поведінку цариці писав також К. Гуслистий [10, с. 131].

На момент написання поеми Шевченкові було відомо про знищення Запорізької Січі Катериною II з приміток М. Максимовича до «Українських народних пісень» (1834). Знав він і самі народні пісні на тему гайдамаччини з того ж збірника, наприклад, «Песня о Железняке», «Песня о Гонте и Котовиче», «Песня о Гонте».

Однак першорядну увагу в плані вивчення Шевченкової інтертекстуальності привертає стаття вченого «Сказание о Колиивщине», яку так і не було опубліковано за життя автора. На тій підставі, що оцінки гайдамаччини в історика й поета були збіжними, деякі дослідники припускають, що Шевченко міг отримати її через М. Маркевича, з яким познайомився 1840 р. [13, с. 11]. Не виключено, що М. Маркевич використав цей матеріал у своїй історії. Однак, на мою думку, поет прочитав статтю М. Максимовича швидше за все 1845 р., коли було оприлюднено й рецензію ученого на працю А. Скальковського «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768». Хоча ставлення до гайдамаччини, її потрактування, погляд на Значка-Яворського, Залізняка й Гонту, перебіг подій в обох збіжні, є в них і суттєві відмінності. По-перше, хоча історик і писав, що «на русском языке ничего почти не написано об этом событии» [25, с. 314], сам він подав список джерел до власної праці, згадавши не лише «Историческое известие об униии» М. Бантиша-Каменського, народні пісні про Залізняка й Гонту, легенди й розповіді старих людей, а й рукописи польською мовою, записки доньки Младановича Вероніки Кребсової, записки уніата Тучанського, опис Ліппомана, записи П. Младановича, лист до графа Потоцького від Якова Квітневича від 28 червня 1768 р., виписки з книги генеральної візитації Кодненського костелу в 1768 р., повість М. Грабовського «Коліївщина і степи». Якби поет читав цей перелік, то, звісно, захотів би побачити ці джерела. Натомість він констатує: «надрюкованого і критикованого <...>, здається, і нема нічого» [40, т. 1, с. 512]. По-друге, М. Максимович і Шевченко по-різному висвітлюють роль Катерини II в Коліївщині, хоча згодом їхні погляди на роль російської імператриці в українській історії будуть майже тотожними. На відміну від Шевченка історик подав відомості про так звану Золоту грамоту, яку Залізник начебто отримав від Значка-Яворського. У ній містився заклик до козаків і українського народу знищувати в Україні уніатів, католиків і євреїв, ішлося, що за таких умов Україна стане такою ж вільною Гетьманщиною, як і за часів Б. Хмельницького. Історик уточнив, що для більшого успіху розпускалися чутки, нібито грамоту прислала запорожцям сама цариця Катерина II. Якби Шевченко читав ці відомості, вони б таки виразніше відбилися в його творі, адже поет шанував М. Максимовича, довіряв його поглядам, а не протиставлявся їм, як у випадку з М. Чайковським. Хоча Ю. Івакін твердив, що натяк на «Золоту грамоту» міститься у фразі: «До Гонти сама... сама писала» [див.: 17, с. 98], у статті М. Максимовича Гонта взагалі не фігурує. Це ж стосується і роману М. Чайковського. Така інтерпретація Шевченка явно вкорінена в народній пам'яті або є авторським домислом. Є сенс думати, що статтю Максимовича «Сказание о Колиивщине» поет читав таки 1845 р. Тоді ж прочитав і відгук М. Максимовича на працю А. Скальковського «Наезды-гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768», основний мотив якого зводиться до заперечення тези, нібито гайдамацький рух став плямою на запорізькому війську. Хоча Ю. Івакін виводив шевченківський образ гайдамаків як «пятна в нашей истории» у вірші «Холодний Яр» (1845) з двох праць

А. Скальковського – про Нову Січ та історію гайдамацьких наїздів, він вкорінений передусім в рецензії М. Максимовича, де варіюється думка про «пятно на Запорож'є» й обіцянка «почистить память славного низового войска от пятна» [24, с. 46]. Саме історик дослівно процитував вислови А. Скальковського, можливо, актуалізуючи в пам'яті поета образ «пятна», отриманий поетом ще раніше з праці останнього про історію Нової Січі 1841 р. і про гайдамаків 1845 р. Однак можна припустити (і я схилиюся саме до цього варіанту), що Шевченко взагалі отримав інформацію про гайдамаків – історичне «пятно» винятково з рецензії М. Максимовича в часописі «Москвитянин» за 1845 р. Доказом припущення, що поет не читав праці «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768», слугує повна, а не усічена цитата з цієї книжки: «Мы хотим сказать об участии жестокого игумена Лебединского [Значка-Яворського – Р. Х.]. Под его влиянием пало столько невинных жертв, и на Запорожье, которому он желал мстить, легло вечное пятно безславия...» [40, с. 125], хоча частково ці факти згадано і в рецензії в «Москвитянині» [24, с. 46]. Як бачимо, А. Скальковський насамперед обтяжує відповідальністю Мельхіседека, поет же беззастережно прийняв інтерпретацію М. Максимовича, який у контексті «пятна» про благочинного взагалі не згадав. Прикметно, що Ю. Івакін, коментуючи цю ремінісценцію, також подав цитату з А. Скальковського усічено [див.: 17, с. 351], викресливши згадку про ігумена, який, за версією автора, був головним проросійським двигуном Коліївщини. Аналогічно трактував його роль у подіях 1768 р. і М. Чайковський у романі «Вернигора». Героїзація Значка-Яворського в поемі «Гайдамаки» – це проблема, яку не можна обійти мовчанкою, бо історичний прототип блаженного, увесь його життєвий шлях²¹ надто виразно асоціюється з роллю інформатора й агента Катерини II, а не з образом ідеолога українського національного руху. Нарешті, з цієї рецензії Шевченко дізнався, що пісня «Гей козаچه, в ім'я Бога», яку А. Скальковський умістив у першому виданні своєї «Історії Нової Січі...», не є автентичною піснею запорожців, а належить Т. Падурі, згадавши про це згодом у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855–1856).

Стаття «Сказание о Колиивщине» позначилася не лише на вірші «Холодний Яр». Її вплив помічаємо і в деяких інших творах поета, написаних уже після 1845 р. Шевченко і М. Максимович оцінювали спільне польсько-українське минуле в Речі Посполитій як щасливе до появи унії та єзуїтів. У вірші «Полякам» (1847) про це сказано так: «Ще як були ми козаками, / А унії не чуть було, / Отам-то весело жилось! / Братались з вольними ляхами, / Пишались вольними степами». Як спостеріг Д. Николишин [31, с. 7], схожа оцінка з'явилася й у вірші часів заслання «Буває, в неволі іноді згадаю...» (1850). У статті М. Максимовича зазначено: «А было время, когда народ Литвы и Украины, соединенный с народом польским “как ровный с ровными, свободный со свободными”, исповедовал

21 К. Гуслистий писав: «Яка була справжня роль Значка-Яворського в підготовці Коліївщини – встановити трудно. Є відомості, що під час повстання його на Правобережжі не було» [10, с. 137]. За цим дослідником, благочинний сидів у Переяславі, закликаючи листовно мешканців Черкас і Сміли не приєднуватися до гайдамаків. Однак насправді, і це засвідчила й поема Шевченка, сприяв гайдамацькому рухові, підмовляючи його учасників до збройного наступу. За підозрою у співучасті в повстанні Мельхіседека перевели з Правобережної України на Лівобережжя, де він управляв Переяславським монастирем, згодом Видубицьким у Києві, монастирем у Лубнах і Глухові. Така успішна кар'єра свідчить про великі заслуги Мельхіседека перед російським престолом.

беспрепятственно веру своих отцов, и Восточная церковь, от которой и Польша заняла свой первый свет христианства, процветала по всей Западной Руси. Было время, когда козаки днепровские, гремя грозою на татар и турков, дружно стояли за Польшу<...> То был век цветущего состояния Польши, век воинской славы козацкой...» [25, с. 316]. Тут же історик визначив і основну причину польського занепаду, згадавши, як і Шевченко, польського короля Сигізмунда III. В ранніх «Гайдамаках» теж натрапляємо на характерне запитання і відповідь: «А хто винен? / Ксьондзи, єзуїти». Здається, в цьому випадку є сенс говорити винятково про вплив на митця «Історії Русів», де досить детально описано поширення унії в Україні, підкреслено роль короля Сигізмунда (Жигомонта) III [18, с. 49, 50, 58]. В. Антонович, Д. Николишин й О. Кошова уважали, що Шевченко малював унію саме за «Історією Русів», хоча Д. Бантиш-Каменський теж писав про неї і згадував про Сигізмунда III [3, т. 1, с. 162]. Найлаконічнішу інформацію про польського короля й унію, яку той запровадив в Україні, знаходимо в історії М. Маркевича, що її, як уже відомо, поет просив у листі до С. Бурачка між 22 і 24 березня 1844 р.: «...Король Сигизмунд III. Это тот счастливец, который несколько раз заложил основание гибели Польши... В довершение этого описания вспомним, что Король был покорный поклонник Папы, ученик Иезуита Петра Скарги и страстный Алхимик. В его-то время открылась уния <...> Он начал угнетением своей телохранительницы Малороссии» [26, т. 1, с. 69–70]. Думаю, саме характеристика Сигізмунда III авторства М. Маркевича найглибше врізалася в пам'ять Шевченкові. Саме цей історик акцентував на зв'язках короля з єзуїтами, наголосив на його наступі на Україну і змалював портрет з такими деталями, що запам'ятовуються. Найімовірніше, думки поета про щасливе польсько-українське минуле й різку їхню зміну в негативному напрямку після Сигізмунда III – наслідок комбінованих вражень від «Історії Русів», історії М. Маркевича й статті М. Максимовича «Сказание о Колиивщине».

На цьому збіги в поглядах М. Максимовича і Шевченка вершуються. Поет відмовився від загальноприйнятого російського шаблону, генерував інший, за спостереженням Ю. Івакіна, еретичний погляд на російську історію, виокремивши з неї історію України. Це було важливо для становлення саме української історичної науки, яка, як і література, у XIX ст. виділилася в окреме річище із загальноросійського потоку, а на початковому етапі в багатьох моментах нагадувала белетристику і навіть фантастику.

Саме народний варіант історії, використаний митцем, став підставою для того, аби П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, Г. Грабович і Є. Нахлік критикували не тільки хиби Шевченкового задуму, висловлювали сумнів в історизмі поеми «Гайдамаки», а й заперечували його. Г. Грабович, який високо оцінює «Гайдамаків», зміг обійти суперечність, пов'язану зі складністю гайдамацького руху й недостатньою поінформованістю Шевченка про події Коліївщини. На його думку, варто звертати увагу саме на символічний сенс поеми, а не на її історизм. У такому разі в центрі Шевченкової уваги в «Гайдамаках» опиняється зовсім не повстання чи «різанина», а обов'язок поета «подолати суспільний анабіоз та амнезію і, зрушивши колективну пам'ять, уможливити відродження» [9, с. 233]. На думку літературознавця, автор «Гайдамаків» звертається «не до історії, а до модальності архетипів і міту і розгортає ритуальні аспекти його драми» [9,

Шевченків Свім

с. 234]. Натомість історичність твору доводили І. Шпитковський, М. Мочульський, Б. Навроцький, Ю. Івакін, нині – І. Дзюба, В. Смілянська і В. Яременко. Останній, як і Ю. Барабаш, зміщує акценти в напрямку історіософії. Заперечення історизму «Гайдамаків» так чи інакше, але неunikнено призведе до перегляду самого жанру історичної поеми й поезії у творчості Шевченка. Недаремно Г. Грабович формулює питання категоричніше, ніж І. Франко: чи взагалі може літературний твір бути історичним? [9, с. 215]. І відповідає на нього заперечно.

На користь історизму творчості Шевченка свідчить те, що в основі його творів включно з малюнками на історичні теми лежать історичні праці, написані на рівні тогочасної науки, – не тільки політичний памфлет «Історія Русів», а й історія Д. Бантиша-Каменського, з якої митець отримав свої перші знання про Україну, хоч і під назвою Малої Росії, історія М. Маркевича й окремі козацькі літописи, зокрема Лизогубівський і літопис Граб'янки, не тільки збірка українських пісень з коментарями М. Максимовича (1834), але і його наукові статті, праці М. Полевого про О. Суворова й російських полководців, що їх ілюстрував митець, біографії російських генералісимусів Д. Бантиша-Каменського, після заслання – монографія про Б. Хмельницького пера М. Костомарова. Можна назвати тут і інші праці. Д. Николишин серед історичних джерел, які слугували імпульсом до появи творів Шевченка на історичні теми називає: два видання українських пісень М. Максимовича²², «Історію Русів», «Історію Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського, «Краткую летопись Малыя России» Рубана. О. Кошова теж уважала, що поетові був відомий літопис Рубана 1777 р. До списку Д. Николишина вона долучила «Історію Малоросії» М. Маркевича.

Щодо літопису В. Рубана, то доказів його використання Шевченком дослідники не навели. Ретельніший погляд на це джерело переконує, що митець ним не користувався. На мій погляд, теза про можливе знайомство Шевченка з літописом В. Рубана іще вразливіша, ніж спроба побачити певні аналогії між його творчістю й літописом О. Рігельмана. Якщо використання останнього лишається гіпотетичним поряд із думкою про можливе знайомство митця з обома книжками А. Скальковського, то про вплив літопису В. Рубана, як на мене, говорити взагалі не доводиться.

Аргументи, що свідчать про належність того чи іншого твору до історичного жанру, зводяться до таких аспектів: історична тема, історичний сюжет, історичний персонаж або історичне тло, хоча переважно маємо справу із комбінацією цих елементів. Про історичність твору свідчать і джерела тексту. Однак у Шевченка немає твору, який би був нав'язаний винятково історичною літературою. Зазвичай маємо справу із симбіозом історії, народної пам'яті, професійної літератури, іноді й життєвих вражень. Наприклад, у приписах до поеми «Гайдамаки» поет зазначив: «Зіновій Богдан вирізав 40 з чим-то тисяч ляхів над Россю в Корсуні» [40, т. 1, с. 510]. К. Гуслистий помітив, що в цьому коментарі поєднано відомості з історії Д. Бантиша-Каменського з народними піснями, в яких міститься цифра 40 тисяч [10, с. 138], але певну вагу тут мали й спогади поета про своє перебування в Корсуні в дитячому віці. Однак бувають випадки, коли перевага одно-

²² Звичайно, поет знав і «Малороссийские песни» (1827) М. Максимовича, однак «Украинские народные песни» (1834) не тільки є повнішим виданням порівняно з попереднім. Воно містить особливо цінні для читача коментарі, які, як бачимо, позначилися на Шевченковій поезії.

з «Енциклопедичного лексикону» Плюшара, історія Бандтке слугувала лише додатком до неї, роман М. Чайковського вплинув на окремі місця, «найбільше ж використав його Шевченко як вихідну позицію для полеміки з конфедерацькою ідеологією» [28, с. 80] для виразнішого формулювання «антишляхецької, селянської точки погляду» [28, с. 80]. Переглянувши «Енциклопедичний лексикон» Плюшара, дослідник писав: «Проте, крім вказаної статті під літерою “Б” – “Барська конфедерація”, досить докладної і яскравої, ми не бачимо тут більше цікавих статтів на дану тему» [28, с. 48 прим.]. Цей перелік потребує доповнення. У лексиконі, крім статті про Барську конфедерацію, Шевченко міг і, вочевидь, прочитав статтю М. Надеждіна «Варфоломіївська ніч», а також статтю без підпису про гугенотів. Відомо, що в приписах до першого видання «Гайдамаків» (1841) поет порівнював Тарасову ніч із «різнею Св. Варфоломея»: «Тарасова і Варфоломеєва ночі одна другої варт, на стид римської тиари» [40, т. 1, с. 510]. Згодом, пишучи на засланні свою повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», він повернеться до цієї думки, розширивши аналогію: «Да если считать все подобные события, недостойные памяти человека, замечательными, то не только какая-нибудь Лысянка, каждое село, каждый шаг земли будет замечателен в Малороссии, особенно по правую сторону Днепра. В чем другом, а в этом отношении мои покойные земляки ничуть не уступили любой европейской нации, а в 1768 году Варфоломеевскую ночь и даже первую французскую революцию перещеголяли. Одно, в чем они разнились от европейцев, – у них все эти кровавые трагедии были делом всей нации и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Екатерины Медичи, что допускали нередко у себя западные либералы» [40, т. 4, с. 229–230]. Що дало підстави для такого порівняння? М. Надеждін описував кровопролиття в Парижі 24 серпня 1572 р. в стилі, який зовсім не відповідав енциклопедичному жанру, наслідуючи чорний романтизм. У статті зазначалося, що кількість жертв серед гугенотів дуже різниться: від ста тисяч до десяти і навіть двох тисяч. Так, найвірогіднішим названо число тридцять тисяч. Аналогічною була й ситуація з обчисленням жертв Коліївщини.

Дослідженими є й історичні джерела проповіді благочинного, в якій автор апелює до пам'яті про могили українських гетьманів – Хмельницького, Остряниці, Наливайка, що уособлюють перманентне нагадування українцями про себе в історії. Визнано, що чи не найістотнішим тут є вплив «Історії Русів»²³, зокрема Шевченко помилково називає Наливайка Павлом саме за цим джерелом [див.: 18, с. 36]. Цю ж помилку повторив і І. Срезневський у «Запорізькій старовині», і М. Максимович, публікуючи пісні про Наливайка у власних збірниках. Природно, що Шевченко довірився найавторитетнішим на той час джерелам. Певне уточнення можна зробити щодо походження згадки про полковника Богуна: «Де той Богун, де та зима? / Інгул щозиму замерзає – / Богун не встане загатить / Шляхетським трупом. Лях гуляє!». Більшість дослідників (Б. Навроцький, К. Гуслистий, М. Марченко, Ю. Івакін) сходяться на тому, що поет пригадав епізод з історії Д. Бантиша-Каменського, коли гетьман коронний М. Калиновсь-

23 Коментар Ю. Івакіна до промови благочинного й встановлення ним аналогій з «Історією Русів» як головного її джерела є вичерпним [див.: 17, с. 101–102].

кий зіткнувся із І. Богуном на річці Буг. Про це свідчить і примітка самого автора. Однак усупереч історичній точності поет згадав не Буг, а найбільшу притоку цієї річки Інгул. Д. Бантиш-Каменський подав ці події так: «Он [Богун – Р. Х.] нашел в противнике своем не пьяного Нечая, но хитрого и искусного полководца. Богун, так назывался сей козак, при приближении поляков к Виннице изрубил лед на том месте, где предвидел их переправу; потом дав оному слабо замерзнуть, в течении двух ночей, покрыл сию часть льда соломой. Поляки, не ожидавшие такого приема, прямо поскакали через реку и во множестве потонули» [3, т. 1, с. 288]. Якщо припустити, що поет ознайомився з історією М. Маркевича в рукописі, то прочитав про битву під Вінницею: «Богун взрубил лед на реке и дав ему в две ночи подмерзнуть, забросал соломой <...> Поляки бросились в бегство и поскакали в Винницу чрез Буг; некрепкий лед обломился, и множество их перетонуло» [26, т. 1, с. 266]. Прикметно, що в «Історії Русів» епізод віднесено до липня 1650 р., відповідно тут немає жодної згадки про хитрість із льодом: «Есаул Генеральный, Богун, услышав о поражении Нечая, переправился зараз через реку Буг и напал с корпусом своим на поляков в ту самую пору, когда они торжествовали победу свою над Козаками и ликовали в лагере побежденных. Убийство над ними произведено жестокое и без всякой пощады, яко над подлыми хищниками, а не над войсками Европейскими, и когда они просили пощады или по их згоды, то отвечано им: “Згода воинам, а кара зрадцам”» [18, с. 105]. Отже, Шевченко міг скористатися саме історією Д. Бантиша-Каменського, про що й згадав у своєму коментарі. Д. Бантиш-Каменський подав також відомості про битву на Жовтих водах [3, т. 1, с. 235–236], поет теж про це згадав: «Нема Богдана червонить / І Жовті Води...».

У цьому розділі я намагалася довести, що в поемі «Гайдамаки» домінує колективна або народна пам'ять про Коліївщину за винятком «Інтродуції» та промови благочинного, що пов'язані передусім з історичною літературою.

Список використаної літератури

1. Антонович В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия / В. Антонович // Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 470–532.
2. Аржакова Л. М., Клецкова Е. В., Таирова-Яковлева Т. Г. Полемические заметки о Колиивщине / Л. М. Аржакова, Е. В. Клецкова, Т. Г. Таирова // Український гуманітарний огляд. – К., 2013, – Вип. 18. – С. 88–114.
3. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России: [в 3 т.] / Д. Н. Бантыш-Каменский. – М.: В типографии Семена Скливановского, 1830.
4. Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Х.: Акта, 2001. – 373, [3] с.
5. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 181 с.
6. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників / АН УРСР; Держ. музей Тараса Шевченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 439 с.
7. Бородін В. Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи: 1840–1862 роки / В. Бородін. – К.: Наук. думка, 1969. – 164 с.

8. Боронь О. Историчний простір у поемі «Гайдамаки» / О. Боронь // Тарас Шевченко. Текст і контекст. Гайдамаки. – Черкаси: Брама–Україна, 2011. – С. 191–193.
9. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика / Г. Грабович. – К.: Критика, 2013. – 360 с.
10. Гуслистий К. Коліївщина в творах Шевченка / К. Гуслистий // Пам'яті Т. Г. Шевченка: Зб. ст. до 125-ліття з дня народження: 1814–1939 / редкол.: С. М. Белоусов (відп. Ред.) та ін.; Акад. наук УРСР. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1939. – С. 121–157.
11. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
12. Дубнов С. Краткая история евреев. – Режим доступу: <http://jhistory.nfurman.com/code/dubnov40.htm>
13. Задорожна Л. Імператив історії у Шевченкових «Гайдамаках» та чинник сприйняття його сьгодні / Л. Задорожна // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 9–19.
14. Залеський Б. З нотаток до листів Шевченка / Б. Залеський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і прим. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К.: Дніпро, 1982. – С. 249–254.
15. Запис дискусій робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл. – Режим доступу: http://osvita.khpg.org/index.php?id=1223646074#_ftnref1
16. И. П. Ш. [Шульгин И.] Барская конфедерация / И. П. Ш. [Шульгин И.] // Энциклопедический лексикон Плюшара. – Санкт-Петербург, 1836. – Т. 5. – С. 9–14.
17. Івакін Ю. О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка / Ю. О. Івакін. – К.: Наук. думка, 1964. – 372 с.
18. История Русов, или Малой России. Сочинение Георгия Кониского, архиепископа белорусского. – М.: В университетской типографии, 1846. – IV+261+31 с.
19. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф. Колесса; АН УРСР, ін.-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наук. думка, 1970. – 328 с.
20. Конрад Валленрод. Историческая повесть из литовских и прусских событий Адама Мицкевича. Перевел с польского Афанасий Шпигоцкий. – М.: Унив. тип., 1832. – 96 с.
21. Кошова Л. Шевченко та «Історія Русовь» / Л. Кошова. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 24 с.
22. Куліш П. Записки о Южной Руси / П. Куліш // Куліш П. Повне зібрання творів. – К.: Критика, 2015. – Т. 3. – Кн. 2. – 384 с.
23. Куліш П. Мальована гайдамащина / П. Куліш // Правда. – 1876. – № 9. – С. 349–358; – № 10. – С. 384–394; – № 11. – С. 420–427; – № 12. – С. 460–471.
24. Максимович М. Известия о гайдамаках: Замечания на книгу г. Скальковского «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии», изданную в Одессе 1845 г. / М. Максимович // Москвитянин. – 1845. – № 5/6. – С. 45–68.
25. Максимович М. Сказание о Колиивщине / М. Максимович // Максимович М. У пошуках омріяної України Вибрані українознавчі твори / М. М. Максимович; упор. і всуп. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2003. – С. 314–337.
26. Маркевич Н. История Малороссии: [в 5 т.] / Н. Маркевич. – М.: В типографии Августа Семена, 1842–1843.
27. Мочульський М. До генези й пояснення «Інтродукції» до «Гайдамаків» Т. Шевченка / М. Мочульський // ЗНТШ. – 1922. – Т. 133. – С. 99–114.
28. Навроцький Б. «Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція / Б. Навроцький. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 400 с.
29. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Л.: [б. в.], 2003. – 568 с.
30. Нахлік Є. Із спостережень над поемою «Гайдамаки» / Є. Нахлік // Тарас Шевченко. Текст і контекст. Гайдамаки. – Черкаси: Брама–Україна, 2011. – С. 243–272.
31. [Николишин Д.] Тарас Шевченко. Историчні поеми. Пояснів Дмитро Николишин / [Николишин Д.]. – Коломия: В друкарні Вільгельма Бравнера, 1921. – 148 с.

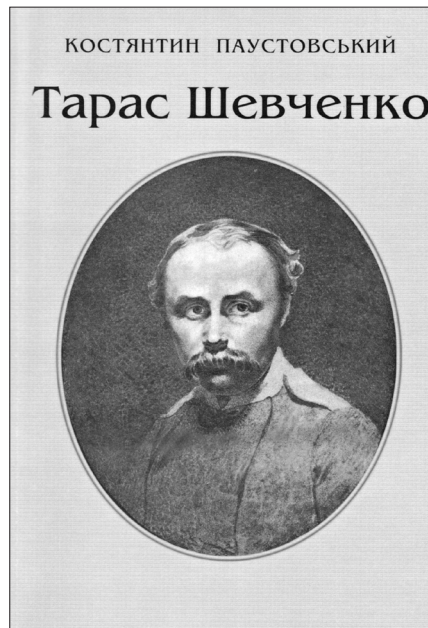
32. Нита М. «Колиивщина» в синтетических трудах XIX, XX и XXI вв. по истории Польши / М. Нита // Историчний архів: наукові студії. – Миколаїв, 2008. – С. 12–19.
33. Нора П. Проблематика мест памяти / П. Нора // Нора П., Озуф М., Пиумез Ж., Винок М. Франция – память. – СПб.: Издательство С.-Петербургского ун-та, 1999. – 17–50.
34. Полевой Н. А. История князя Итальянского, графа Суворова-Рымникского, генерал-лиссимуса российских войск / Н. А. Полевой. – СПб.: В типографии journaldeSt. Petersburg, 1843. – 338 с.
35. [Скальковский А.] История Новой Сечи, или последнего коша Запорожского / [А. Скальковский]; [1-е изд.] – О.: В городской типографии, 1841. – Т. 1–3. – 440 с.
36. [Скальковский А.] Наезды гайдамак на Западную Украину. 1733–1768 / [А. Скальковский]. – О.: Городская типография, 1845. – 234 с.
37. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
38. Франко І. Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка / І. Франко // Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли у Зібрання творів: у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Л., 2001.
39. Чухліб Т. Хто вони гайдамаки – козаки, бомжі чи вурдалаки? / Т. Чухліб // Сучасність. – 2010. – № 3. – С. 163–193.
40. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наук. думка, 2001–2014.
41. Феофилакта архиепископа болгарського Предисловие, еже от Матфея святого Евангелиа. – Режим доступу: <http://plisco.ru/ortho/service/slavonic/txt/evangelie/1mf.txt>
42. Шпитковський І. «Гайдамаки» Шевченка як пам'ятка Коліївщини / І. Шпитковський // Збірник пам'яті Шевченка (1814–1914). – К.: Друкарня 2-ї Артілі, Володимирська, 43. – 1915. – С. 48–82.
43. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. – К.: Генеа, 1997. – 380 с.
44. Яременко В. Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків» (до 170-річчя виходу поеми) / В. Яременко // Историчний журнал. – 2011. – № 2. – С. 159–179.
45. BunthajdamakównaUkrainiewr. 1768: opisanyprzezJ. Lippomanaidwóchbezimennych: wydaneprzezEdwardaRaczyńskiego. – Poznań: WdrukarniOrędownikanaGarbach. – № 45, 1842. – 221 s.
46. CzajkowskiM.Wernyhorawieszczukraiński / M. Czajkowski //PismaMichałaCzajkowskiego. – Lipsk: F. A. Brockhaus, 1862. – 270 s.
47. GoszczyńskiS. ZamekKaniowski / S. Goszczyński // PismaSewerynaGoszczyńskiego. – Lwów: NakłademFranciszkaPilleraiSpółki, 1838. – Т. 1. – 184 s.
48. [GrabowskiM.] Koliszczyznai stepy. Powieść przezEdwardaTarszę [pseud.] / [M. Grabowski]. – Wilno: NakłademidrukiemTeofilaGlücksberga, 1838. – 155 s.
49. KonopczyńskiW. DziejePolskinowożytnej / W. Konopczyński. – Warszawa: InstytutWydawniczyPAX, 1986. – Т. 2. – 390 s.
50. Korzon T. Historia nowożytna / T. Korzon. – Kraków: Nakład G. Gebetnera i Spółki, 1903. – Т. 2:od 1649 do 1786 roku. – 736+14 s.
51. MickiewiczA. KonradWallenrod / A. Mickiewicz // MickiewiczA. Dzieła. – Warszawa: Czytelnik, 1955. – S. 67–128.
52. Przyboś J.CzytającMickiewicza / J. Przyboś. – Warszawa: PaństwowyInstytutWydawniczy, 1965. – 307 s.
53. Rawita-GawrońskiF.Historiaruchówhajdamackich (wXVIIIwieku): w 2 t. / F. Rawita-Gawroński. – Brody: NakłademksięgarniFeliksaWesta, 1913. – 230 s. – 248 s.
54. SerczykW. A.HistoriaUkrainy / W. A. Serczyk. – Wrocław–Warszawa–Kraków: ZakładNarodowym. Ossolińskich. Wydawnictwo, 1990. – 520 s.
55. SerczykW. A.Koliszczyzna / W. A. Serczyk. – Kraków: NakłademUniwersytetuJagiellońskiego, 1968. – 178 s.
56. SzymanisE.AdamMickiewicz. Kreacjaautolegendy / E. Szymanis. – Wrocław–Warszawa–Kraków: ZakładNarodowym. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1992. – 176 s.

***** Ушевненіс Свім *****

Summary. Kharchuk R. «Haydamaky» as one of the most controversial Shevchenko's poem.

The author of the article shows that the controversial Shevchenko's poem «Haydamaky» was caused by its dominance of collective memories (oral history), individual memories and, in fact, the lack of historical memory confirmed by source base.

Keywords: theme of haydamaks, folklore, historical source, historical poem, discussion, historicism.

ШЕВЧЕНКОЗНАВЦІ ТА ШЕВЧЕНКОЛЮБИ

Алла КАЛИНЧУК

УДК 821.161.2 Шевч.:82.09Сумцов

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В НАУКОВИХ СТУДІЯХ МИКОЛИ СУМЦОВА

До 95-х роковин від дня смерті українського вченого Миколи Сумцова (1854–1922)

У статті за тематичними циклами проаналізовано понад тридцять шевченкознавчих розвідок М. Сумцова, які він оприлюднив упродовж 1882 – 1922 рр. (деякі введено в науковий обіг уперше), підготував біографію поета українською мовою, уклав збірку його творів. З'ясовано внесок літературознавця у формування засад шевченкознавства кін. 19 – поч. 20 ст., розкрито головні напрямки бачення ним наукового дослідження доробку Шевченка. На замовлення «Энциклопедического словаря: В 86 т.» (СПб., 1903. – Т. 39, видавці Ф. Брокгауз та І. Єфрон) учений підготував статтю про митця, де він уперше представив Шевченка-поета і Шевченка-художника, вказав на найголовніші джерела про його творчість, розглянув низку позацензурних і цензурних «Кобзарів», виданих у другій половині 19 ст.

Ключові слова: тематичний цикл, програма, мотиви поезій, фольклор, літературні впливи, видання творів Шевченка, релігійність, гуманізм, біографічно-побутовий чинник, вшанування пам'яті, мистецькі твори.

Постановка проблеми. Тема «Творчість Шевченка в рецепції Сумцова» досі залишається фактично поза сферою наукового дослідження. Деякі аспекти розвідок Сумцова щодо спадщини Шевченка розглянуто в монографії І. Шишова [25], публікаціях О. Павлової [6] та І. Михайлина [4].

Проте ґрунтовної розвідки щодо шевченкознавчих статей харківського вченого немає, що й зумовило вибір **теми**. Серед малознаних досі сторінок – шевченкознавчі студії Миколи Сумцова, які варто актуалізувати з **метою** розширити горизонти процесу становлення та розвитку шевченкознавства наприкінці 19 – на поч. 20 ст. Статтю написано в контексті підготовки до видання збірки шевченкознавчих праць Сумцова з коментарями, бібліографією та розділом про літературознавця – дослідника творчості українського поета.

Виклад основного матеріалу. Микола Сумцов (1854–1922) був тим ученим, який свідомо звернувся до вивчення спадщини Шевченка. Він залишив по собі сотні ґрунтовних досліджень з етнографії, фольклору, філології, мистецтвознавства, музеєзнавства, краєзнавства тощо. Харківський науковець – автор понад тридцяти шевченкознавчих студій, котрі було опубліковано в журн. «Киевская старина», газ. «Южный край», «Сборнике Харьковского историко-филологического общества», збірці «Из украинской старины», в «Энциклопедическом словаре» Брокгауза та Ефрона, окремими виданнями. За підтримки науковця вийшла збірка творів Шевченка «Кобзарь» / Ред., авт. вступ. ст. В. Доманицький-Х.; К.; Львів, 1918), де Сумцов вмістив статтю «Слобожанщина і Шевченко». Також літературознавець уклав «Хрестоматію по українській літературі» (Х., 1918), 1922 р. до четвертого, доповненого, видання він включив додаток «Покажчик тем для студій над Шевченком», що охопив 150 тем по творчості українського митця, виокремивши шість головних розділів: 1) біографічні теми; 2) загальні відношення; 3) особисте в студіях над Шевченком; 4) загальні риси поезії Шевченка; 5) окремі поезії; 6) окремі мотиви; всі рубрики – з розлогою бібліографією. Окрім того, від 1870-х до 1922 рр. Сумцов був учасником та організатором шевченківських літературних вечорів та наукових семінарів у Харкові.

Як один із найактивніших членів Харківського товариства з поширення в народі писемності 1882 р. літературознавець уклав збірку творів Шевченка із серії «Читання для народу», однак Головне управління у справах друку заборонило її [20, с. 198]. Перебуваючи у складі Видавничого комітету Харківського товариства, вчений підготував спеціальну працю «Новейшая поэзия как образовательное средство для крестьян» (1883), де обґрунтував необхідність освіти для народу, відстоював його право знати твори світового мистецтва, вказав, зокрема, що серед інших заслуговав на обов'язкове прочитання «Кобзар» Шевченка.

Відомо, що впродовж 1881 – 1882 рр. київський та одеський цензурні комітети за указом Олександра II (1881) серед інших українських матеріалів заборонили друкувати українською мовою біографічну працю Сумцова про поета [див.: 21]. Цей факт зафіксовано й у листі Сумцова до Б. Грінченка від 1 травня 1901 р. [9, с. 215]. Згодом у статті «Кладбище рукописей» учений згадував про свою книжку «Біографія Шевченка», написану українською мовою, що зникла в петербурзькому цензурному комітеті і, на його переконання, втратила вже наукову цінність [8, с. 127].

Кількість текстів Сумцова про творчість Шевченка вражає, проте не всі вони мають однакову літературно-критичну вартість (із сучасної перспективи зазначимо, що одні виглядають дещо застарілими, другі – мають характер заміток або нарисів, треті – почасти популяризаторського спрямування), але у підсумку його статті формують засади наукового шевченкознавства і визначають головні напрямки його розвитку наприкінці 19 – на поч. 20 ст. Саме харківський учений – автор про-

грами розвитку наукових досліджень спадщини поета у кін. 19 – на поч. 20 ст., котру вперше подав у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» (1898): а) скласти словник Шевченка; б) вивчити формальний бік його творів (композицію, художні засоби); в) відшукати відповідні літературні паралелі в українських, польських і російських поезіях – з метою виокремити можливі літературні наслідування / паралелі, загальні засоби художньої концепції; г) ґрунтовно схарактеризувати власне Шевченкові мотиви.

Згодом у студіях популяризаторського спрямування («Вторичное раскрепощение Шевченко», «Сорок шоста роковина з дня смерті Шевченка», обидві – 1907; «На родине Шевченко (Из поездки на Пасхальной неделе)», 1908; «К чествованию памяти Т. Г. Шевченко», «Несколько пожеланий (ко дню Т. Шевченко)», обидві – 1911) Сумцов конкретизував *план дальшого наукового вивчення творчості Шевченка*: 1) зібрати й видати всі малярські твори митця, розкидані по багатьох містах та у приватних колекціях; 2) перевидати щоденник, котрий опубліковано в журн. «Основа», листи Шевченка і до Шевченка; 3) підготувати з художніми ілюстраціями зб. «Кобзар», за вартістю, доступною для народу; 4) надрукувати всі поетичні твори з історико-літературними коментарями; 5) залучити мовознавців до вивчення мови і стилю Шевченка (учений зазначив, що дослідження майже не розпочато); 6) зібрати й оприлюднити спогади про Шевченка (наголосив на науковій цінності цих матеріалів); 7) відкрити кафедри Шевченка в університетах (на зразок кафедр О. Пушкіна). Вчений запропонував низку заходів зі вшанування пам'яті поета: створити Товариство з охорони могили Шевченка, відкрити там пам'ятник, музей, школу з викладанням рідною мовою, проводити патріотично-виховні уроки; збудувати в Києві Дім імені Шевченка, в якому б розміщувався й український театр; заснувати Фонд Шевченка для вручення премій за кращі наукові роботи; видавати спеціальні збірники статей про митця під егідою Академії наук чи Наукового товариства імені Шевченка у Львові; відкрити пам'ятник у Києві, заснувати шевченківські наукові гуртки з вивчення минулого України, її природи, мистецьких пам'яток тощо. Як результат тієї програми, дослідник прагнув отримати повне наукове видання творів Шевченка.

У вище вказаних студіях науковець окреслив коло проблем, котрі вдалося вирішити дослідникам доробку Шевченка від 1861 до 1914 р.: 1) вперше видано збірку творів, звірену за рукописами, придатну для наукового опрацювання (ішлося про вид.: «Кобзар». – СПб., 1907 за ред. В. Доманицького – А. К.); 2) створено два товариства, одне у Львові – наукове, інше в Петербурзі – благодійно-просвітницьке; 3) оприлюднено біографічні книжки М. Чалогота О. Кониського; 4) розпочато дослідження спадщини Шевченка-поета і художника; 5) першим інтерпретатором творів митця став композитор М. Лисенко; 6) іменем поета названо низку шкіл, читалень, училищ, бульварів, лікарень тощо.

Наголосив Сумцов і на досягненнях мистецького шевченкознавства кін. 19 – поч. 20 ст.: 1) атрибутовано (хоча й частково) його малярські твори (вказав, що під деякими з них стояли дати, вказані Шевченком); 2) Б. Грінченком укладено «Каталог музея украинских древностей В. В. Тарновского» (Чернигов, 1900. – Т. 2), де твори митця розподілено за роками; 3) заявлено про потребу зібрати й видати всі малярські твори Шевченка (про це йшлося у статтях «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», «Отношение В. А. Жуковского к Г. Ф. Квитке, Т. Г. Шевченко и

М. А. Максимовичу»; «"Сонце заходить" Т. Г. Шевченко (в бытової і літературної обстановці)», «Рисунки і картини Т. Г. Шевченка»).

Науковець був обізнаний із працями про життя і творчість Шевченка, що вийшли наприкінці 19 – на поч. 20 ст.: біографічні книжки В. Маслова, М. Чалого, О. Кониського, статті про поетичні твори О. Партицького, І. Франка, В. Щурата, І. Кокорудзи, К. Студинського, О. Колесси, розвідки про малярські роботи В. Горленка, М. Шугурова, О. Русова, Є. Кузьміна, Б. Грінченка, О. Новицького. Враховуючи їхні напрацювання в дослідженні доробку Шевченка, Сумцов акцентував увагу на необхідності комплексного вивчення теми «Шевченка-поета й Шевченка-художника» (стаття «О рисунках и картинах Т. Г. Шевченко (преимущественно харьковских)» // Южный край. – 1903. – 26 февраля), згодом доповнив її та опублікував у зб. «Из украинской старины». – Х., 1905[докл. див.: 2].

Літературознавця можна вважати одним із засновників наукових студій про творчість Шевченка. Впродовж сорока років Сумцов студіював творчість Шевченка. Той період – винятково складний і переломний як для держави, так і для історико-літературного процесу (укази про заборони викладати українською мовою, видавати українською книжки, ставити вистави, цензура щодо всього українського, вилучення Шевченкових видань тощо). Умовно всі розвідки Сумцова про творчість Шевченка можна розглядати за кількома *тематичними циклами*: 1) біографічно-побутовий аспект висвітлення постаті Шевченка, 2) творчість Шевченка як естетичний феном, 3) Шевченко та літературні впливи / паралелі, складовою якого є підтема «Шевченко та український фольклор», 4) світогляд Шевченка, 5) мистецькі твори Шевченка.

Біографічно-побутовий аспект висвітлення постаті Шевченка – це статті Сумцова, в яких висвітлено деякі сторінки творчої біографії Шевченка, піднято проблему вшанування пам'яті поета. До цієї теми вчений не раз звертався впродовж наукової діяльності (студії «По случаю 21-й годовщины со дня смерти Т. Г. Шевченко (умер 26 февраля 1861 г.)», 1882; «Памяти кн. В. Н. Репниной», 1892; «В. А. Жуковский и Т. Г. Шевченко», 1903, «Шевченко (Тарас Григорьевич)», 1903, «Сорок шоста роковина з дня смерті Шевченка», 1907; «На родине Шевченко (Из поездки на Пасхальной неделе)», 1908; «К чествованию памяти Т. Г. Шевченко»; «Несколько пожеланий (ко дню Т. Шевченко)», обидві – 1911). Не вдаючись до докладного їх аналізу, зазначимо, що в розвідках 1880-х – 1903 рр. ішлося про особливу роль російського поета В. Жуковського та княжни В. Репніної в житті Шевченка, у публікаціях 1907–1911 рр. науковець наголосив на виданні «Кобзаря» (СПб., 1907) без цензурних втручань, заслугою редактора В. Доманицького вважав те, що він перевіряв тексти поета за автографами, додав твори, раніше заборонені та добути з архіву Третього відділення. Літературознавець висловив власну позицію щодо необхідності видавати твори і часописи українською мовою, відкривати українські школи, кафедри історії та народознавства, встановити пам'ятники Шевченкові у Кирилівці й Харкові, запропонував свої проекти. У студії «Причина смерти Т. Шевченко» (1912) вчений спростовував твердження М. Максимовича, П. Куліша та М. Микешина, що витало в оточенні Шевченка у другій половині 19 – поч. 20 ст., які запевняли, що саме через пиятику в поета виникла й розвинулася його недуга. Науковець заперечив їхні судження, послався на спогади К. Юнге, М. та Ф. Лазаревських,

М. Костомарова, біографічні книжки М. Чалогота О. Кониського [13]. Дослідник спростував думку М. Лободовського про поему «Марія», яку Шевченко нібито написав на підпитку: «То, что не нравится М. Ф. Лободовскому, явилось результатом не вина, а сознательного уклонения поэта от христианской поэтической традиции в сторону модной в его время рационалистической теории Штрауса. Поэма «Марія» написана трезво, даже черезчур трезво, в духе сухой немецкой рационалистической философии. По форме, по стилю она ясна и прозрачна» [13].

Одне з ключових питань наступного тематичного циклу «Творчість Шевченка як естетичний феном» – уперше запропонований Сумцовим аналіз творчості митця за головними мотивами й дослідження окремих поезій (статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», «"Сонце заходить" Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке)», Последнее стихотворение Т. Г. Шевченко "Чи не покинуть нам, небого"», «Сны Т. Г. Шевченко: (К психологии художественного творчества)», «Этюды о Т. Г. Шевченко»).

У статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» Сумцов запропонував виокремити в творчості митця такі мотиви: власне українські мотиви зовнішньої природи (сонце, місяць, вітер, тополя, калина, соловей, перекоти-поле, лілея, барвінок, ряст тощо), історичні (гетьманщина і гетьмани, козацтво, історичні місцевості, кріпацтво, солдатчина тощо), релігійно-моральні (вважав поета глибоко релігійною людиною), політичні (зазначив, що вони вже застаріли, розглянув тільки слов'янофільство), автобіографічні, етнографічні, окремо – України та чумака. Мотив Дніпра він вважав одним із найголовніших у поезії Шевченка, а сімейно-родинний комплекс (українське село, сім'я; жінка, мати, вдова, покритка, наймичка; діти, байстрюки; дівчата, парубки; старі люди) – основним мотивом. На думку О. Целевича, харківський учений подав лише реєстр мотивів у поезіях Шевченка, заслугою дослідника було те, що «вони угруповані по внутрішньому їх спорідненню, декотрі аргументовані й поперті відповідними місцями "Кобзаря" (вид. 1883)» [23, с. 5]. Згодом літературознавець планував підготувати ґрунтовну монографію про мотиви творів митця [див.: 1].

В науковому доробку Сумцова є низка статей, присвячених інтерпретації окремих поезій Шевченка. Так, 1913 р. він опублікував статтю «Сны Т. Г. Шевченко: (К психологии художественного творчества)», в якій окреслив твори митця, написані у формі сну, а також поезії, листи, щоденник, що містили описи чи розповіді про сновидіння. Вчений спробував згрупувати і проаналізувати форми сновидень у творах митця: 1) з погляду загальної психології художньої творчості (сни Шевченка, коли йому виділося, як він гуляє окремими містами, зокрема Петербургом, Москвою, Лубнами, бесідує з друзями – М. Лазаревським, П. Кулішем, С. Гулаком-Артемовським, бачить постаті негативних персонажів – Петра I, Д. Бібікова, Л. Дубельта); 2) з погляду поетичної творчості Шевченка, написані у формі сну, що зафіксовано в заголовку («Сон – У всякого своя доля», 1844, «Сон – Гори мої високії», 1847 та «Сон – На панщині пшеницю жала», 1858). Поему «Сон» науковець спробував проаналізувати з погляду залучення форми сну. Так, на думку дослідника, пишучи твір, Шевченко послався на переказ власного сну: «Это не литературная форма, придуманная автором с задней целью, не преднамеренный памфлет, рассчитанный на внимание толпы, а повествование о сне, написанное со свойственным сну преувеличением и с откровенностью

неосторожного поета, человека прямого, по свойственной всем поэтам черте, сильно подчинявшегося известному образу, всплывшему в уме, наяву или во сне; носится поэт тогда с назойливой мыслью, мучается, пока не отрешится от нее в форме художественного изложения – в слове, стихах, красках или звуках. На самом построении и на содержании стихотворения «У всякого своя доля» лежит печать сонного его происхождения, и, мало того, по признанию самого автора, написанного в хмелю» [16, с. 8]. Треба визнати, що така оцінка форми вираження сну у творчості Шевченка була дещо суперечливою і вразливою для нього. Він пояснював, що прийомом сну і «польотом у вісні» як його різновидом «объясняются грубые образы и выражения, о чем Т. Г. впоследствии сожалел и за что он претерпел в жизни много горя и лишений» [16, с. 9]. Літературознавець вказав на твори Шевченка, написані під впливом сновидінь або з мотивом снут («Мар'яна-черниця», 1842, «Відьма», 1847, «Буває, в неволі іноді згадаю», 1850, «Сестрі», 1859, «Л.», 1860). Сумцов, знаючи про розробки вчених кін. 19–поч. 20 ст., усвідомлюючи важливість наукової проблеми психології творчості, розуміючи природу та її складність, долучився сам до аналізу суті поетичної творчості поета і закликав вивчати як індивідуальні риси його доробку, так і застосовувати порівняльні дослідження в межах окресленого питання.

У статті «Этюды о Т. Г. Шевченко» (1914) науковець приділив увагу аналізу окремих творів Шевченка (як-от, вірш «Буває, іноді старий», пов'язаний з біографією поета), оглядові маловідомих на той період щоденника і листів митця. На думку Сумцова, елегію «Буває, іноді старий» сповнено глибоких переживань, спричинених неволі і самотності, коли поет відбував десятирічне заслання, з характерними для його творчості мотивами добра, надії, молодості, любові до ближнього, самотності, старості, смерті. Він також навів приклади інших творів Шевченка, що демонструють різноманітність засобів поетичного втілення названих мотивів: «Огни горять, музыка грає» (1850), «Минули літа молодії» (1860), «Та не дай, Господи, нікому» (1848), «Ой гляну я, подивлюся» (1848). За науковцем, у поезії «Огни горять, музыка грає» згадка про молодість і надію – мимобіжна [19, с. 3], в елегіях «Минули літа молодії» – на рівні монологу-роздуму ліричного героя-поета, «Та не дай, Господи, нікому» – ліричний герой звертається до Бога з проханням уберегти й інших від драми, яку він переживає. Сумцов наголосив, що зажурливе самовизначення «старий», що його приклав до себе Шевченко в 1848 р. на 35 році життя, увиразнює семантику незворотності часу, втраченого в неволі [19, с. 4], цю ж лексему вжив поет і у вірші «Ой гляну я, подивлюся».

На думку дослідника, у схожому ключі й зі схожими мотивами Шевченко, будучи тяжко хворим, написав у Петербурзі останню елегію «Чи не покинуть нам, небого» (1861), де «вылилось тревожное состояние духа, сознание близкой кончины, жажда жизни и, как заключительный аккорд, нежное обращение к горячо любимой родине» [11].

У статті «"Сонце заходить" Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке)» вчений дослідив окремих твір поета в контексті світової культури. Порівнюючи вірш «N. N. – Сонце заходить» (1847) із творами російських та англійських письменників, народними піснями різних народів, літературознавець довів свою обізнаність зі світовою культурою. На думку науковця, ця поезія Шевченка мала суміжні перегуки з іншими творами, він спробував класифікувати їх за

мотивами та образами (порядкóво). Так, літературознавець знайшов паралелі в народній поезії (зі зб. П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...», 1872, Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси: У 3-х ч.», 1878, А. Метлинського «Народные южно-русские песни», 1854), у віршах Ф. Тютчева – «Сумерки» (1835) і «День вечереет, ночь близка» (за списком 1851 р.), схожий мотив про роль і призначення поета й поезії – у В. Кюхельбекера, Є. Баратинського, О. Пушкіна, мотив вечірньої зірки – у В. Вордсворта «Вечерняя звезда земли моей» (1802), О. Федорова «Звезда», в оповіданні німецького письменника Г. Зудермана «Звезды, к которым не стремятся» [2]. Стаття «"Сонце заходить" Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке)» є складовою ширшого тематичного циклу Сумцовських досліджень «Шевченко та літературні впливи / паралелі».

До вищевказаної теми вчений не раз звертався впродовж наукової роботи, яку означив у кількох аспектах: Шевченко й усна словесність; Шевченко та Г. Сковорода; Шевченко та Г. Квітка-Основ'яненко; Шевченко й А. Метлинський; Шевченко й А. Міцкевич; Шевченко та російські поети (В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов). Особливості стилю митця літературознавець схарактеризував так: «Главная трудность изучения поэзии Шевченко заключается в том, что она насквозь пропитана народностью, и крайне, трудно, почти невозможно, определить, где кончается малорусская народная поэзия и где начинается личное творчество Шевченко. Народное начало поглотило и скрыло литературные влияния; получается такое общее впечатление, будто поэзия Шевченко сложилась сразу, без исторических и литературных традиций, без посторонних влияний, без внутреннего органического роста – впечатление ошибочное» [10, с. 211]. На переконання Сумцова, довкола українського митця з'явилися письменники того ж світового масштабу: А. Міцкевич, Ю. Словацький, В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов та ін., серед таких поетів дослідник запропонував і розглядати творчість Шевченка: (студія «Т. Г. Шевченко и его зарубежная литература», 1914). Проте дослідник, пишучи про впливи поезій А. Міцкевича на твори Шевченка, не вказав на такі запозичення (теми, мотиви, образи тощо).

Сумцов вважав, що одними із найважливіших для формування й розвитку Шевченка як митця були впливи на нього українського фольклору. Перші спостереження на цьому полі він зробив у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», де торкнувся проблеми «Шевченко й усна словесність», зокрема питань, пов'язаних із витоками його творів. Науковець зазначив, що поет поклав у їх основу народну словесність, а образ старого кобзаря, який виконує народні пісні, викликав у нього спогади про Україну. Дослідник звернув увагу, що Шевченко, створюючи власне український образ народного співця, поєднав фольклорну та літературну традиції (відомо, що цей образ був одним з уживаних у світовій романтичній літературі). Вчений підкреслював, що в його поезіях поєднано, з одного боку, філософію пісень народних кобзарів і Сковороди, з іншого, твори А. Міцкевича, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Творчість Шевченка, на думку літературознавця, наближена до козацького епосу, за образами – до «Слова о полку Ігоревім» [10, с. 211]. Це дало можливість Сумцову виокремити кілька чинників власне Шевченкової творчості: 1) народність зовнішню, запозичену й наслідувану; 2) народність внутрішню, психологічно спадкову [10, с. 214].

До зовнішніх, запозичених мотивів науковець відносив різні фольклорні жанри: 1) народні пісні, що їх залучав Шевченко цілком, частково, або переробки (стилізації), місцями лише згадки; 2) легенди, казки, приказки, прислів'я, перекази (траплялися рідше); 3) повір'я та звичаї; 4) багато образів взято з народної поезії; 5) порівняння й символи, що їх запозичив Шевченко; 6) алюзії на фольклорні твори; 7) ремінісценції з них. Також літературознавець охарактеризував народність внутрішню, що «определяется далее его мирозерцанием, излюбленными его точками зрения на внешнюю природу и на общество, причем в отношении к обществу выделяется элемент исторический – его прошлое, и элемент бытовой – современность» [10, с. 216].

В іншій статті «Любимые народные песни Т. Г. Шевченко» (Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 18 – 23) Сумцов також обґрунтовував власні спостереження щодо впливу на поета українського фольклору, зокрема вказав на повір'я, казки, легенди тощо, етнографічні елементи, розкидані у зб. «Кобзар», найбільше уваги він присвятив питанню залучення Шевченком народних пісень (різних за жанром – історичних, колискових, весільних, жартівливих тощо), навів їх приклади, наголосив, що вибір усних жанрів у поета зумовлювався як тематикою літературного твору, так і його жанром.

Ще у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» Сумцов заявив про тему «Шевченко і Сковорода». Згодом учений вказав (без ґрунтового аналізу творчих паралелей), що поет не раз звертався до постаті мислителя 18 ст., йому близькі були творчі засади мислителя (публікації «Шевченко (Тарас Григорьевич)», «Несколько пожеланий (ко дню Т. Шевченко)», «Харьков и Шевченко» і «Гуманізм Шевченка»). Науковець констатував, що Шевченко, ймовірно, зовсім не знав філософських праць, трактатів, діалогів та ін. творів українського письменника.

В шостому розділі «Особисте в студіях над Шевченком» Сумцов запропонував дослідити з-поміж інших проблему «Шевченко і Сковорода» у кількох аспектах: 1) дитячі та юнацькі спогади про знайомство з творами Сковороди (йдеться про віршоване зізнання «А. О. Козачковському», 1847); 2) вплив Сковороди; 3) відгук Шевченка в «Передмові до нездійсненого видання “Кобзаря” 1847 р.» про мову Сковороди; 4) про його філософські твори («Хрестоматія по українській літературі», 1922). Проте необхідно наголосити, що тезу дослідника про вплив творчості Сковороди на Шевченка було перебільшено (хоча її активно згодом розробляли в радянський період сковородино- та шевченкознавства).

Про творчі паралелі між М. Маркевичем і Шевченком літературознавець писав у енциклопедичній статті «Шевченко (Тарас Григорьевич)» (без докладного аналізу). В розвідці «Харьков и Шевченко» вчений наголосив: «Хотя Метлинский и не упоминается в “Кобзаре”, но что скромная муза этого профессора не осталась без влияния на Т. Г. (Шевченко – А. К.), ярким доказательством служит первый, в художественном отношении роскошный куплет в “Причинна” – “Реве та стогне Дніпр широкий”, представляющий собой усовершенствованную переделку одного из стихотворений Метлинского» [17, с. 2]. Тут, імовірно, йдеться про вірш Метлинського «Смерть бандуриста», де вжито відомий мотив Дніпра. У статті «Гуманізм Шевченка» Сумцов підкреслив, що Шевченко добре знав творчість Метлинського (очевидно, йдеться про зб. останнього «Думки і пісні та ще дещо», 1839 і «Народные южнорусские песни», 1854).

Про вплив творчості Г. Квітки-Основ'яненка на Шевченка вчений заявив у студії «Харьков и Шевченко»: «Было другое влияние, гораздо более важное, влияние благотворное – харьковской старой литературы, особенно, трех наиболее крупных ее представителей – Г. С. Сковороды, Г. Ф. Квитки-Основьяненко и А. Л. Метлинского» [17, с. 2]. Дослідник указав на схожі сюжетно-фабульні особливості у поемі «Княжна» (1847) та повістях Квітки-Основ'яненка «Маруся» і «Сердешна Оксана», зокрема, образ Шевченкової Княжни (епізод, коли вона відвідувала знівечені голодом села) нагадував Сумцову Квітчиних Марусю та Оксану.

Про літературні паралелі між Шевченком і В. Жуковським ішлося в кількох статтях науковця: «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», «В. А. Жуковский и Т. Г. Шевченко», «Шевченко (Тарас Григорьевич)», проте якихось конкретних ознак таких зіставлень не назвав. Із сучасної перспективи варто наголосити, що поезія Жуковського, його поетика сприяли творчому зростанню Шевченка, однак домінантною рисою раннього Шевченка є власне національний колорит (використання українського фольклору, народної демонології, оригінальна побудова сюжетів на основі народних переказів, легенд, повір'їв тощо).

Сумцов не раз порівнював поезію Шевченка та Пушкіна. Зокрема, він підкреслив спільну для обох митців довершеність і вишуканість стилів, оригінальність в інтерпретації тем і сюжетів. На думку вченого, між українським та російським поетами була й відмінність у соціальному походженні, національній специфіці літератур, в особистих умовах формування їх як письменників. Наприклад, у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» літературознавець уперше порушив питання впливу творчості Пушкіна на Шевченка, проте звернув увагу, що «при всем том влияние Пушкина на поэзию Шевченко трудно определить за украинскими наслоениями» [10, с. 212]. Науковець бачив спільні для обох поетів теми, мотиви, сюжети і назвав кілька таких творів, як-от поеми «Братья-разбойники» (1822) Пушкіна і «Варнак» (1848) Шевченка, «Египетские ночи» (опубл. 1837) і баладу «У тієї Катерини» (1848), елегію «Редеет облаков летучая гряда» (1820) і вірш «N. N. – Сонце заходить» (1848). Так, Сумцов, розглядаючи мотиви власне української природи в поезії Шевченка, порівняв його вірш «N. N. – Сонце заходить» із Пушкінським «Редеет облаков летучая гряда». Про спільні мотиви та образи цих поезій він наголосив і в іншій статті «Стихотворение “Сонце заходить” Т. Г. Шевченко в бытовой и литературной обстановке».

У статті «Пушкин и Шевченко» (1917) вчений підсумував заявлену тему. Дослідник визнав, що у творчості Шевченка «мало совпадений с Пушкиным, еще менее подражаний» [14, с. 84], які він вважав невдалими [14, с. 85]. Літературознавець віднайшов риси впливу поеми Пушкіна «Циганы» на поему «Відьма» (1847), зокрема в змалюванні циганського табору, мотив бендерського шляху в Шевченка перегукуються з картиною Бесарабії в російського письменника, обох героїнь звати Маріулами, вони – знахарки. На думку Сумцова, «вся поэма “Відьма” написана под влиянием Пушкина с приспособлением к украинской жизни» [14, с. 86]. Учений зіставив поеми «Варнак» (1847) Шевченка і «Братья-разбойники» Пушкіна, першу вважав наслідуванням твору російського поета, місцями майже дослівним, навіч ці паралелі [14, с. 86]. Науковець порівняв вірш «Пророк» Шевченка, Пушкіна і Лермонтова, проте його висновок щодо слабкості твору Шевченка не є переконливим. На сьогодні доведено, що на поезії «Пророк» Шев-

ченка, Пушкіна і Лермонтова виразно позначилася європейська романтична традиція зі спільним мотивом високого призначення поета і поезії в суспільстві, вказано на спільний для всіх трьох творів передтекст [22, с. 365], [3, с. 397]. У підсумку Сумцов наголосив на власне Шевченковій манері письма, яку сформувавши життєві обставини, уподобання поета, історико-культурне оточення й літературні смаки та інтереси українського митця, засвідчив оригінальність його стилю: «Шевченко – поэт настолько оригинальный, что все влияния он претворял в своеобразные формы, согласно с особенностями его личного ума и характера, в духе украинского народного мирозерцания» [14, с. 85].

З погляду Сумцова, на творчість українського митця мала вплив поезія Лермонтова, про що він уперше заявив у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко». Зокрема, на його думку, вірш Шевченка «Пророк» та однойменний твір Лермонтова – схожі (проте нині цю тезу спростовано, доведено, що вони мають спільний претекст [22, с. 364]). Вчений спостеріг, що в обох поетів «внешняя природа, история и современный быт освещены у них с глубоко национальной точки зрения» [10, с. 217], вважав, що Шевченків вірш «І станом гнучим і красою» (1850) написано під впливом «Молитви» («В минуту жизни трудную...») Лермонтова (1839). Літературознавець припустив, що балада Шевченка «Причинна» та вірш Лермонтова «Молитва» («Я, Матерь божия, ныне с молитвою»), 1837 – схожі (очевидно, він мав на увазі образні та інтонаційні перегуки обох творів – А. К.). Про спільний мотив науковець писав і щодо послання Шевченка «N. N. – Така, як ти, колись лілея» (1859) та вказаної вище «Молитви» Лермонтова. Сучасні дослідники підсумували тему творчих зв'язків між Лермонтовим і Шевченком, зокрема відзначили текстову близькість окремих рядків із поезій обох поетів («Пророк», 1826 – «Тризна» Шевченка), тема Кавказу («Измаил-Бей», «Валерик» – «Кавказ»), схожість мотивів і настроїв героїв, які борються проти російського поневолення («Мцыри» – «Тризна»), мотив богоборництва («Испанцы», «Покаяние», «Демон», «Исповедь» – «Кавказ», «Еретик», «Неофіти», «Гімн черничий»), спільні мотиви про нещасливе кохання («Балади», 1831 – «У Вільні, городі преславнім»), декабриська тема («Последний сын вольности», «Памяти А. И. Одоевского», «Кинджал» – «Неофіти») [5, с. 736–737].

Отже, короткий аналіз Сумцовських розвідок, розглянутих у третьому тематичному циклі, показав, що вчений пройшов шлях від довільних зіставлень / протиствавлень і почав виробляти наукові критерії для порівняльних досліджень різних національних літератур і письменників, які прагнули увібрати найкращі риси світової літератури. І творчість Шевченка не стала тут винятком, відповідно, літературознавець засвідчив всесвітньо-історичне значення спадщини Шевченка: «В его поэзии и в особенности в его прекрасной личности отразилось широкое чувство любви к миру и людям. <...> Понятно, что человек с таким золотым сердцем, должен был при художественном творческом даровании создать истинно прекрасные произведения, и Шевченко действительно написал много такого, что сделало его имя дорогим не только в Малороссии, но и во всем славянском мире» [12].

У науковому доробку Сумцова є кілька розвідок про світогляд Шевченка: «Религиозность Т. Г. Шевченко» та «Гуманізм Шевченка». Вчений упродовж життя докладав зусиль щодо належного вшанування пам'яті Шевченка. Він був занепокоєний тим, що 1911 та 1914 р. роковини смерті поета не знайшли свого висвітлення на сторінках газет і журналів, та й молитовні літургії за упокій Шев-

ченка в усій імперії спочатку було заборонено. Проте статтю «Религиозность Т. Г. Шевченко» вчений присвятив не лише тим сумним річницям, але й спробував реконструювати проблему релігійності митця. Дослідник традиційно розглядав його як щиро віруючу людину: «Шевченко принадлежит к первому разряду – поэтов Божией милостью, по приговору истории; за ним прочно укреплено почетное место во всемирной литературе. Все поэты Божией милостью религиозны <...> Шевченко, как поэт милостью Божией, не был атеистом и не мог им быть» [15].

Літературознавець чітко окреслив гуманізм Шевченка – любов до добра, ідеал любові до людини / народу / слов'ян, всепрощення й усвідомлення власної гідності. Він наголосив, що в пошуках апостольства поет «исходил из Евангелия, в которое вчитывался со всей страстью горячего, любящего сердца» [15]. Вчений зазначив, що про зачитування ранньохристиянським твором Шевченко не раз писав у листах до княжни В. Репніної від 1 січня 1850 р. та від 7 березня 1850 р. (обидва – з Оренбурга). Так, Сумцов спостеріг, що митець, як справжній християнин, із повагою ставився до традиції обряду поховання в Україні, коли померлого ховали на території садиби в садку чи на пагорбі; а виписаний Шевченком образ смерті з косою в руках (узятий з народної поезії) наближений до християнської літературної та іконописної традицій («Косар»), опис цвинтаря – до християнської, смиренної православно-народної картини («Ми вкупці колись росли») [15]. Науковець відзначив шевченківське сприйняття біблійних текстів: його стиль спілкування з Богом як поважне до нього ставлення (запис у щоденнику 28 липня 1857 р., вірш «Чи не покинуть нам, небого», 1861), або, промовляючи молитву до Бога, поет закликав осудити грішників (тобто кріпосників, панство), порівняв твори, де митець вимагав швидкого та справедливого суду для панства, з аналогічними поезіями М. Лермонтова.

Вибудовуючи власне бачення релігійності Шевченка, у тому ж контексті вчений спробував опрацювати поему «Марія» (1859), зокрема заявив про її недослідженість (уперше незавершену розвідку «Шевченкова “Марія”» оприлюднив І. Франко // ЗНТШ. – 1913. – Т. 119 – 120. – С. 348 – 356). Сумцов окреслив історію виникнення задуму поезії (навів листи Шевченка до княжни В. Репніної від 1 січня 1850 р. і 7 березня 1850 р.), вважав її найслабшими нехарактерним твором для митця, пояснюючи це нечіткою його композицією (зокрема, складається з чорнових окремих етюдів, картин): «автор набрасывал их на листках, в разное время, при разном настроении, сложил их в биографическом порядке, и потом, после его смерти, листки пошли в печать, без обработки, помимо желания автора в то время, когда он набрасывал. Оттого окончание вышло запутанным; оттого пастушеская сценка с кормлением коз повторяется несколько раз; оттого неудачно украинизированы страны и люди Востока; рядом с ярким восточным рисунком неожиданно выступают излюбленные автором украинские литературные мотивы» [15]. Проте дослідник наголосив, що вищезазначені недоліки не применшували значення поеми «Марія», адже вона «мягкого и гуманного колорита; в лучших своих местах она говорит о возвышенном молитвенном настроении автора и его молитвенных обращениях к Пресвятой и Пречистой Деве Марии» [15]. Релігійно-світоглядні мотиви у творчості Шевченка літературознавець проаналізував у статті «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», підкріплюючи свої твердження з «Кобзаря» (СПб., 1883).

Своєрідним доповненням і продовженням тематичного циклу «Світогляд Шевченка» є стаття «Гуманізм Шевченка» (1915), де літературознавець так визначив гуманізм

поета – глибока турбота, повага і любов до людини. Ідеали гуманності дослідник спостерігав у всій творчості митця: в ранній поезії («На вічну пам'ять Котляревському», 1838; «Катерина», кін. 1838 поч.–1839; «Сова», 1844 та ін.), у засланчий період («Заросли шляхи тернами», 1849; «Буває, іноді старий», 1849; «Ми восени таки похожі», 1849), в останній період творчості («Відьма», 1858 та ін.). Сумцов відзначив особливу рису гуманістичних ідеалів Шевченка, які під впливом тяжких обставин (кріпацтво, арешт, заслання) ставали універсальними (любов до всіх поневолених слов'ян, згодом – всеосяжна людяність і гармонія). Як приклад, науковець навів відомий заклик поета «Любіться, брати мої» (вірш «Згадайте, братія моя» із циклу «В казематі», 1847). Дослідник наголосив, що в щоденнику Шевченко часто пише про всепрощення і найбільше підвищує почуття любові до людини – що виникало, на його думку, із традиційного розуміння ним християнства, Ісуса Христа називав «Спасителем-человеколюбом» (записи 13 червня і 15 липня 1857 р.). Учений підкреслив, що Шевченко понад усе цінував людську гідність, навів приклад із щоденника, де поет розповів про свою зустріч із сином П. Енгельгардта – Василем Енгельгардтом (1828–1915), яку організував С. Гулак-Артемівський 14 квітня 1858 р., вказав, що про почуття самоповаги йдеться і в поемах «Катерина», «Наймичка», «Відьма» та ін.

Сумцов підкреслив ще одну рису гуманізму Шевченка – його любов до дітей, що найяскравіше виявлялася в листі Шевченка до А. Козачковського від 30 червня 1853 р. з Новопетровського укріплення, в поемі «Княжна» (1847), у вірші «І досі сниться: під горою» (1850) та ін. Науковець нагадав, що про доброзичливість поета і любов до дітей висловлювалися сучасники поета: К. Юнге («Спогади про Шевченка», 1873), Наталка Полтавка («Споминки про Т. Шевченка», 1892), З. Недоборовський («Мої спогади», 1893) та ін. Дослідник вказав, що гуманістичний ідеал формувався у поета під впливом української традиції (глибоке знання народної словесності, особливо пісень, обрядів, побуту), ідей Кирило-Мефодіївського братства, нової української літератури (Г. Сковорода, Г. Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський).

Сумцов – автор статті «Шевченко (Тарас Григорьевич)» для «Енциклопедического словаря: В 86 т.» (СПб., 1903.–Т. 39. –С. 355–361), де в 1-й частині коротко висвітлив біографію поета, у 2-й – проаналізував поезію Шевченка за мотивами (включив матеріал раніше оприлюдненої студії «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», 1898), у 3-й – оглянув його малярські твори, змістив розлогу бібліографію про доробок митця. Літературознавець вказав на видання «Кобзаря», що вийшли до 1903 р. в Російській імперії та за її межами. Найкращим з них (тексти Шевченкових творів надруковано без цензурних втручань – А. К.) він вважав «Кобзар» за ред. О. Огоновського (Л., 1893 – 1898. – Ч. 1 – Ч. 4, здійснений Науковим товариством імені Шевченка). Також учений перелічив усі збірки творів Шевченка, що були відомі на 1903 р. і піддані цензурі в Російській імперії. Науковець виокремив і чотири видання «Кобзаря», що вийшли від 1876 до 1881 рр. у Празі та Львові.

Окрім літературного доробку (на прикладі аналізу головних мотивів у поезії Шевченка) Сумцов апелював і до розгляду його мистецьких робіт. Учений визнав, що малярські твори Шевченка необхідно вивчати відповідно до мистецької епохи першої половини 19 ст., не підганяючи їх під певні вимоги. Наголосив він і на школі К. Брюллова, впливові Рембрандта на становлення Шевченка-художника (тут доречніше зауважити, що український митець ґрунтовно знав живописну спадщину Рембрандта, навчаючись в Академії мистецтв і відвідуючи Ермітаж – А. К.).

Дослідник згрупував рисунки Шевченка за тематикою: 1) автобіографічні (побутові деталі); 2) історичні – період участі поета в Київській археографічній комісії, коли він їздив Україною, замальовуючи пам'ятки минулого; 3) етнографічні: «с фольклорними целями, <...> в итоге получится ценная этнографическая коллекция» [18, с. 360]. Окремо вчений вирізняє малярські твори періоду заслання поета, охарактеризував їх як «прекрасно исполненные» [18, с. 360].

Не полишав Сумцов досліджувати широку тему «Шевченко-поет» і «Шевченко-художник» і згодом (стаття «О рисунках и картинах Т. Г. Шевченко (преимущественно харьковских), 1903»). У публікації «Новое о Тарасе Шевченко» (1914) він оглянув попередні розвідки мистецького шевченкознавства, високо оцінив нарис О. Новицького «Тарас Шевченко як маляр» (Л., 1914), в якому останній хронологічно представив становлення й розвиток художнього таланту Шевченка, окреслив мистецьку епоху першої половини 19 ст., вказав на «Реєстр праць Шевченка, що дійшли до нас, або про які маємо звістки» (650 найменувань) та власне репродукції його рисунків (у тогочасній критиці альбом оцінювали як найбільш фундаментальну працю в цій галузі – А. К.). Як результат, Сумцов ставив перед собою та іншими науковцями завдання зібрати, атрибутувати, прокоментувати і зрештою видати всі малярські твори Шевченка.

Висновки. Значну частину шевченкознавчого доробку Сумцова витримано в дусі культурно-історичної школи зі спробами інтерпретації текстів поета і компаративного аналізу. Дослідник вдавався до зіставлень творів митця з творами інших письменників доволі часто, відшукував паралелі або збіги, подекуди очевидні, часто безпідставні. Досить непросто чітко вивести загальну концепцію рецепції творчості Шевченка Миколою Сумцовим. Слід зауважити, що, очевидно, окремі спостереження вченого, з одного боку – неоднорідні та мозаїчні, з іншого – ґрунтовні – відносно феномену поета. Незважаючи на великий часовий відтинок, що відділяє літературознавчі розвідки Сумцова (від 1920-х рр. і до поч. 2000-х рр. їх було спочатку вилучено, згодом не справедливо призабуто) від сучасного академічного вивчення творчості митця, вони розширили горизонти процесу становлення й розвитку шевченкознавства наприкінці 19 – на поч. 20 ст., а тому його студії є актуальними і нині.

Список використаної літератури

1. Калинчук А. Шевченкознавчі студії Миколи Сумцова на межі століть // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія: Зб. наук. праць. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2016. – С. 57 – 73.
2. Калинчук А. Шевченкознавчі студії у збірці «Из украинской старины» Миколи Сумцова // Шевченків світ: Науковий щорічник. – 2016. – Вип. 9. – С. 54–62.
3. Кирилюк З. Пушкін О. С. // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. – Т. 5. – С. 396–397.
4. Михайлин І. Сумцов Микола Федорович // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. – Т. 5. – С. 1013–1014.
1. Охріменко О. Лермонтов М. Ю. // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3. – С. 736–737.
5. Павлова О. Г. Тема Т. Г. Шевченка у науковій спадщині М. Ф. Сумцова // Шевченкіана на початку XXI століття: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 25 берез. 2004 р. –Х., 2004. –С. 177–187.

2. Сумцов Н. Гуманізм Шевченка // Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814 – 1914). – К.: Видавництво наукового товариства у Києві, 1915. – С. 24–30.
9. Сумцов Н. Кладбище рукописей // Наука на Україні. – 1922. – № 2. – С. 127–128.
3. Сумцов М. Ф. Лист до Б. Д. Грінченка від 1 травня 1901 р. // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів АН Української РСР. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 215.
4. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко // Киевская старина. – 1898. – Т. 60. – № 2. – С. 210–228.
10. Сумцов Н. Ф. Последнее стихотворение Т. Г. Шевченко «Чи не покинуть нам, небого» // Южный край. – 1911. – 26 февр.
11. Сумцов Н. Ф. По случаю 21-й годовщины со дня смерти Т. Г. Шевченко (умер 26 февраля 1861 г.) // Южный край. – 1882. – 26 февр.
12. Сумцов Н. Ф. Причина смерти Т. Шевченко: (К 51-й годовщине смерти Шевченко) // Южный край. – 1912. – 26 февр.
13. Сумцов Н. Пушкин и Шевченко // Украинская жизнь. – 1917. – № 3-6. – С. 84–87.
5. Сумцов Н. Ф. Религиозность Т. Г. Шевченко // Южный край. – 1914. – 16 февр.
6. Сумцов Н. Ф. Сны Т. Г. Шевченко: (К психологии художественного творчества. – СПб., 1914. – 10 с.
7. Сумцов Н. Харьков и Шевченко. – Х.: Печ. дело, 1911. – 9 с.
17. Сумцов Н. Шевченко (Тарас Григорьевич) // Энциклопедический словарь: В 86 т. – СПб.: Семеновская Типо-Литография, 1903. – Т. 39. – С. 355–361.
8. Сумцов Н. Ф. Этюды о Т. Г. Шевченко. – Х.: [Тип. т-ва А. А. Юзефовича, 1914]. – 16 с.
9. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Зб. документів і матеріалів. – К., 2013. – 810 с.
10. Уманець М. (Комаров М.) Дещо з історії українського письменства XIX віку // Діло. – 1885. – 2 берез. – С. 1–2.
11. Чамата Н. «Пророк» // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. – Т. 5. – С. 363–365.
12. Целевич О. Наукова хроніка. Огляд часописів за 1898 р. – Часописи, видавані на російській Україні // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1899. – Т. XXX. – С. 5.
13. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 782 с.
14. Шишов І. Українознавець (Спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова): Дослідження. – Х.: Майдан, 2000. – 171 с.

Summary. Kalynchuk Alla. Creativity of Taras Shevchenko in Nicholay Sumtsov's scientific studies.

In the article analyzes over thirty shevchenkoznavchyh intelligence by N. Sumtsov which he published during 1882 – 1922 years (some put into scientific circulation for the first time), prepared his biography, signed collection of works of the poet. It was found literary contribution to the formation of foundations Shevchenko late 19–early 20 in. In the article reveals the main lines of his vision of scientific research works of Shevchenko. In order «Encyclopedic Dictionary: The 86 t.» (St. Petersburg, 1903. – Vol. 39, publishers F. Brockhaus and I. Efron) scientist prepared an article about Shevchenko, where he was first introduced Shevchenko as a poet and Shevchenko as an artist, also, he put stress on the main source of creativity of the artist and analyzed a number beyond censorship and censorship «Kobzar» known concentration in 19 century.

Keywords: thematic cycle, program, motives poetry, folklore, literary influences edition of Shevchenko, religion, humanity, home-biographical factor, commemoration, works of art.

Леся ГЕНЕРАЛЮК

**ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ
РОЗВІДКИ ВАЛЕНТИНИ
ВАСИЛІВНИ РУБАН**

Валентина Василівна Рубан, одна з найяскравіших, неординарних постатей в українському мистецтвознавстві, притягувала своєю особливою енергією, цілеспрямованістю. Мала природне, близьке до народного, селянського, інтуїтивне чуття на правду. В роботі вміла скерувати зусилля на те, щоби в хисткому й хаотичному віднайти значиме – розумний і прекрасний сенс. Як ніхто, вміла відформатувати аморфне, надати йому чітких обрисів. Це, безумовно, постать у науковому світі, великий трудівник, безмежно відданий своїй справі, сильна духом особистість. Вона для мене завжди була і є зразком служіння науці, суспільству. Зразком ученого високого професіоналізму, уважного до молодих науковців та їхніх пошуків.

Завдяки темі своїх студій «література і образотворче мистецтво» маю приємність спілкуватися з багатьма мистецтвознавцями. Мені пощастило, оскільки не раз мала нагоду, власне й через Валентину Василівну, побачити справжню мистецтвознавчу школу, так би мовити, «в дії». На початку 90-х рр. у Львові мене вразила Христина Іванівна Саноцька, яка й познайомила з Валентиною Василівною, коли прочитала мою роботу про зображально-живописне начало в поезії символізму, зокрема у творчості Максиміліана Волошина. Тоді в Україні майже не займалися науковими розробками на перетині література / мистецтво, то був прецедент і для тодішнього ВАКУ (єдиний випадок за всю його історію, коли робота

захищалася за цілком «несумісними» шифрами: 10.01.01 – російська література і 17.00.04 – образотворче мистецтво). Англосаксонське літературознавство цей перетин вважало нормою; особливо активно такі зв'язки студіюються у Польщі. Щоправда, й у нас віднедавна крига скресла, наприклад, відділ компаративістики в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка розробляв у 2011–2015 рр. планову тему «Література в системі мистецтв», досліджував міжвидові зв'язки, різномодальні інспірації художнього слова суміжними естетичними кодами. А тоді, чверть століття тому, проблема міжвидового синтезу провокувала надто багато питань. І найбільшу підтримку я мала від Валентини Василівни Рубан, Христини Іванівни Саноцької, Платона Олександровича Білецького, мого опонента. Їхня увага, доброзичливість, високий професіоналізм, власне, те, що називають Школою, справили на мене велике враження. Абсолютно незабутні враження залишилися від колекції акварелей Волошина в домі П. О. Білецького, від бесід з В. В. Рубан у її майстерні на Андріївському узвозі.

Вражав діапазон її компетентності, ерудиція, логіка, чіткість суджень, уміння вивести суть на поверхню; імпонувала й емоційна заангажованість. Велика любов до українського мистецтва, з яким усім єством резонувала Валентина Василівна, особлива пристрасть до портрета зумовили численні поїздки Україною, пошуки у периферійних музеях забутих талантів. Час від часу ми обговорювали з нею проблеми Шевченківської енциклопедії, проблеми Повного зібрання творів Т. Шевченка, до якого вона долучилася, і, безумовно, тему взаємодії мистецтв у творчості Шевченка. Таких подвижників, котрі розуміють роль гуманітарних наук, котрі живуть у невпинному пошукові, віддаючи себе цілком конкретному масштабному проекту, нам в Україні завжди не вистачатиме...

Широко відомими є мистецтвознавчі дослідження Валентини Василівни Рубан, монографії, великі за обсягом розділи, написані нею для п'ятитомної історії української культури, п'ятитомної історії українського мистецтва, унікальна праця про родину Кричевських. У цьому начерку охарактеризую лише її шевченкознавчі розвідки – тим паче, вона, від 1981 року, брала участь у підготовці до публікації томів мистецької спадщини ПЗТ Шевченка – від формування картотеки його творів до підготовки коментарів. Зі щорічних звітів В. В. Рубан відомо, що вона написала більше 82 наукових коментарів до ПЗТ Шевченка, підготувала 124 бібліографічні картки до іменного покажчика, прорецензувала низку коментарів, що їх написали працівники Музею Тараса Шевченка.

У трактуванні творчості художника яскраво заявили про себе професійна сміливість Валентини Василівни, її синтезуючий талант. Особливо виразні вони у статті «Шевченко-портретист: До питання живописного стилю», надрукованій у другому номері журналу «Образотворче мистецтво» за 1983 р. Це, очевидно, квінтесенція, концентрований фрагмент завершальної частини її монографії «Український портретний живопис першої половини XIX ст.», що вийшла роком пізніше. Стаття симптоматична і вповні характеризує Валентину Василівну як науковця. Навіть для такого невеликого за обсягом тексту вона чітко вибудовує власну систему координат і буквально від перших рядків декларує неприйняття радянської тези про суб'єктивну незаангажованість дослідника в науковому пошуку. Зазначаючи, що ідеологічна боротьба за духовну спадщину поета-митця триває та «не втрачає своєї гостроти», авторка підкреслює, що уважне трактування його доробку немож-

ливе «на рівні безстороннього суб'єктивізму». І це при тому, що так звана імперсональність гуманітарних досліджень ще й досі є предметом академічних дискусій: у середині 2000-х рр. мені доводилося брати в них участь. Так само легким пасажем В. В. Рубан позначила відсутність сформованої мистецтвознавчої шевченкознавчої школи, котру, як відомо, Система послідовно нищила з 1930-х рр. Не знаю, чи прицільно закладала вона іронію в слова: «дещо уповільнений останнім часом процес вивчення художньої творчості Шевченка», але сьогодні це твердження звучить гірко-іронічно і, як не прикро, залишається актуальним.

Водночас і досі, на превеликий жаль, мистецьку спадщину знакової в українській культурі постаті розглядають переважно в атрибутивно-описовому ключі. Валентина Василівна була в цьому сенсі щасливим винятком. Продовжуючи традицію київської мистецтвознавчої школи, вона заглиблювалася в семантику пластичних творів Шевченка, розкривала специфіку його портретів на тлі всього мистецького XIX ст. Історико-культурні контексти важили для неї надзвичайно багато. Їй була невідома проблема сучасних дослідників, яким складно збагнути код пластичних мистецтв тієї епохи, «увійти» в спосіб мислення художника того часу. Насправді мало акцентується той факт, що Шевченко-художник промовляє до нас, нинішніх, по суті, «латиною». Ми мало замислюємось над вивченням різних шарів його пластичної мови. Зараз інша епоха, відбулася зміна парадигми мислення. Не випадково ще наприкінці 1980-х Д. Лихачов писав, що «за останні приблизно сто років різко впала здатність іконологічного сприйняття, ми втрачаємо елементарні знання традиційних символів та емблем взагалі». Втрата цих знань у випадку освоєння спадщини Шевченка, академіста й новатора, який до того ж формував власну зображальну систему, власний стиль візуального мовлення, є досить відчутною в шевченкознавстві.

Тим-то важко переоцінити значення шевченкознавчих розвідок В. В. Рубан, у яких глибоке знання культури доби й тодішніх процесів у мистецтві дозволяло їй трактувати творчість Шевченка в річищі синтезу, а індивідуальні досягнення художника сприймати як частину загального поступу культури. У її працях присутня розширена рецептивна оптика, пропонуються виважені наукові підходи й критерії до повноцінного освоєння малярського та графічного доробку митця. Зокрема, у наведеній статті наголошується національний, етнічний, компонент портретів Шевченка як один із найсуттєвіших. Теза йде червоною ниткою²⁴, хоча були часи, коли такою констатацією науковець міг «викликати вогонь на себе»: ярлики націоналістів, навішані Системою, ще не знімали з багатьох шевченкознавців, надто діаспорних.

Реалізуючи природну для себе україноцентричну позицію, В. Рубан логічно, системно подала комплекс параметрів, що формують питомо шевченківський стиль. Це в рамках стислої публікації зроблено бездоганно, оскільки портретиста, який сам по собі є синтезом на різних рівнях, В. В. Рубан показала на перетині романтизму й реалізму, на перетині академізму й народного мистецтва та фольклору, на перетині пластичності й поетичності. Через поняття ідеалізації та поетичності вона простежила персональну авторську стратегію художника, навела риси питомо шевченківського романтизму, який, на її думку,

24 Рубан В. Шевченко-портретист: До питання живописного стилю / Валентина Рубан // Образотворче мистецтво. – 1983. – № 2. – С. 19, 22.

в мистецтвознавчій науці «вимагає більш детального вивчення» на відміну від уже усталених літературознавчих дефініцій²⁵.

Значну увагу приділяє Валентина Василівна проблемам психології творчості. У пошуках персонального коду творця закономірна її зацікавленість глибинними інтенціями, мотивами, що керують ним. Відтак персональну стратегію Шевченка розкриває так переконливо, що статтю «Шевченко-портретист: До питання живописного стилю» можна вважати не лише методологічною схемою, що пропонує головні орієнтири у студіях над поетом-митцем, а й формулою атрибуції для шевченкознавців усіх поколінь.

Якщо стаття узагальнює, то присвячений Шевченкові розділ монографії «Український портретний живопис першої половини XIX ст.» вичерпно характеризує як еволюцію портретиста, так і окремі його твори. Тут розглянуто традицію портретного мистецтва, простежено варіанти її інтерполяції Шевченком та формування ним власної, винятково індивідуальної, манери самовираження. В. В. Рубан увиразнює тло – академічне оточення, наводить містки з російським портретистами того часу, відтак скрупульозно аналізує композицію, світлотіньове моделювання, символіку, ті самотні риси почерку маляра, що є співмірними з його світовідчуттям. Супутні екскурси в біографію, в літературну творчість природжують рецептивну стереоскопічність, повноту й вичерпність викладу, притаманні всім працям Валентини Василівни Рубан.

Вважаючи портретний жанр провідним у творчості художника, мистецтвознавець сформулировала розділ «Т. Шевченко-портретист» із кількох частин. Кожна з них, від з підрозділів «Стилістика акварельних портретів 30–40-х рр.», «Риси романтизму в олійних портретах» до підрозділу «Співвідношення романтичного і реалістичного в графічних і живописних творах другої половини 40-х – початку 60-х років», послідовно розгортає концепцію самоздійснення неординарного митця, майстра українського портрета. Важливо, що В. В. Рубан показує не лише етапи його росту чи шлях до технічного вдосконалення й більшу віртуозність виконання портретів, а самі аспекти процесуальності, власне, й становлення національного портрета як явища через Шевченка. Досліджуючи на загал когорту українських портретистів, етнонаціональну специфіку феномена, дослідниця послідовно й доказово підтверджує самотність Шевченкової манери портретування, поетапно відстежує, як він, орієнтуючись на кращих портретистів того часу, зумів виробити власний неповторний стиль. Такому розгорненому аналізу проблеми стилістики митця вона піддає, по суті, вперше – як у вищезазначеній журнальній статті, так і в підрозділі «Живописна система портретних творів Т. Шевченка» монографії 1984 р.

Закономірні й компаративні підходи на підтримку твердження, що Шевченко тяжів до камерної форми портрета. У 40-ві роки йому імпонував малоформатний портрет у стилі О. Брюллова, П. Соколова й він виконував тодішні вимоги фактурності, складні в акварельній техніці. Наприкінці 50-х надавав перевагу пластичному моделюванню в монохромних техніках, відтак численні графічні портрети й автопортрети засвідчують посилення акцентів у бік тонкого психологізму а la Рембрандт.

25 Там само. – С. 20.

Прикметно, що в монографії, присвяченій живописним портретам, В. В. Рубан не змогла обійти увагою рисунковий портрет Шевченка, що його вона поцінувала дуже високо. Невимушений, зазвичай односеансний, виконаний не на замовлення, а «за порухами душі», попри свою імпровізаційність він повною мірою розкриває духовне життя моделі. Рубан відзначає вправність, розкутість руки та гостре натреноване око майстра у графічних портретах 1858–1859 рр. Незважаючи на експромтний характер, вони вражають силою узагальнення, розкутими рисунковими прийомами, грою світла й тіні, – власне, зауважує авторка, висвічують портретовану особу наче зсередини²⁶. Немалу роль відіграла й питомо шевченківська здатність до експериментаторства: то він застосовує прийом *non finito*, то вводить у рисунок італійським олівцем крейду. «Поєднання чорного штриха олівця з білими плямами й лініями крейди на тонованих аркушах паперу утворювало додатковий ефект» – малярський, завдяки таким прийомам назагал «починає переважати тяжіння до живописності»²⁷. Цей ефект В. Рубан демонструє на прикладах портретів Ю. Сребдольської, М. Щепкіна, А. Олдріджа та ін., котрі вважає зразками того м'якого, по-скульптурному рельєфного способу ліплення форм обличчя моделі, який Шевченко називав «об'ємом» і «круглотою». Тим вона підтверджує пріоритети художника, про які він писав у своєму Щоденнику, в листах до Бр. Залеського, власне, виводить формулу Шевченка-рисувальника.

Концепція еволюції митця та його стилю є своєрідним каркасом усього розділу. Порівнюючи твори академічного періоду й часів перебування в Україні і твори періоду після заслання, мистецтвознавець виокремлює чинники, які сформували неординарне обличчя Шевченка-портретиста. Зокрема, його прагу малювати, інтерес до наук, інноваційне мислення, ґрунтовні знання, поєднані з експериментаторством, наполегливість, творчий підхід до канонів академізму. У своїй сумі вони зумовили й гібридні техніки, якими користувався Шевченко, і його тяжіння до комбінаторики (введення портрета, автопортрета до сюжетних композицій), до новаторства в трактуванні людей із різних соціальних станів (княгиня Кейкуатова і П. Куліш, Агата Ускова й казашка Катя), до поетизації моделей. Не випадково В. В. Рубан акцентує незмінний поетичний флер, романтичну ідеалізацію образу, присутність авторської інтенції – відсвітів духу самого портретиста. На її думку, все це виказує не лише специфіку почерку майстра чи (місток в літературу) нелінійність мислення творця подвійного обдарування. Усі ці мрійливі, довірливо відкриті світові шевченківські типажі привабливі якоюсь спільністю анатомічних конструкцій, споріднені етнічними фізіономічними рисами. Зокрема, зауважує авторка, «примітною рисою Шевченкових персонажів є характер зображення надбрівних дуг, їх крилоподібний розмах і затінення очних ямок, зображення вуст з чітко виявленими піднятими догори куточками»²⁸. Підмічений таким чином «пластичний еталон благородства і краси людського обличчя», що став вихідним моментом у характеристиці образу як у ранніх, так і в пізніх портретах і який вторить середньодніпровському антропологічному типові, вона, знову ж таки, коментує з україноцентричних позицій.

26 Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX ст. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 320–321.

27 Там само. – С. 324.

28 Там само. – С. 314.

Композиційна виразність завжди була сильною стороною Шевченка. Виробивши завдяки урокам Брюллова прийнятну для себе композиційну схему, апробувавши варіанти парадного портрета під час виконання серії «Російські полководці», художник, стверджує В. В. Рубан, створив на академічній основі свій інтегративний стиль портретування. Відмовившись від брюлловської зовнішньої ефектності, будь то жести, аксесуари, тло, сюжетна канва, він у лаконічних композиціях надавав перевагу високому погрудному зрізові фігури, контрапостам і зосереджував увагу на обличчі, бо лише «освещенное счастьем лицо человека» було для нього виправданням буття. Дослідниця відзначає і ремарки в бік репрезентативності парадного портрета, і своєрідну монументалізацію (зокрема й завдяки низькій точці зору), і свідому ідеалізацію образів художником. Таку інтенцію митця, посилену акцентами на духовно-етичному житті моделей та сприйнятою ним від народнопоетичної творчості життєздатністю світовідчуття, вона пояснює Шевченковою відданістю гуманістичним ідеалам, його поетичним кредо «Возвеличу малых отих рабів німих!».

Попри детальний аналіз творів чи манеру їх виконання, В. В. Рубан вдивляється в індивідуальність Шевченка: читача приваблює живе, співчутливе зацікавлення авторки його духовним життям, його долею. Їй надзвичайно імponує його потяг до свободи самовисловлення, тим-то й відзначає всі моменти нестандартного підходу в трактуванні моделей, свавільний мікс різних технік та жанрів, відступи від норм і правил, наприклад, у парному портреті Закревських²⁹. Особливо уважна вона до автопортретів, які вирізняються з-поміж решти автопортретів художників того часу своєю програмністю. Науковець зіставляє ранні автопортрети з тими, що їх було виконано під час заслання та після нього, відзначає їхній драматизм, поглиблену емоційність, філософічність. Зупиняється на новаторському включенні автопортрета і портрета до сюжетних композицій, підкреслює, що Шевченко є основоположником документалізованого твору, в якому осмислюється не лише дійсність, а й роль та призначення митця³⁰.

Аналізуючи галерею автопортретів і цикл автопортретів з розвиненою сюжетною основою, відзначаючи єдину загальну лінію пластичної розробки портретного образу, специфіку штриха й світлотіньових градацій, В. В. Рубан однією з перших мистецтвознавців пише про здатність митця до містифікації, до художньої гри. І коментує цю навмисну стилізацію в олійних портретах 1860–61 рр. як маскарадність. Маска, що посилює відчуття душевної трагедії, візуальні дисонанси, поєднані з відсутністю самокомпліментарності, – все оприявнює розлад між бажаним і дійсним після повернення з азійської неволі, відтак Шевченко постає перед нами вразливим, далеким від забронзовілого канону, художником.

Валентині Василівні, до речі, завжди вдається подати об'єкт живим, буквально голографічно достовірним – і не лише за допомогою ненав'язливих вказівок, па-сажів, асоціативного коду. Притаманне їй мовне чуття, вільне володіння літературним словом зумовлює бездоганну форму її мистецтвознавчого вислову. І тут, безумовно, можна говорити про впізнаваний, яскраво виражений індивідуаль-

29 Там само. – С. 305–306.

30 Там само. – С. 326.

ний стиль усіх наукових праць ученого, не лише шевченкознавчих. Для прикладу, знаковим прийомом В. В. Рубан є вишукане поєднання загального з частковим. Панорамне охоплення мистецького процесу певного періоду у неї завжди включає Zoom-письмо – соковитий, вдумливий аналіз окремих творів та митців, покликання на схожі процеси / імена в інших культурах.

Унікальним у цьому сенсі є її масштабний аналіз образотворчого мистецтва XIX ст., представлений у четвертому томі «Історії української культури другої половини XIX ст.» (т. 4, кн. 2; К., 2005), редактором якої вона була, та у четвертому томі «Історії українського мистецтва» (т. 4; К., 2006), де виконувала обов'язки заступника головного редактора. Мене особисто вражає, як науковець надзвичайно лапідарно й елегантно подала тут біографію Шевченка, ключові моменти його становлення як художника. Так само продумано, сказати б, віртуозно, організувала величезний матеріал про його пластичну спадщину, ввівши його у великий розділ «Образотворче мистецтво», написаний нею одноособово для вказаних видань. Шевченкознавчий дискурс розгортається в них у двох частинах. Перша, «Від романтизму до реалізму. Творчість Т. Шевченка» в «Історії української культури» завершує параграф 5.1. «Живопис першої половини XIX ст.» (це сторінки 774–789); друга, названа «Творчість Т. Шевченка-графіка», є завершальною в параграфі 5.3. «Графіка першої половини XIX ст.» (сторінки 1036–1050). Відповідно в «Історії українського мистецтва» виокремлено підрозділ «Від романтизму до реалізму», де єдиний параграф присвячено творчості Т. Шевченка (сторінки 220–230), а розділ «Графіка» завершив параграф «Творчість Т. Шевченка-графіка» (сторінки 251–259).

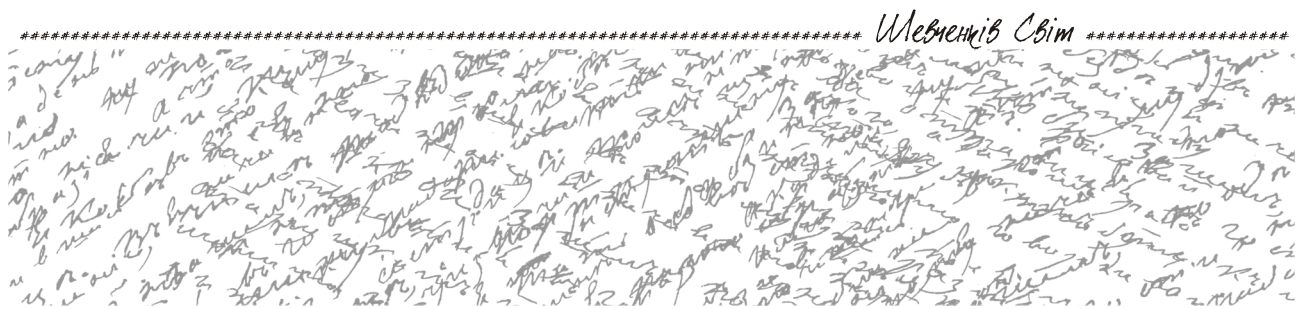
Текст, присвячений Шевченкові в томах історії культури та історії мистецтва, виданих з інтервалом рік, готувався як один. Він має незначні відмінності стилістичного плану, а в пізніше опублікованій «Історії українського мистецтва» з'явилися дрібні уточнення на кшталт абзацу, присвяченому композиції «Розп'яття»³¹ чи доповнення переліку архітектурних пейзажів аквареллю «Костьол св. Олександра у Києві»³². У дальшій розмові про цю працю, останній шевченкознавчий проект В. В. Рубан, відсилатимусь на текст, поданий в «Історії української культури».

Означуючи окремих «шевченківський період в українському малярстві»³³, аналізуючи його як закономірний і в багатьох сенсах вирішальний етап у становленні вітчизняної культури, В. В. Рубан згадує предтечі, Д. Левицького, В. Боровиковського, сучасників, слухачів Петербурзької академії мистецтв. Вона вміло використовує історичне тло для головного – формування образу неординарного різнобічного художника, який заклав потужний інноваційний вектор у розвиток мистецтва. Предметно її цікавить феномен самоздійснення таланту, який попри складні умови, наперекір викликам долі й соціуму, ішов магістральними шляхами європейської культури. В. В. Рубан прагне донести читачеві саме унікальність алгоритму індивідуалізації митця саме українського, що «намагався позачасовій пластично абстрагованій академічній формі надати певної національної визна-

31 Історія українського мистецтва: у 5 т. – Т. 4: Мистецтво XIX століття. – К.: НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – С. 258.

32 Там само.

33 Історія української культури: у 5 т. – Т. 4, кн. 2: Українська культура XIX століття. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 804.

ченості»³⁴. Власне, показати, як цей персональний алгоритм, власне й тема українства, іррадіює в часі та в інших національних культурах, як шириться той потужний естетичний імпульс, що його задав Шевченко, чим зумовлена його невідпорна сила.

Відтак у розділі, присвяченому малярству, дослідниця створює цілісний образ митця, який мав, переконує вона, – і тут явно заперечується усталена думка про відсутність колористичної майстерності Шевченка (спровокована, до речі, ним самим у Щоденнику), – «особливу чутливість до кольору». Ця, зауважує мистецтвознавець, «характерна для української ментальності» риса доповнюється самостійно набутими ним навичками рисувальника, ґрунтовним вишколом з техніки рисунка у майстернях академії та Брюллова. Той факт, що Шевченко «вільно вправлявся як у царині малярства, так і гравюри»³⁵, зумовив і розподіл нею матеріалу (як уже зазначалося вище) за образотворчими техніками. А жанровий діапазон, у якому працював художник, зумовив аналіз усієї його мистецької спадщини за жанрово-пластичними різновидами.

Символічно, що першими коментуються малярські твори української побутової тематики – «Катерина» й «Селянська родина». Таким мініакцентом В. Рубан ілюструє тезу, що академізм Шевченка є не лише інтегративним за своєю внутрішньою структурою, а й умовним: по-перше, він лягає на конкретну національну основу, по-друге, тяжіє до соціальної тематики. Символічним є і короткий, надзвичайно концентрований текст, який стосується портретного доробку маляра. Чи ж не парадокс: констатуючи багатство жанрів, а часто й жанрову інтерференцію, розглядаючи навіть деякі учнівські твори Шевченка, авторка наче спеціально аналізує його окремі живописні портрети. За цим простежується категоричність натури Валентини Василівни, її персональна позиція, її чесність як науковця, що не хотів повторюватися. Уже сказане, опубліковане нею у монографії³⁶, просто не мало права «перетікати» в різні видання, множитися з деякими змінами (така практика, як відомо, сьогодні поширена). Ємнісний, сказати б, знаковий текст, яким охарактеризовано весь компендіум шевченківських портретів у останньому шевченкознавчому дослідженні В. Рубан, відмінний від тексту монографії, присвяченій портрету, відшліфованими формулюваннями, точністю характеристик. Не коментуючи жодного конкретного портрета чи автопортрета (олійним автопортретам узагалі присвячено надкороткий пасаж), В. В. Рубан водночас дає вичерпну характеристику руки майстра з притаманним йому способом моделювання національних типажів. Усі портрети, констатує вона, ніби «опромінені якимсь внутрішнім світлом», вони «відзначаються чітко вираженою еліпсоїдністю обличчя, рельєфністю об'ємів, відтворюваних майже зі скульптурною пружністю»³⁷.

Значну увагу приділяє дослідниця творам міфологічної та біблійної тематики, вбачає в них не лише традиційне для академізму іносказання, а відформатовані в суб'єктивному ключі метафори. У них, стверджує вона, «образно концентруються філософські роздуми про люті витівки долі, що призводять до фізичних і

34 Там само. – С. 776.

35 Там само. – с. 777.

36 Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX ст. – К.: Наукова думка, 1984.

37 Історія української культури... – С. 781–782.

моральних мук, про милосердя і співчуття до скривджених»³⁸. Концепція мистецтвознавця близька думці літератора Корнія Чуковського, який ще 1911 року підкреслював емпатію Шевченка-поета до знедолених, відзначав його «почуття набожної, релігійної ніжності до нужденних і обтяжених».

Важливо й те, що В. В. Рубан намагається пробудити в читача цікавість до трактування Шевченком тем з української історії. Вона скрупульозно перелічує композиції художника, навіть його нездійснені задуми³⁹, й таким чином виставляє важливі акценти: майстер, який започаткував історичний жанр та першим звернувся до часів національно-визвольної війни у вітчизняному мистецтві, який широко реалізував цю тему в поезії, безумовно, міг би за сприятливих обставин надати особливої ваги національній історії, стимулювати процеси розвитку ідентичності та самосвідомості в українців. Адже через такі візуальні «носії», як полотна Е. Деверія і П. Делароша, А. Менцеля і М. Швінда, Г. Ваперса і Н. де Кейзера, і творився презентабельний образ країни, саме так, від 20-х рр. XIX ст. нації у Європі заявляли про себе.

Дослідниця приділяє увагу й побутовому жанрові, зокрема творам, у яких звучать сатиричні ноти. Вона підкреслює, що сатира в Шевченковому розумінні не обіграє комічні сюжети, а далека від карикатурності зображень, від анекдотичності. Драматичний сарказм або мудра «благородна сатира», як це називав сам художник, вповні характеризує його творчу самобутність. Власне, і в пейзажних творах, надто акварельних краєвидах, де провідними є архітектурні мотиви (наслідок співпраці з Археографічною комісією), мистецтвознавець увиразнює індивідуальність митця, а помітні в його творах тенденції до монументалізації пейзажного образу виводить з особливостей його натури. Особливе місце відведено азійським пейзажам, драматичним і монументальним, у яких присутнє виразне епічне звучання, а «небо стає наче проекцією вічного вселенського руху й борінь»⁴⁰.

Попри те, що ілюстрації та автоілюстрації займають скромне місце в доробку митця, враховано їх, оскільки вони є додатковим штрихом до загальної концепції універсальності. Відтак, підсумовується у підрозділі, Шевченко «жанровою і стильовою всеосаяжністю своєї творчості зіграв роль своєрідної національної мистецької академії, про яку мріяв», а своїми новаторськими пошуками, відчуттям потреб епохи він «упередив» етап передвижництва в українському і російському малярстві⁴¹.

Спадщину Шевченка-графіка, яка становить, визнає В. В. Рубан, основне поле його творчості, проаналізовано за такою ж структурно-семантичною схемою. Знову ж таки, пріоритетними є фахові й національні критерії. Відзначаючи, що митець розширив сюжетно-тематичні та жанрові діапазони графіки, а при тому використовував різноманітні техніки, експериментував над їх поєднанням, науковець послідовно аналізує офорти й офортні інтерпретації з Рембрандта, Брюллова, Мурільйо, Лебедєва й тим віддає належне Шевченкові – видатному офортисту, який започаткував офортні школи в російському й українському мистецтві.

38 Там само. – С. 784.

39 Там само. – С. 784.

40 Там само. – С. 787.

41 Там само. – С. 788–789.

Диференційований підхід до офортів, виконаних до та після заслання, знов-таки дав змогу В. Рубан показати специфіку творчої індивідуальності Шевченка, увиразнити його прихильність до імпровізаційного штриха та відмову від надмірної скрупульозності⁴² в роботах останніх років. Так само чітко й системно дослідниця підходить до репрезентації олівцевих, акварельних пейзажів та рисунків історико-культурних пам'яток, потім – олівцевих і акварельних портретів. Такий огляд за технікою виконання дозволив їй виставити необхідні акценти і схарактеризувати Шевченка як видатного аквареліста, чиїм вершинним доробком стали акварельні азійські пейзажі та надто нічні пейзажі – «взагалі унікальне явище українського графічного мистецтва»⁴³ (стор. 1047).

У структурі розвідки надзвичайно промовистим є фрагмент, присвячений творам у техніці сепії. Він завершує тему Шевченка-графіка та перекидає умовний місток до теми не реалізованого в силу життєвих обставин Шевченка-кolorиста, з якої В. В. Рубан розпочала шевченківський епізод у панорамному аналізі українського образотворчого мистецтва. Абсолютно переконливими є аргументи, які вона наводить. Справді, опанована ще в часи навчання й надалі вдосконалена сепійна техніка, одна з найдоступніших художнику-вигнанцеві, була доведена ним до віртуозності. Першим в українській графіці він застосував її як заміник живопису, а саме «для розроблення мистецьких проблем відтворення особливостей світлоповітряного середовища, м'якого моделювання пластичної форми», відтак завдяки сепії зумів досягнути «живописної свободи й емоційності звучання»⁴⁴. Водночас зовсім не випадково Валентина Василівна, схвально коментуючи сепійні твори митця, останній абзац присвятила серії «Притча про блудного сина». Оскільки сам художник надавав їй великого значення та заклав у сюжети аркушів різномірневу символіку, пославши нею, на мою думку, своєрідний меседж усім поколінням українців, процитую цей ефектний фінальний акорд, що ним В. В. Рубан завершує свій шевченкознавчий екскурс: «Майстерне розв'язання композицій, бездоганий малюнок і психологічна наснаженість узагальнених зображень роблять цю графічну серію, що стала справжнім шедевром Шевченка-художника, визначним явищем в українському мистецтві XIX ст.»⁴⁵.

Варто відзначити непідробний інтерес, із яким учений-мистецтвознавець вникала в шевченківську тему, організовувала матеріал, підпорядковуючи його певній логіці. Усі написані нею розвідки є цінними насамперед тим, що в них вона виокремила й «піднесла» ті риси майстра, завдяки яким наша культура отримала не лише унікальну постать, школу, а й естетичний центр, орієнтир, що на нього й дотепер оглядаються вітчизняні художники. Особливу цінність, як на мене, має постшевченківський дискурс, поданий В. В. Рубан у дальших викладах, присвячених образотворчому мистецтву епохи. Бо резонанс його літературно-малярської спадщини в культурі другої половини XIX – поч. XX ст. важко перебільшити. Шевченко, образно кажучи, був присутнім у буттєвому ареалі багатьох митців. Нелінійний характер його творчості, виразно індивідуальний

42 Там само. – С. 1042.

43 Там само. – С. 1047.

44 Там само.

45 Там само. – С. 1050.

стиль зумовили високу життєздатність його досягнень та їх дальше розгортання не лише в українському, а й у російському та польському мистецтві.

На жаль, шевченківську традицію надто мало досліджено в загальному дискурсі розвитку пластичних мистецтв трьох народів (на противагу, літературний дискурс такого плану далі розвивається). Хоча тема України, як переконують нас, для прикладу, польські мистецтвознавці Єжи Маліновський, Тадеуш Добровольський, Вальдемар Оконь, завжди отримувала в польському малярстві яскраве й соковите трактування. Валентина Василівна не могла не позначити цей факт. Констатуючи, що шевченківська традиція розвивалася в річищі «документального етнографізму», набуваючи надалі «значення своєрідного «національного академізму», вона схарактеризувала творчість цілої плеяди російських митців, котрі жилися українською темою та значною мірою орієнтувалися на Шевченка (Л. Жемчужников, І. Соколов, К. Трутовський, О. Ківшенко, брати Маковські, І. Репін); назвала польських митців – Я. Матейка, Ю. Коссака, Ю. Брандта, В. Леопольського, С. Хлебовського, В. Павлішака, С. Дачинського, С. Масловського, Я. Станіславського, що розробляли сюжети з українського побуту, природи, української історії⁴⁶. Відтак надає особливого освітлення вітчизняній культурі, піднімає українське мистецтво на незмірно вищий рівень.

Безумовно, варто ширше мовити про стиль наукових праць В. В. Рубан, які мають високий індекс евристичності, які завжди глибокі, інформативно насичені. Уже те, що в них закладено інтердисциплінарні стратегії та присутні вектори компаративістичного аналізу, те, що вони дають поживу для наступних досліджень, – однозначно робить їх гостросучасними, базовими для науковців. Водночас, за складності тем, її праці не елітарні, призначені для вузького кола фахівців, а ясні, зрозумілі. Написані образною, вишукано-літературною мовою, написані пристрасним, заангажованим поціновувачем мистецтва у його високих виявах, вони роблять доступними для багатьох читачів потужні пласти національної культури. Тому не помилюся, ствердивши, що Валентина Василівна належить до когорти тих небагатьох, котрі, за Бернардом Шоу, є одними з тисяч, здатних ясно й чітко говорити про те, що бачать.

Валентина Василівна Рубан є зразком науковця на різних рівнях. Але озвучу ще один зріз, цінний для мене. Так склалося, що мистецтвознавче шевченкознавство підлаштовувалося під літературознавчі установки. І хоча й проводило паралелі між двома сферами творчості, але завжди приймало думку про пріоритетність поетичної спадщини Шевченка. Мені здається, що надто довго мистецтвознавці (насамперед унаслідок несформованої шевченкознавчої школи) перебували під гіпнозом суміжної галузі. Літературознавство, як відомо, Шевченка-художника було низведено до рівню ремісника внаслідок «відсутності глобальних тем і експресії», проводило ідею вторинності його мистецької спадщини.

Перегляд цього кліше радянських часів сьогодні здійснюється. Тому надзвичайно важливо, що Валентина Василівна дала високу оцінку мистецькій спадщині Шевченка, показала – аргументовано, вичерпно – його роль у становленні вітчизняного (і не лише вітчизняного) мистецтва. Власне, ще від початку 1980-х вона перекреслювала усталений лінійний погляд на Шевченка та була однією з

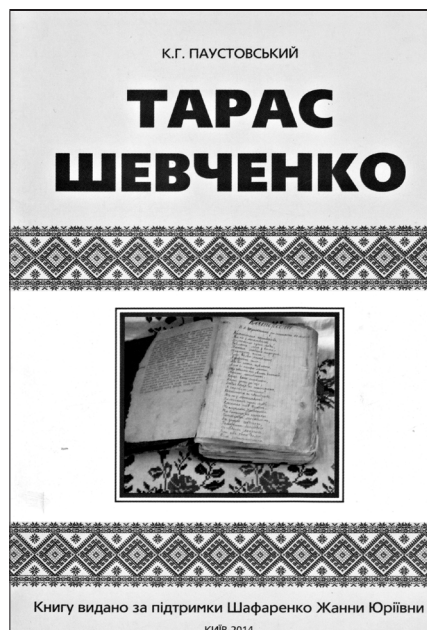
46 Там само. – С. 799–810; 986–989.

перших, хто заперечив поверховість його освоєння в рамках так званого «соціологізованого реалізму». Її переконливі аргументи на користь виражально-поетичного начала, яке імпліцитно присутнє в усіх мистецьких творах поета-художника, на користь високої естетичної цінності його доробку як майстра, що сам став і школою, і «українською академією» навіть для іноетнічних митців, показали вагомість його внеску як художника до скарбниці національної та сусідніх культур. Зайве говорити, що культурницька й наукова думка наших сусідів не надто афішувала цей факт, радше – навпаки, затушовувала його чи подавала у певному ідеологічному забарвленні: тут вагоме слово, без зайвої скромності, мали б сказати вітчизняні учені-гуманітарії. Що ж, можливо, у перспективі це буде зроблено, власне, буде подовжено велику роботу, підвалини якої заклала й Валентина Василівна Рубан. Адже вона твердо вела лінію українського мистецтвознавства, усім своїм науковим хистом, без перебільшення, протидіяла Системі, націленій на девальвацію образу генія та української культури назагал.

Список використаної літератури

1. Рубан В. Шевченко-портретист: До питання живописного стилю // Образотворче мистецтво. – 1983. – № 2. – С. 19–22.
2. Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX ст. – К.: Наукова думка, 1984. – 372 с.
3. Історія української культури: у 5 т. – Т. 4, кн. 2: Українська культура XIX століття. – К.: Наукова думка, 2005. – 1295 с.
4. Історія українського мистецтва: у 5 т. – Т. 4: Мистецтво XIX століття. – К.: НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – 760 с.

Володимир ПОЛИЩУК

**ШЕВЧЕНКІВСЬКА
ТЕМА В ПОЕЗІЇ
МИХАЙЛА МАСЛА**

До 100-річчя від дня народження
поета

Виповнюється сто років із дня народження талановитого українського поета Михайла Кириловича Масла (11.02.1918 – 27.12.1984), автора десяти поетичних збірок і численних публікацій у періодиці. Попри доволі об'ємний і художньо вартісний творчий доробок, цього поета з сільської глибинки практично обійдено серйозною увагою літературної критики й літературознавства. Тим часом поетична спадщина М. Масла на таку увагу, поза сумнівом, заслуговує. Послідовний і принциповий прихильник класичних форм поезії, передовсім у версифікації, поет від першої й до останньої своєї поетичної збірки лишився таким же послідовним у творенні особливого і розмаїтого сільського світу. Про це промовляють самі назви його книжок: «Дорогою в поле» (1956), «Земля батьків» (1960), «День прибуває» (1962), «Від імені сіл» (1963), «Жайворонки» (1966), «Спалахи» (1970), «Гроно» (1977), «Літо» (1978), «Передчуття весни» (1982) і посмертна – «Вінок із колосків» (1986). Можна простежити навіть своєрідний «селянський» хронотоп у назвах збірок: від «дороги в поле» до «вінка з колосків». Абсолютно переважну кількісно й мистецьки найдоверешенішу частину поетичної спадщини М. Масла становить витончена лірика сільського світу – пейзажна, інтимна, в художній суті своїй імпресіоністична, бо ж частіше відтворює найтонші враження й почуття ліричного героя, ніж «фотографічні» відбитки різносемантичних картин. Та й домінантна об-

***** Шевченків Свім *****

разна структура в цій поезії відповідна: різносміслові інтерпретації образів землі, сонця, степу, поля, колосся, хліба, жайворонків, урожаю і под. Глибиною врослий у сутності сільського світу, М. Масло відчував це органічне злиття й висловлював у поетичних рядках: «З батька сівач, трудолюб, Я, моя земле, з тобою...». «Мабуть, ніхто днів переджнив'я Не любить так, як я люблю...», «...Там корінь мій. Ота земля, З якої встала пісні крона...» і под.

Та, звісно, лише селянською тематикою творчість поета не обмежувалась. Воїн-солдат на фронтах Другої світової, М. Масло не раз торкався воєнної тематики, найчастіше як трагедійної «пам'яті війни». Освітянин, учитель рідного слова з сорокарічним стажем, – він не міг не означити хоча б стисло цю іпостась свого буття. Захоплений красою праці й людиною праці («Боготворю усяке ремесло...»), він витворив цілу низку, сказати б, «професійних» віршів...

Житель Шевченкового краю, Михайло Масло не оминув у своїй творчості й шевченківської тематики. Та, мабуть, і не міг оминати, зважаючи ще хоча б на одну, але в нашій темі вжливу «причинку»: народився поет у селі Мойсівка теперішнього Драбівського району, а село це в Шевченковій біографії вельми помітне. Власниця села в першій пол. XIX ст., поміщиця Т. Волоховська, щороку на іменини свої та свого покійного чоловіка – 12 січня і 29 червня відповідно – влаштовувала велелюдні бали для місцевої й немісцевої знаті. Тарас Шевченко був у Мойсівці тричі, а першого разу сюди його привіз 29 червня 1843 року Євген Гребінка, хрещеник Т. Волховської. Тарас Григорович познайомився тут із О. Афанасьєвим-Чужбинським, Я. де Бальменом, О. Капністом, родиною поміщиків Закревських «та іншими учасниками гуртка молодих вільнодумців» [1, с. 288]. Бував Т. Шевченко і в недалекому від Мойсівки селі Ковалівка, куди його запрошував на гостини Олексій Капніст. У цьому ж селі понад сорок років жив, працював і творив Михайло Масло. Цілком імовірно, а скоріше – певно, що поет знав про таку «омісцєвлену» дотичність до долі Тараса Шевченка. Та й викладав він увесь вік українську словесність...

У творчості М. Масла шевченківська тематика розробляється від 1960-х: від збірки «Земля батьків» (1960) до збірки «Спалахи» (1970), і в ній можна спостерігати певну еволюцію. Перша з названих збірок формувалася з поезій, писаних, очевидно ж, у другій половині 1950-х чи під кінець того десятиліття. В Україні радянській, без сумніву, були «на слуху» Шевченкової ювілеї, що наближалися, – 1961 і 1964 років. Якраз тоді, вочевидь, і М. Масло починає так чи інакше вводити до контексту своїх творів шевченківську тематику. Уже «заспівний» вірш збірки «Земля батьків» відкривається помітно «радянським» віршем «Україна», в першій строфі якого виразно вчувається і проглядається шевченківський інтертекст:

*Літопис днів давноминулих –
Забуті болі і жалі:
Стерня у куряві, у поті
І ти, невільна, на роботі
На рідній – не своїй землі... [2, с. 3]*

Ясна річ для того часу – ті всі «болі і жалі» лишилися в минулому, а тепер, у поетову пору, «вчорашні гречкосії З синами славної Росії З рабів зробилися людьми...» [2, с. 3]. Схожу картину радянської міфотворчості «на тему» Тараса

Шевченка зреалізовано й у вірші М. Масла «На горах сонця догоря...», де твориться словесна картина, на якій «Читає Горький «Кобзаря» – заслухавсь Ленін». А далі поет вкладає в уста «вождя світового пролетаріату» Шевченкові рядки:

*... І волзьким говором гуде,
Борти узявши в руки:
«Дивуюся, чому не йде
Апостол правди і науки»... [2, с. 6]*

Не без схожого такого ж ідеологічного контексту М. Масло «осучаснює» Шевченків образ у вірші «Моя дніпровська сторона»: розбудовується та бує нове життя «від самії Черкас До кручі, де в бронзі підвівся Тарас», зорить великий поет-пророк «За Волгу, за Дін, за Дунай і Неву І каже: – Я з вами, братове, живу!» Думаю, не варто додавати іронії з позицій сучасних до рядків півстолітньої давнини. М. Масло, як і мільйони інших людей, певно ж, вірив у проголошені тоді ідеали і як митець – утілював ту віру й надії в образне слово. Інша річ, якої глибини була та віра, але в поетичному слові вималювалась така картина. У цій же збірці «Земля батьків» поет узяв за епіграф Шевченкові рядки «Встане правда. Встане воля» до поеми «Червоні Татарбунари», в якій витворив художню версію відомого в історії Татарбунарського повстання на Одещині, витворив, знову ж таки, суголосно радянській історіографії.

Проблему «Шевченко і народ» осмислив поет у вірші «Пройшовши села над Дніпром...» (збірка «День прибуває»), взявши до нього епіграфом слова Павла Тичини – «Нам треба голосу Тараса». І в цій поезії сучасне буття Михайло Масло подає як здійснення Шевченкових мрій і заповітів, але прямолінійна ідеологізація тут відсутня. Натомість означено гуманістичні концепти-символи «воля», «сила слова», «сердець окраса», «душа народу»... Цікаво лише, чи образ «пісні пісень» виник у поета спонтанно, чи як усвідомлена біблійна алюзія...

*Розквітла колосом полів
Людських сердець окраса, –
Та щоб співати велич днів,
Ми в серце візьмем сили слів –
Крилатих слів Тараса
Устане з буднів красен день
.....
І ніби дощ на цвіт вишень,
Проллеться піснею пісень
Жива душа народу... [3, с. 13]*

Цю ж гуманістичну нотку, але спрямовану на ліричне «я» поета, витримує М. Масло у вірші-хвалі рідній землі, одним зі знакових символів якої стало Шевченкове слово:

*Зеленим рястом, щирим квітом,
Весняним щебетом в гаю
І Кобзаревим заповітом
Ввійшла ти в молодість мою... [4, с. 9]*

Щоправда, в цій же поезії «нанизано» цілий ряд «ідеологічно витриманих» персонажів...

Семантично близьке до інтерпретацій образу Т. Шевченка в попередніх двох поезіях маємо його тлумачення в поемі «Серце солдата», присвяченій війсьній дорозі й загибелі Аркадія Гайдара неподалік від Тарасової гори –

*І чує Канів,
як його безсмертя
Із Кобзарем по-братськи розмовля [4, с. 9],*

а також у вірші «Канів» зі збірки «Спалахи» (1970). М. Масло в цій поезії ретроспективно означає історію древнього міста, яка «одлунує літописом віків», із пафосом пише про сучасні новобудови,

*А над усім,
як наростання світла,
Як смолоскип,
незгасний у віках,
Стоїть Кобзар.
Шумить земля розквітла.
І гріє усміх на його вустах... [4, с. 9]*

Між двома Шевченковими ювілеями, в збірці «Від імені сіл» (1963), умістив М. Масло, певно, тоді ж написаний великий сюжетний вірш (чи міні-поему) «Любов поета», в якому відтворив епізод зі взаємин Тараса Шевченка й Варвари Репніної. Назагал це єдиний твір поета, в якому Шевченків образ присутній у всьому тексті. Епіграфом до вірша взято рядок із одного з листів В. Репніної: «Це ім'я... належить до мого зоряного неба». На жаль, мусимо констатувати, що Михайло Масло не уникнув тут певних штампів чи й видимої вульгаризації, яких немало в шевченкіані радянської доби. Певно ж, і в 1960-ті про взаємини поета і княжни було написано немало, й було достатньо добре відомо про їхні загалом-то чисті і благородні стосунки. М. Масло творить поетичний епізод, коли Шевченко в яготинському маєтку Репніної малює її портрет, а княжна захоплена поетом, вона зізнається Шевченкові в коханні. Видимо, це є емоційним перебільшенням дійсного стану речей, хоч і недалеко від істини. У «Шевченківській енциклопедії» зацитовано фрагмент одного з її листів, у якому княжна пише про свої почуття до поета й художника: «Я ... дуже прихильна до нього й не заперечую, що якби я бачила з його боку любов, я, можливо, відповіла б йому пристрасно» [1, т. 5, с. 461]. Тому строфа з вірша М. Масла – «Як треба вас, поете мій, Знедоленому краю... А що робить мені самій... Коли... я... вас...кохаю...» [5, с. 78] – не видається нафантазованою. Зрештою, відомо, що добрі, прихильні, – «братні», за пропозицією самого Т. Шевченка, – взаємини між ним і Варварою Миколаївною збереглися доконечно.

Далі ж у вірші М. Масла розгортається вочевидь звульгаризована соціологізмом картина: Шевченко нагадує Репніній, що він кріпак, а вона княжна, й коли Варвара вибачливо відходить, поет сам до себе промовляє: «Чудна якась любов панів... Ні, нам не по дорозі...» [5, с. 79]. Тут же Шевченко бачить «простоволосу й босоніж» служницю Репніних і виказує їй свою, певно ж, соціальну, прихильність.

*І за любов рабів німих
Поет клянеться знову:
«Я на сторожі коло них
Поставлю слово...» [5, с. 80–81]*

Власне, після цих рядків чіткіше окреслено визначену М. Маслою семантику вірша: мовиться не про інтимну любов поета чи до поета, а про «любов поета» соціальну чи, можливо, і класову...

Підсумовуючи ці роздуми, слід зауважити, що й образ Тараса Шевченка, і вся шевченківська тематика в поетичній спадщині Михайла Масла мають суперечливий характер. Поетові спроби інтегрувати до власної шевченкіани панівні ідеологеми радянської доби чи, скажімо, потрактувати образ і слова Тараса Шевченка в дусі тої ж ідеології більше призвели до втрат, аніж до здобутків у художньому осмисленні М. Маслою важливої для українського письменства теми.

Список використаної літератури

1. Шевченківська енциклопедія. – В 6 т. – т. 4. – К., 2013. ч 808 с.
2. Масло М. Земля батьків. (Поезія). – К., 1960 – 70 с.
3. Масло М. День прибуває. Лірика. – К., 1962 – 52 с.
4. Масло М. Спалахи. Поезії. – К., 1970. – 80 с.
5. Масло М. Від імені сіл. Вірші та поеми. – К., 1963. – 188 с.

***** Шевченків Світ *****

ШЕВЧЕНКІВСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Раїса ТАНАНА

ЗЕМЛЯКИ КОБЗАРЯ – ДОСЛІДНИКИ КНИГ ВРАЖЕНЬ НА ТАРАСОВІЙ ГОРІ

* На обкладинці першої книги вражень тисненням дата – «15/V 1893»; у цій книзі збереглося два записи з датами «11 липня 1896 р.». Датування автора статті умотивоване першим записом, залишеним Лисенком М. В. – «5 червня 1897 р.»

5 червня нинішнього року виповнюється 120 років відтоді, як у першому народному музеї Кобзаря в Каневі – «Тарасовій світлиці*» – з'явилася книга для запису вражень відвідувачів, які приходили вклонитися його священній могилі. Її появі ми завдячуємо вірному охоронцеві поетової могили, талановитому педагогові, журналістові, письменникові Василю Степановичу Гнилосирову. (1836–1900).

Спершу він сам робив записи про людей, які приходили на Тарасову гору. Та були серед них і такі, які хотіли висловити своє враження від перебування на цьому святому місці. Тому вони робили записи на сторінках «Кобзаря», що лежав на столі в Тарасовій світлиці, лишали автографи на ґратках огорожі навколо могили.

І Василь Степанович 1893 року замовляє спеціальну книгу, де Кобзареві шанувальники могли б лишати свої записи. Того ж року її було виготовлено, вона мала назву «Для розписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка. Від В. Гавриша 15.05.1893 р.» (Гавриш – це його псевдонім, під яким він, хоч і рідко, але друкувався. Т. Р.)

Та з'явилася ця книга в Тарасовій світлиці лише за чотири роки: раніше покласти її не дозволяла місцева влада. Палкий шанувальник Кобзаря сам і розпочав цю книгу словами Т. Шевченка (Уривок із послання «І мертвим і живим....»):

*... І всі мови
Слав'янського люду –
Всі знає. А свої
Дастьбі...Колись будем
І по-своєму глаголать,*

Як німець покаже
Та до того ж й історію
Нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось

.....
Чи так, батьку отамане,
Чи правду співаю?
Т. Г. Шевченко.
Виливаю свою душу
Твоїми словами
О. Гавриш

Останні два рядки Василь Степанович узяв із своєї поезії «Тарасові Шевченку на той світ» [1, 90]

Цілком зрозуміло, чому саме такими словами він розпочав цю першу книгу вражень. Адже він бачив, що більшість тих записів, що їх робили люди на огорожі навколо могили, на сторінках «Кобзаря», було зроблено російською мовою. А він дуже любив українську мову, що була, за словами його учня Якіма Єрмолаєва, його святинею. Тому, починаючи першу книгу вражень такими словами, він ніби націлював Кобзаревих шанувальників робити записи українською мовою.

Першим, хто поставив підпис у цій книзі 5 червня 1897 року, був відомий український композитор Микола Віталійович Лисенко зі своєю родиною. І відтоді люди почали в книгах лишати не тільки свої прізвища, а й думки, почуття, побажання.

За сто двадцять років зібралось близько 70 томів цього своєрідного літопису любові народної до Кобзаря. Перші чотири книги 1897–1916 рр. зберігаються в Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Книги від 1917 року і до сьогодні – у фондах Шевченківського національного заповідника.

Сторінки цих книг списали різні люди, в різний час. Перечитуючи ці незвичайні записи на пожовклих від часу сторінках, розумієш, ким був Тарас Шевченко для народу і яка була велика його любов до нього.

Та зрідка траплялись записи не зовсім вдалі, беззмістовні. І це, звісно, викликало обурення у поетових шанувальників. Першим, хто звернув увагу на такі записи в першій книзі вражень, був наш земляк, відомий педагог, історик, публіцист Олексій Олександрович Андрієвський (1845–1902). Коли він відвідував своє рідне місто, завжди приходив до могили свого улюбленого поета Тараса Шевченка. Заходив до Тарасової світлиці, бесідував із довголітнім охоронцем Шевченкової могили Іваном Олексійовичем Ядловським, лишав записи у книзі вражень. І як палкого шанувальника Кобзаря його до глибини душі вразили окремі записи, залишені на сторінках книги вражень. Про це він і пише на одній зі сторінок: «Прошу відвідувачів не писати нічого зайвого, що не стосується особи покійного, а якщо не можете, то залиште тільки підпис» [2, 38]

Не міг залишитися байдужим до беззмістовних записів у книзі вражень і інший наш земляк, уродженець Канівського повіту український хоролий диригент і композитор Олександр Антонович Кошиць (1875–1944). В записі від 6 червня

1898 року він пише: « Серце болить, як дивишся на оці нікчемні марання ледачих брехунів.. Бідні убогі люди! Бідна Україна, котру оці ледарі називають своєю ненькою. Бідна й твоя слава, Тарасе Батьку!...Прости Батьку Тарасе....».[2, 44]

Та чи не найґрунтовніший аналіз записів у першій книзі вражень (1897–1901 рр.) зробив Федір Павлович Матушевський (1869–1919) – український політичний і громадський діяч, публіцист, уродженець Черкащини (м. Сміла). Не раз він приїздив вклонитися священній могилі Кобзаря, і це засвідчують його записи, автографи на сторінках книг вражень. Він не тільки робив записи, але завжди уважно перечитував уже залишені тут раніше. Звертаючись до авторів не зовсім вдалим висловлювань, у своєму записі від 18.06.1898 року він пише: «Не вважаючи на просьбу тих людей які завели цю книжечку, з “більшим поваженням відноситись до нашої національної святині”, наші земляки, на превеликий жаль, поведуться в цім святім місці не так, як би личило їм поводитись, що показується з часом глузливих, а то й огидних написів, що ображають почуття не тільки українців, а взагалі кожної порядної людини». [2, 52]

Пізніше Ф. Матушевський ще повернеться до теми відвідувачів Кобзарєвої могили та їхніх записів на сторінках книги вражень. І 1903 року в журналі «Киевская старина» (№ 2, с. 267–294) опублікує статтю «Посетители могилы Т. Г. Шевченка» Цього ж року стаття вийшла окремою брошурою.

В ній автор дає детальний аналіз записів, залишених поетовими шанувальниками на сторінках книги вражень. Наводить цілу низку хвилюючих записів людей, які приходять до Шевченкової могили за покликом серця, а також записи тих відвідувачів, для яких «немає нічого великого, нічого святого». Зрештою автор наголошує на тому, що варто було б звернути увагу на деякі пропозиції відвідувачів, висловлених на сторінках книги вражень. Зокрема, помістити в Тарасовій світлиці копії мистецьких творів Т. Г. Шевченка, видання його творів, автопортрети.

Це дослідження Ф. Матушевського має для нас велике значення. Адже багато наведених ним записів сьогодні відсутні в наявній книзі вражень 1897–1901 рр.

Такий аналіз записів другої книги вражень 1904–1906 р.р. зробив також уродженець Черкащини (с. Колодисте Тальнівського району), відомий український літературознавець, історик, фольклорист, шевченкознавець Василь Миколайович Доманицький (1877–1910). Він був палким шанувальником Тараса Шевченка, багато і плідно працював над вивченням його життя і діяльності, зокрема над текстологією його «Кобзаря». В 1907 і в 1908 роках за найактивнішої участі й за редакцією В. М. Доманицького в Петербурзі вийшло повне критичне видання «Кобзаря». 1907 року вийшло також одне з найбільших літературних досліджень Василя Миколайовича «Критичний розслід над текстом “Кобзаря” Шевченка». І цікава така деталь: завершував він цю працю у нас на Канівщині, на відомій Михайловій горі, в селі Прохорівці, у В. П. Науменка. А це засвідчує напис наприкінці дослідження: «Михайлова гора над Дніпром. 15.IX. 1906 р.» [3, 365]

Володимир Павлович Науменко, відомий український літературознавець, філолог, етнограф, палкий шанувальник Шевченка, надав велику допомогу В. Доманицькому в підготовці цього видання. Він дозволив йому скористатися тими рукописами Шевченкових поезій, які він мав. За це Василь Миколайович і висловлює В. Науменкові щиро подяку у передмові до цього видання:

«...д. В. П. Науменку складаю щирю подяку тим більшу, що без його щирої мені допомоги всім, що стосувалося “Кобзаря”, не було б і цієї моєї праці». [3, 6]

Про любов і шану до Тараса Шевченка свідчить і те, що Василь Миколайович не раз приходив вклонитися його священній могилі до Канева на Тарасову гору. А про це ми довідуємось із його спогадів і, зокрема, зі статті «На могилі Шевченка», вміщеній у газеті «Рада» (1906, 15.09., № 1) під псевдонімом «Н. Т.». Уже на початку статті він пише: «Щоразу, коли я приїжджаю на Україну, доводиться бувати мені на могилі нашого великого поета Т. Г. Шевченка. От і сього літа довелось мені побувати там. Був гарний, не душний день, як зібрався наш невеличкий гурток, щоб одвідати Тарасову домовину...». Далі Василь Миколайович розповідає про те, як він із друзями, вшанувавши пам'ять поета на його могилі, зайшов до «Тарасової світлиці», дає детальний її опис: «...По боках у ній, коло стін, стоять укриті плахтами ослони; на стінах висять плахтові пістряні рушники, а між ними портрет поета, намальований олійними фарбами... У кутку, у світличці, стоїть стіл, а на ньому книжка, щоб розписувалися туристи...» До тієї книги вони теж зробили запис: «Були на могилі. В. Доманицький, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Д. Дорошенко, В. Матушевський, А. Матушевська». [4, 164]

Тут доречно буде нагадати, що ця книга, в яку вони зробили запис, була вже другою. Перша завершилась 1901 роком. Книга за 1902–1903 роки не збереглася.

1904 року внук українського поета-байкаря, палкий шанувальник Тараса Шевченка Яків Петрович Гулак-Артемівський у «Тарасову світлицю» кладе нову книгу, яка називалася «Книжка для приїзжих на могилу Т. Г. Шевченка». Під її назвою Яків Петрович, звертаючись до відвідувачів Шевченкової могили, написав:

«Прошу щиро обіходитися з книжкою обережно: Не рвать і не виривать листків і не писать таких дурниць, котрі після того довелось би самому ж або виривать, або замазывать чорнилом». [4, 1]

Саме ці слова і вразили Василя Миколайовича, коли він робив запис до книги.

Про це він пише у своїй статті: «Чудний мені здався цей напис, але ще більше я здивувався, коли, розгорнувши книжку, побачив другу невеличку брошуру д. Матушевського під заголовком “Посетители могилы Шевченко”, в якій було зібрано докупи деякі найцікавіші записи давнішої книжки до 1902 року. Приклади тут було подано й гарні, такі, що свідчать про дійсних прихильників батька Тараса, і такі, які не варті доброго слова...» [5, № 1]

Переглянувши цю брошуру Ф. Матушевського, Василь Миколайович почав перегортати сторінки цієї нової книги вражень, започаткованої 1904 року. Як палкого шанувальника Шевченка його дуже вразили не зовсім вдалі записи на сторінках цієї книги. І в своїй статті він пише: «Чи знають такі добродії хоч що-небудь про Шевченка? Хто він був? Як жив і де жив? За що постраждав? І чому це на могилу його за тисячі верстов люди приїжджають? Ні, якби вони знали, то їм би скоріше руки повсихали, ніж вони наважилися отаке писати.» [5, № 1]

Та, на щастя, в книзі, яку гортав наш земляк, було більше хороших записів, і це його порадувало. Він пише: «...є записи, і таких значно більше, які показують, що й справжні сини України приїздять на могилу свого батька і вчителя за для того, щоб побожно поклонитись його кісткам... і якимось ясніше стає на душі, і хочеться вірити, що Шевченко не дурно криваві сльози лив, кари тяжкої зазнавав за «найменшого брата».

***** Шевченків Свім *****

Далі в своїй статті Василь Миколайович наголошує на тому, що варто було б прислухатися до деяких порад, висловлених на сторінках книги вражень. Зокрема: «завести продаж “Кобзаря» та інших творів поета, а гроші від продажу повернути на спорядження хати, опорядити сходи до могили».

Завершує свою статтю Доманицький так: «Книжка ця – то відгомін каламутних і чистих хвиль “житейського моря”... І хвилі ті – одні і другі – котяться без упину, одна другу попереджаючи. Минеться негода, ущухне буря – і море стане знову лагідне з водою чистою та прозорою».

1914 року минало 100 років від дня народження Тараса Шевченка. Та царський уряд не лише заборонив відзначати ювілей поета, було навіть заборонено доступ до його могили. Ось як про це згадує наш земляк, український письменник Олекса Кобець

(О. П. Варава): «Місцевий ісправник зобов'язаний був про могилу, а особливо про відвідувачів регулярно доносити жандармському управлінню й губернаторові і вживати відповідних заходів. Мета його турбот про могилу Т. Шевченка поширилася аж до того, що в день сторіччя від дня народження поета – 9 березня 1914 року – величезний загін кінної поліції цілу добу вартував, прихований у найближчому від могили ліску, а на самісінькій могилі, щоб не допустити прочан поклонитися прахові поета, беззмінно вартували, розлігшись на перших ніжних брунах весняної зелені, три, озброєні гвинтівками, стражники...» [6, № 1]

Та коли Кобзаревим шанувальникам не вдалося вшанувати його пам'ять у березневі дні, вони все ж таки прибули до його могили 25 травня 1914 року. Це була традиційна подорож пароплавом із Києва, започаткована ще 1909 року відомим українським композитором, основоположником української класичної музики Миколою Віталійовичем Лисенком. На пароплаві прибуло багато поетових шанувальників, а про це яскраво засвідчують їхні численні записи, залишені на сторінках книги вражень у першому народному музеї Кобзаря – «Тарасовій світлиці». У наявній книзі вражень (1914–1916 рр.), яка і розпочинається записами 25 травня 1914 року, цього дня списано шість сторінок. Не виключено, що їх було більше. Записи за попередні місяці і частково за травень, можливо, конфіскувала місцева влада. Адже до «Тарасової світлиці», за спогадами Олекси Кобця, часто заходив місцевий ісправник Жежелевський, «переглядав записи в книзі відвідувачів, щось собі з неї до нотатника записував, а часом по-варварському викидав окремі аркуші записів – особливо полум'яні і “неблагонадійні”». [6]

Серед численних записів того дня можна бачити автографи Володимира Науменка, Остапа Лисенка, сина композитора М. Лисенка, Софії Русової, поета Арсена Баккалінського та багатьох інших.

Що ж це був за день, що так багато поетових шанувальників прибуло поклонитися його священній могилі? По-перше, 22 травня 1914 року виповнилося 53 роки від дня поховання Т. Шевченка в Каневі на Чернечій горі. По-друге, 25 травня – це був день Святої Трійці. А про це свідчать записи в книзі вражень: «У Клечальну неділю 25 травня 1914 року прийшов до рідного татуса одвідати із Золотоноші, що на Полтавщині», – пише Я. В. Дворник. [7, 2]

«Відвідав Батька Тараса у Клечальну неділю», – такий запис лишив Семен Черненко. Хотілося б зазначити, що в такий день до Кобзарєвої могили приходили численні його шанувальники. «Щороку в дні Зелених Свят на могилі

Т. Шевченка відбувався ніким не заповіджений, ніким не скликуваний, але завжди неодмінно масовий з'їзд почитальників пам'яті поета, що часом їх число доходило до п'ятох – шістьох, або й десятох тисяч» [6], – згадував Олекса Кобець у нарисі «Дещо про могилу Т. Шевченка»

То ж не порушили традицію і того ювілейного року. Пароплавом з Києва прибуло багато поетових шанувальників. Був серед них і Микола Кіндратович Вороний. Що засвідчує його автограф у книзі вражень. Перебування біля місця вічного спочинку Кобзаря справило на нього велике враження. Повернувшись до Києва, Микола Кіндратович до газети «Рада» подає статтю «На могилі Генія», у якій, зокрема, ділиться своїми враженнями від перебування на Тарасовій горі:

«...Хочеться лишитись самому на цій великій горі, щоб поринути в задуму, заглибитись думками в таємниці своєї «святая святых», хочеться творити таку молитву і, припавши до лона дорогої могили, плакати чистими, дитячими сльозами...» [8, № 129]

Звісно ж, заходив палкий шанувальник поета і в «Тарасову світлицю». Тут теж його охопили неабиякі почуття. Про них він і пише у вищезгаданій статті: «Коли ми входимо вперше в не знаний ще храм або наближаємось до святого місця, то ступаємо обережно і з затаєною цікавістю розглядаємось кругом. В ту хвилину всю нашу істоту переймає побожний настрій і почуття пошани до того місця.

Те саме чуваємо ми, переступивши поріг Тарасової світлиці. Почувається, що в цій просторій кімнаті, чепурно прибраній рушниками й плахтами, прикрашеній великими портретами поета, витає дух нашого національного Генія. Боязко сполохати урочисту тишу – обмінюємось кількома короткими фразами впівголоса або пошепки». [8]

Перебуваючи в першому народному музеї Кобзаря, Микола Кіндратович звернув увагу на записи відвідувачів у книзі вражень. Деякі з них йому дуже не сподобались. І він виписав їх, а потім проаналізував у статті «На могилі Генія».

Завдячуємо ми Миколі Кіндратовичу і тим, що саме з його статті ми дізналися про те, що наявна книга вражень за 1914–1916 роки містила набагато більше сторінок. До неї входили записи за 1911–1913 роки. У статті він пише: «Під час Зелених Свят, коли я там був, не тільки всю книгу, а навіть палітурки її зсередини було геть-чисто заповнено автографами й записами Тарасових гостей. Величезної книги ледве хватило на якихось 3–4 роки...» [8]

І далі автор аналізує окремі записи за 1911, 1912 та 1913 роки. Та, на жаль, до наших днів не збереглися записи за ці роки зовсім. Наявна книга, як уже згадано, починається записами 25 травня 1914 року і налічує лише 194 ст.

Детальний аналіз книги вражень за 1917–1921 роки зробив безпосередньо наш земляк Олексій Петрович Варава (Олекса Кобець) (1893–1967), український поет, прозаїк, драматург, перекладач і педагог, чие ім'я, на жаль, було надовго викреслено з людської пам'яті.

1924 року, працюючи в редакції журналу «Нова громада» в Києві, під час відпустки у своєму рідному місті Каневі, йому до рук потрапила ця книга, яка зберігалася Канівському сільбудинку. Разом з редактором часопису П. Руденком йому вдалося домовитися із завідувачем будинку взяти цю книгу до Києва для опрацювання. І за деякий час на сторінках «Нової громади» в кількох числах наш земляк опублікував нарис «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка». А 1929 року Інсти-

тут Тараса Шевченка в серії книжок, присвячених Держзаповідникові «Могила Т. Г. Шевченка», видає окремою брошурою дослідження О. П. Варави «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка». [9] Цю книжечку представлено в експозиції музею.

Спершу Олексій Петрович дає загальну характеристику цій книзі. Наголошує на тому, що вона має не зовсім охайний вигляд, бо «побувала, очевидно, в руках десятків тисяч людей».

Потім указує на те, що чимало сторінок у книзі відсутні і що починається вона від 28 травня 1917 року. Нині ця книга є в експозиції музею у відділі «Історія Шевченкової могили». Вона налічує 247 аркушів або 494 сторінки.

Але, завдяки Олексієві Петровичу, ми довідуємося, що ця книга мала набагато більше сторінок: «На восьми сотнях сторінок книжки, серед десятків тисяч записів, підписів, нотаток...», – пише автор. Виходить, що в цій книзі немає 306 сторінок. Вони зникли. Ось чому ми не можемо відшукати в цій книзі автографи М. Грушевського, В. Винниченка, А. Лівницького та багатьох інших видатних митців України, які приходили в цей час до Шевченкової могили.

Кобзареві шанувальники робили записи в книзі чорнилом, тушшю, а найчастіше олівцями: простим, коричневим, фіолетовим, червоним. У цих записах нашого земляка вразило ще й те, що майже не трапляється «крамольних записів». «Найбільше вражають у теперішній книзі, – пише Олексій Петрович, – записи – скарги на те, що на Україні діється, майже чи не на кожній сторінці читаємо одноманітне:

*Ой, Тарасе, батьку милий
Встань із домовини
Та подивись, що діється
Тепер на Україні:...»*

Ця брошура О. П. Варави становить для нас велику цінність тим, що в ній можна знайти багато записів, яких тепр немає в книзі вражень за 1917–1921 роки.

Дослідженням записів у книгах вражень 1897–1964 років займався і відомий український літературознавець В. К. Костенко. І як результат, 1964 року вийшла його книжечка «Стежки до Кобзаря» (Київ, 1954). Автор не лише наводить записи із книг вражень, а ще й робить соціологічне дослідження відвідувачів Тарасової гори, розповідає про історію Шевченкової могили, про вшанування пам'яті поета, особливо в ювілейні 1961 та 1964 роки.

Велику роботу щодо вивчення цих своєрідних літописів Тарасової гори провели наукові співробітники Шевченківського національного заповідника в м. Канів. І як результат: у видавництві «Промінь» (м. Дніпропетровськ) двічі видавали книгу «Із книги народної шани» (1976 та 1989 р.р.). Передмову до них писав відомий український письменник, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка О. Т. Гончар.

1991 року, 3 серпня, на території Шевченківського національного заповідника, неподалік від музею, було відновлено перший народний музей Кобзаря – «Тарасова світлиця», яка розміщалася в одній із кімнат хатини довголітнього охоронця Шевченкової могили Івана Олексійовича Ядловського. І звід цього дня тут теж з'являється книга вражень, до якої люди записують свої думки, побажання ось уже 25 років.

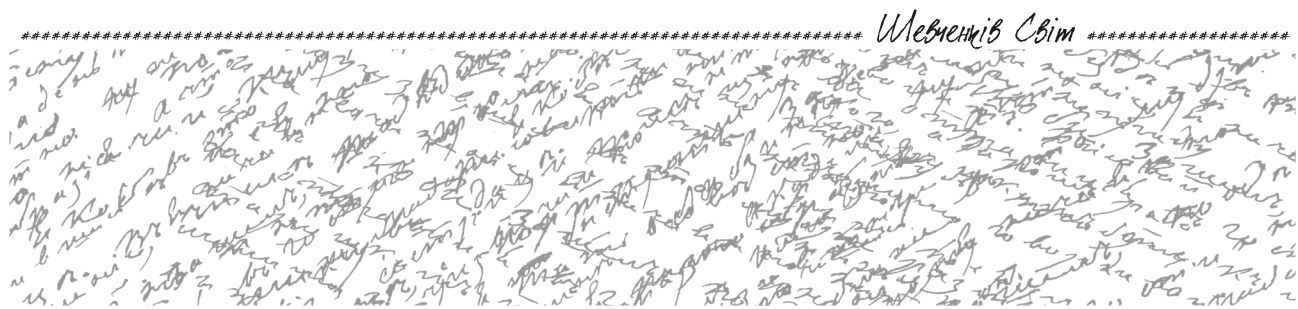
Рік відновлення Тарасової світлиці – це рік початку нової сторінки історії нашої держави України – здобуття нею незалежності. Саме про таку Україну мріяв Тарас Шевченко. Все своє життя він пов’язав із її долею. Тому цілком закономірно, що в своїх записах люди дякують поетові за незалежну Україну.

До 25 – річчя від часу відновлення Тарасової світлиці за матеріалами книг вражень, що пишуться в ній, автором цих рядків була підготовлена книга «Тут Шевченків дух і пахощі України» (Черкаси, Вертикаль, 2016). З неї читачі можуть дізнатися про те, як люди сприйняли і сприймають цей відновлений перший музей Кобзаря.

Сподіваємось, що ці літописи любові народної до Кобзаря і надалі привертатимуть увагу дослідників його життя, діяльності і вшанування пам’яті.

Список використаної літератури

1. «Зоря». – 1893. – № 5.
2. Книга вражень 1897–1901 рр. ІР НБУВ. – Ф-І., № 7451.
3. Доманицький В. Критичний розслід над текстом « Кобзаря Шевченка». – К.: 1907.
4. Книга вражень 1904–1906 рр. ІР НБУВ. – Ф-І, № 774.
5. «Рада» – 1906, 15.09.
6. Олекса Кобець. З нарису «Дещо про могилу Т. Шевченка» // Чернеча гора. – 1993, № 2.
7. Книга вражень 1914–1916. ІР НБУВ. – Ф-І, № 776.
8. «Рада», 1914, 10.06, № 129.
9. Ол. Варава. Прочани на могилі Т. Г. Шевченка. – ДВУ, 1929.

Лариса БОНДАРЕНКО

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І КАМ'ЯНЩИНА

Серед мистецької спадщини Шевченка-художника є багато різноманітних творів, написаних олією, аквареллю, пастеллю і, звичайно ж, олівцем. От і в альбомі 1845 року зібрано малюнки олівцем, виконані Тарасом Григоровичем під час його перебування в Україні у квітні–жовтні того ж року. В цьому альбомі Шевченко зарисував пам'ятки старовини та мистецтва (головним чином архітектури), приділяючи водночас велику увагу зображенню сільського побуту, жанрових сцен та природи.

На 2-й сторінці обкладинки цього альбому розміщено ескіз однієї з жанрових сцен, але привертає увагу навіть не сам малюнок, а напис праворуч від нього, зроблений рукою поета: «Отец Иеремия Обидовский, протоиерей села Лузановки Черкасского уезда». Ідеться про добре знайоме нам село Лузанівку Кам'янського району. Це єдине непряме свідчення того, що поет був у цьому селі. Один із найкращих, на мій погляд, дослідників біографії Шевченка Петро Жур, який жив і працював у Ленінграді, не оминув увагою поетів напис на малюнку і провів окреме дослідження, в якому стверджує, що Шевченко приїздив до Лузанівки заради знайомства з місцевим священиком Ієремією Семеновичем Обидовським (1802–1882). Цього випускника Київської духовної семінарії було призначено в Лузанівку 1828 року. Обидовський відзначався працьовитістю і твердим характером. Поетові, стверджує П. Жур, він був цікавий як жива пам'ять краю, як знавець

місцевої старовини. А розповісти про цього неординарного чоловіка міг Тарасові Григоровичу відомий історик і етнограф, автор виданої у 1842–1843 роках п'ятитомної «Історії Малоросії» Микола Маркевич, близький приятель поета, якому Шевченко присвятив знамениті поетичні рядки:

*Бандуристе, орле сизий,
Добре тобі, брате,
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати...*

Маркевич бував у Лузанівці у 1820-ті роки і міг рекомендувати Шевченкові відвідати це село і цікавого неординарного чоловіка Ієремію Обидовського

Назву ще одного села Кам'янського району пише власноруч Т. Г. Шевченко. Це відомий своєю давньою історією Жаботин. Тарас Григорович, поза сумнівом, чув про це село, буваючи в Мотронинському монастирі, Холодному Яру та цікавлячись історією Коліївщини. Але тільки 1860 року він пише назву цього села, так би мовити, власною рукою, в листах до свого троюрідного брата Варфоломія Шевченка. Згадує поет Жаботин у зв'язку з клопотами по визволенню своїх рідних із кріпацтва. Кріпацька доля сестри Ярини і братів Микити та Йосипа з родинами не давала спокою поетові, і він докладав усіх зусиль, щоб скинути з них це страшне ярмо. Намагався він це зробити через Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим. За дорученням цього товариства для переговорів про умови звільнення рідних Шевченка з кріпацтва до поміщика В. Е. Фліорковського, якому від 1855 року належала Кирилівка (рідне село Шевченка), було відправлено Миколу Дементійовича Новицького.,

Центральною садибою маєтностей Фліорковського було село Жаботин. І саме туди повинен був заїхати випускник академії Генерального штабу, що їхав на місце своєї постійної служби до Єлисаветграда, щоб провести переговори про долю рідних Шевченка. В листі до Варфоломія Шевченка Тарас Григорович просить родича сприяти поїздки Новицького: «В половині іюня, а може, й раніше, заїде до тебе офіцер Новицький. Привітай його гарненько і найми або своїх позич йому коней до Жаботина. Йому поручено самолично торговаться з Фліорковським».

Про результат цих переговорів Новицький сповіщав самого поета: «Люб'язний і вельмишановний Тарасе Григоровичу!

Був я у Фліорковського. Погано. Він згоджується дати особисту волю сім'ям твоїх братів і сестри без викупу, поступається за гроші садибами, але ні за що не згоджується поступитись землями під оренду: «Цього, говорить, я зробити не можу, не збурюючи інших селян».

Рідним Шевченка так допекло осоружне кріпацтво, що вони погодились на визволення навіть без землі, про що була підписана угода 10 липня 1860 року.

Таміла ЧУПАК

**ПОЕЗІЯ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В МУЗИЧНІЙ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ПЕТРА ЧАЙКОВСЬКОГО**

Творчість Тараса Шевченка є невичерпним джерелом натхнення для багатьох композиторів. Відомо, що найбільше музичних творів до «Кобзаря» створив Микола Лисенко – 87. Їх написано в різних жанрах. До поезії Т. Шевченка зверталися М. Вербицький, К. Стеценко, Я. Степовий, Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, І. Шамо та багато інших українських композиторів. Високо цінував творчість Великого Кобзаря і П. І. Чайковський.

Упродовж 28 років (від 1865 до 1893 р.) композитор приїздив в Україну до своєї любові сестри Олександри Давидової, що жила з родиною в Кам'янці. Він добре знав життя, звичаї народу, глибоко цікавився українським фольклором, збирав, обробляв і використовував українські мелодії у своїй творчості. Тут зародилось і було здійснено Петром Іллічем велика кількість його задумів. У Кам'янці Чайковський створив частково чи цілком більше 30-ти музичних творів, серед яких Друга симфонія, де композитор використав українські теми, та опера на українську тематику «Мазепа». Цікаво відзначити, що першим друкованим твором молодого Чайковського був зроблений ним переклад для фортепіано «Українського козачка» О. Даргомижського. Цікавість до України і до її культури не була випадковою, адже композитор мав українське коріння. Його прадід по батькові, Федір Петрович Чайка, був козаком Омельницької сотні Миргородського полку.

У Кам'янці Петро Ілліч користувався чудовою бібліотекою Давидових і, можливо,

саме тут познайомився з творами Т. Г. Шевченка. Композитор звернув увагу на мелодійність, співучість, задушевність його поезії. До того ж, щирість, правдивість відображення життя, краса і поетичність жіночих образів, тісний зв'язок із народним мистецтвом, любов до природи – ці риси були притаманні як Т. Шевченку, так і самому П. Чайковському.

Відображення власного захоплення сільським життям, українською природою, любов до всього, що композитору було близьке і дороге в Україні, зокрема в Кам'янці, він знайшов у вірші Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» із циклу «В казематі». Задушевна картина весняного вечора в селі, створена поетом, зачарувала Петра Ілліча. 1875 року він написав романс «Вечір» на текст російського перекладу Л. Мея. Б. Асаф'єв назвав твір «тонкою українською мініатюрою», в якій музика звучить «як жива мова, не будши, однак, у найменшій мірі мовою, а залишаючись музикою».

1880 року композитор іще раз звертається до творчості Т. Шевченка. В Кам'янці Петро Ілліч створює вокальний дует «На вгороді коло броду». Вірш поет написав на Кос-Аралі. Передаючи його разом з іншими поезіями в Україну, Т. Шевченко запитував: «Не поклав би він (А. М. Маркевич) їх на ноти», таким чином, сприймаючи ці тексти як майбутні пісні.

П. Чайковський створив дует «На вгороді коло броду» на текст російського перекладу І. Сурікова і присвятив його своїй племінниці, старшій доньці сестри, Тані Давидовій, адже її доля, як і героїні Шевченкової поезії, склалася трагічно. Музика змальовує зворушливі роздуми про долю ображеної дівчини, передає ніжне співчуття до неї. Наслідування переборам струн бандури у фортепіанній партії надає дуєтові яскравого національного колориту.

Романс «Вечір» і дует «На вгороді коло броду» нагадують пісні в народному дусі, адже композитор дбайливо і чутливо поставився до прекрасної поезії Т. Г. Шевченка, намагаючись не порушити красу і чистоту втілених поетом образів. Поезія Кобзаря органічно вплелася в вокальну музику П. Чайковського. Звернення до творчості Тараса Шевченка ще раз підтвердило духовний зв'язок композитора з Україною.

Таміла ЧУПАК

**УВІЧНЕННЯ ОБРАЗУ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(ПОГРУДДЯ КОБЗАРЯ
В КАМ'ЯНЦІ)**

Тарас Шевченко є одним із символів України. Тож цілком зрозуміло, що скрізь, де живуть українці, з'являються пам'ятники Кобзареві. Їх встановлено в усіх обласних центрах, багатьох містах і селах України, а також у численних столицях і містах за кордоном.

Визначною подією для Кам'янки стало встановлення погруддя Т. Шевченкові 2003 року. Відтоді минуло вже більше 10-ти років, і сьогодні здається важливим відтворити весь хід подій і відзначити найактивніших громадян, які багато зробили для того, щоб пам'ятник Шевченкові з'явився і в нашому місті.

Десь від 2000-го року на сторінках районної газети «Трудова слава» дедалі частіше стали з'являтися публікації, в яких мовилося про необхідність встановлення пам'ятника Кобзареві в Кам'янці. Про це писали ветерани війни та праці, вчителі, журналісти. Г. І. Забой у статті «Чи потрібний у Кам'янці пам'ятник Тарасові Шевченку» доводив, що справа ця є вкрай потрібною. К. Н. Гудзенко за два роки до встановлення пам'ятника наголосив, що «Пам'ятник Шевченкові буде», а згодом – «Здають гроші на пам'ятник Шевченку». Саме він, ветеран війни, вчитель, краєзнавець, Костянтин Наумович Гудзенко, став головною рушійною силою у цьому питанні.

Кость Наумович – уродженець нашого краю, ветеран Другої світової війни та ветеран педагогічної ниви. Мав 12 бойових нагород. Упродовж 47-ми років працював у

школі. Був директором Баландинської школи, викладав у Коханівці, Бовтишці, Лузанівці, Грушківці, навчаючи дітей математики, фізики, географії та астрономії. Після виходу на заслужений відпочинок далі вів просвітницьку діяльність як історик і краєзнавець. Подорожуючи і збираючи матеріали всією Україною, досліджував і вивчав маловідомі сторінки рідного краю. «У свій час, – писав про К. Гудзенка його учень, письменник Микола Іщенко, – саме з його благословення практично в кожному населеному пункті району були встановлені пам'ятні знаки жертвам голодомору 1933 року. А тепер до важливої справи Кость Наумович залучив сотні людей, а також десятки організацій, установ, сільськогосподарських підприємств тощо. Пам'ятник буде встановлено в одному з мальовничих місць Кам'янки» [6].

Ініціативу К. Н. Гудзенка підтримали міська та районна влада, а також інші кам'яничани, що активно включилися до процесу збирання коштів: М. Ю. Тамко, В. М. Мушта, Ю. М. Позивайбатько. На ім'я Костянтина Наумовича було відкрито рахунок, куди надходили внески небайдужих громадян.

Виконавчий комітет міської ради 26.11.2003 року, зважаючи на численні звернення громадян міста щодо встановлення погруддя українському поетові Т. Г. Шевченку, ухвалив рішення: затвердити розроблений план прив'язки пам'ятника по вул. Пушкіна, 54.

Створенням й виготовленням погруддя зайнялися скульптор Анатолій Кравченко і коваль Микола Медуха. Випускник Одеського художнього училища ім. Грекова А. І. Кравченко мав уже чималий творчий доробок, зокрема на Черкащині. За його задумом у Черкаській області встановлено численні пам'ятники воїнам-односельцям, що загинули під час Другої світової війни. Скульптор створив цілу галерею монументальних портретів: Героя Радянського Союзу, уродженця Черкащини І. А. Індіка; уродженця Корсунь-Шевченківського, Героя Радянського Союзу М. Н. Льонченка; національного героя України Устима Кармелюка, майстра народної творчості Г. Боковні та ін. Багато робіт А. Кравченка пов'язано з козацтвом і шевченківською тематикою.

Отже, саме Анатолій Кравченко, який був високопрофесійним майстром своєї справи, став автором погруддя Т. Г. Шевченка в Кам'янці. Хоча, як це не дивно, його імені довго навіть не згадували. А вже на момент виготовлення пам'ятника Т. Шевченкові для Кам'янки скульптора вже не було серед живих. Роботу виконали в ковальній майстерні Миколи Медухи, тож саме його ім'я пов'язували кам'яничани з образом Кобзаря, увічненім у камені. Дружина коваля Любов Медуха, яка завжди працювала разом із чоловіком, розповіла, що найчастіше майстерня виконувала замовлення за проектами двох скульпторів – С. Грабовського й А. Кравченка. Вона ж сказала, що автором кам'яньського погруддя Т. Шевченкові є Анатолій Кравченко.

Пам'ятник відкрили в день народження Кобзаря, 9 березня 2004 року. Церемонія була урочистою і багатолюдною.

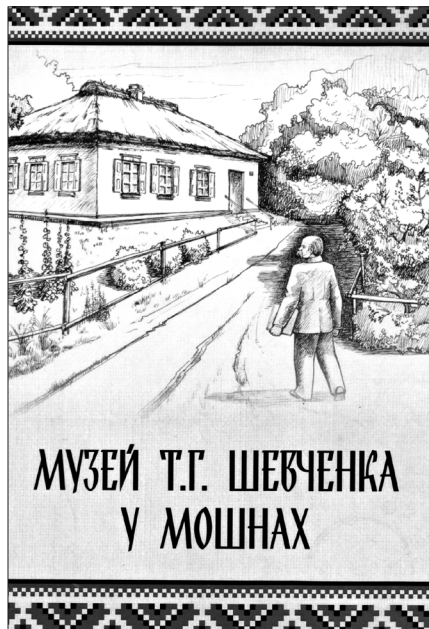
Та згодом стало зрозуміло, що місце обрали невдале. Всі урочисті події Кам'янки, зазвичай, відбувалися в самому центрі міста, біля обеліска Слави, на території парку чи на стадіоні. Шевченко ж ніби залишався обабіч, він був малопомітним, адже «ховався» серед ялинок на площі перед готелем. Громаду міста

це не влаштувало. Тож було вирішено перенести погруддя до адміністративного приміщення Будинку Рад, що й затвердила міськрада.

Сьогодні ми вже не мислимо собі Кам'янки без пам'ятника Шевченкові, до якого приходимо не лише в дні його народження чи смерті. Біля Кобзаря відбуваються народні віче, вшанування Героїв України, урочисті святкування Дня Незалежності тощо.

Отже, необхідність увічнення пам'яті об'єднувача української нації, її духовного лідера Тараса Григоровича Шевченка, встановлення пам'ятника Кобзареві в Кам'янці, як і в сотнях інших міст і сіл України та зарубіжжі, підтверджує потреба людей приходити до Тараса і в радісні, і в трагічні моменти життя нашої країни. Небайдужість людей, як і зусилля найактивніших громадян Кам'янки, виявились не марними, а вкрай потрібними як нинішнім поколінням, так, сподіваємось, і майбутнім.

ПУБЛІЦИСТИКА, ЕСЕЙСТИКА

Іван МАЛКОВИЧ

ПРИКЛАД ШЕВЧЕНКА МАЄ ОКРИЛЮВАТИ, А НЕ ВГАНЯТИ У БЕЗНАДІЮ

Лауреат Шевченківської премії в галузі літератури, письменник і видавець Іван Малкович під час церемонії вручення нагороди звернувся до президента України Петра Порошенка з закликом прискорити прийняття закону про мови. LIGA.net пропонує повний текст його виступу.

«Я дякую від усіх лауреатів, вам, пане високоповажний президенте, високошановний голово Шевченківського комітету, високошановні члени Шевченківського комітету, шановно громадо, дякую всім, хто нашу творчість визнав гідною цієї найвищої в українській державі премії. Дякую.

Мені сказали, щоб я написав до п'яти хвилин слово про Шевченка, щоб я виголосив, як літературний лауреат, то я це й виголошу.

В середині 1980-х улюбленою розвагою кількох молодих поетів була, зокрема, й така: комусь із непосвячених ми цитували певні знакові рядки і просили відгадати, хто їх написав. От наприклад: «Слова дощем позамивались, і не дощем, і не слова». Люди називали і Вінграновського, і ще когось. Найначитаніші припускали, що це Еліот чи Сен-Жон Перс. Як солодко було відкривати їм, що це Шевченко! І що «Ми восени такі схожі Хоч капельку на образ божий». Чи, скажімо, «Готово! Парус розпустили...» – це теж Шевченко. Ми хвалилися Шевченком, як у тому давньоукраїнському канті – «і тобою, милий Боже, повсякчас хвалюся». Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко і модерний, і сучасний, адже з нього постійно ліпили тільки селянського романтика і таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, що печально пощипує струни кобзи чи бандури. Тобто читайте «Наймичку» і «Тополю», забудьте «Мертвим і живим» – як уїдливо зауважив сучасний поет. Біда в тому, що в багатьох шкільних і

студентських аудиторіях саме такий образ Шевченка переважає і досі – кріпак і селянський поет-мученик.

«Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. Відкрийте в нім академіка. Ще одчайдуха-зуха», – закликав Драч і багато інших поетів впродовж сторіччя. Але наша українська натура і далі продовжує зациклюватися на образі мученика, затінюючи істинний образ Шевченка-поета. Ще й Кобзар, особливо у часи бездержавності і аж дотепер, правив нам за найвищу Конституцію національного духу.

Багато поетів страждали і гинули, але небагато давали прихисток у слові цілій нації. І не випадково уже у наші драматичні дні відважний син древнього вірменського народу, що сьогодні вже згадував пан президент, Сергій Нігоян, гине в центрі Києва за ідеали гідності саме з Шевченковими словами на вустах: «Борітеся – поборете!» Невипадково, перекикуючи той незабутній протестний брязкіт наростаючого бойовиська, молода українська письменниця, стоячи на вершечку барикади на Грушевського і показуючи пальцем на янучарів, з убивчою силою проголошуватиме Шевченкове: «Во Іудеї во дні они, Во время Ірода-царя... Романські п'яні легіони. Паскудились». Бо справжні Шевченкові смисли в багатьох його творах звучать як важкий, глибокий рок, а не мелясна попса.

Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати горепашного кріпака, який служив безправним, бессловесним попихачем у панів, а замінять парадигму і вестимуть натхненну мову про неймовірного хлопчика, що аж світився великим талантом, який без тата і мами, і без, здавалося, жодних шансів на успіх створив сам себе. І це його світіння бачили всі. І той свавільний п'яний дьячок, з яким малий Тарас читає псалтиря над померлими – а читає він найкраще за всіх своїх ровесників, і навіть норовистий Павло Енгельгардт, до якого хлопчик приходив по дозвіл навчатися у хліпнівського маляра, бо з дитинства любить малювати вояків і коней – це його найбільша пристрасть, і він вперто шукає вчителя. Енгельгардт швидко збагнув, що йому до рук потрапив справжній скарб, адже Тарас – найдотепніший, найспритніший, він усе робить заввиграшки, талановито, кращого за нього не знайти. І він бере хлопця спочатку у Вільно, а потім і в столицю. А Шевченко тим часом вишколюється у малярстві, і його мистецьке око все помічає. Виявляється, панське життя теж має свої протиріччя, у кожного суспільного стану своя морока. І попри зрозумілий класовий антагонізм, Шевченко згодом напише і таке, що в нас нечасто цитували: «Не завидуй багатому. Багатий не знає ні приязні, ні любові – Він те все наймає». Практичний нащадок швейцарського роду має свої плани щодо талановитого юнака, тож віддає його аж у чотирирічну науку до живописця Ширяєва, бо хоче мати свого покоєвого художника. Але пан ніколи не віддав би юнака у науку, якби хлопець так шалено цього не прагнув, якби не горів цим. А уявіть, який потужний і світлий талант треба було мати, щоб довкола його викупу з кріпацтва і вступу в академію закрутилися такі імениті люди як Жуковський, Брюлов і багато інших. Це просто якась нереальна історія! Достоту історія про успіх. Хоча треба чесно визнати: якби більшість тих людей знали, що помагають передовсім поету, а не художнику – нічого б такого не сталося.

І дітям, і студентам варто наголошувати, що сильна і дієва мрія відкриває нам усі шляхи, навіть, здавалося б, у найнесприятливішому середовищі. Однак для

цього треба вперто і каторжно працювати. Тож приклад Шевченка має їх окрилювати, а не вганяти у безнадію.

Срібна медаль академії, академік у гравюрі, розпис Большого театру – високоосвічений юнак, що має шанс продовжити навчання в Римі – це все про Шевченка, його чекає феєричне життя! Він бачив, як живуть вищі суспільні прошарки, він умів бути франтом, був улюбленцем веселого творчого товариства. Адже він не тільки художник, але ще й чудово співає, легко віршує.

Але виявляється, що те його внутрішнє світіння – то далеко не абажурне сяйво, то вогонь правди. Він ані на мить не забуває про своє коріння і про ту неправду, яка панує на його батьківщині.

Шевченко має мужність не записатися в лави прославляльників російського царя, який, хай і лівим гудзиком правої поли, але теж був причетний до його викупу з неволі.

Але для генія правда понад усе, і Шевченко переливає свою правду у поезію, і його слова снуються в такій божистій послідовності, що, змикаючись одне з одним, дають нам вічну, непроминальну енергію українського духу.

Шевченко розуміє, як ця правда може окошитися на його долі, він знає, що роблять з тими, хто іде супроти і словом, і дією, як страчений Рилєєв. Ось, до речі, чиїм іменем варто було б називати наші вулиці. Просто вчитаймося в майже всуціль українські назви творів Рилєєва – «Войнаровський», «Мазепа», «Наливайко», «Богдан Хмельницький». Більшого українофіла серед російських письменників не було і, мабуть, вже й не буде.

Однак Шевченко не вміє і не хоче кривити душею, у якій клекотить праведний гнів і мрія про ідеальну, майже міфічну Україну. І ось його землякам уже і не соромно показатися на люди – дивіться, ми є! Бо у часи, коли над слов'янщиною літав Бог-творець і розсіював зерно геніїв, яке зійшло у Польщі в 1798 – Міцкевич, у Московії – 1799-го Пушкін, а в Україні 1814 року, про нас не забуто, ми теж присутні у великому Божому задумі.

Отож і наш з вами святий обов'язок – свідчити правду. А правда сьогодні така, що наша держава дуже недостатньо дбає про українську мову, що все починається і закінчується велемовними пустопорожніми фразами, що нас, носіїв української мови, ще й сьогодні багато хто з наших співгромадян трактує як дивакуватих аборигенів, що ми ще й досі як соняшник до сонця повертаємо голову на почуте українське слово, що й донині не скасовано горезвісний закон Ківалова, який ганьбить цілу націю. Незрідка в наших зрусифікованих містах до мене підходять на вулицях люди і російською мовою дякують за книги. Але ж книги мої українські! Тобто люди в такий спосіб дають зрозуміти, що вони за те, щоб їхні діти читали і навчалися українською мовою. У них з різних причин з мовою не склалося, але діти їх мають її знати і шанувати.

Нарешті, мусить бути закон, який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою – від крамниць і громадських установ до глянцевих видань, радіостанцій і телебачення, де всі без винятку ток-шоу і програми повинні вестися державною мовою. За чітко виписаними винятками для кримських татарів та кількох інших національних меншин, які купно тут проживають.

Треба звести до розумного мінімуму вивіски, писані мовою агресора, а надто ті, зі знущальними назвами на кшталт «Вареничная «Катюша» – так, наче той москаль щодня і щогодини безчестить нашу безталанну Катерину.

Кажуть, що мовний закон може комусь зашкодити, але це неправда. Шкодить його відсутність. Згадайте, скільки чудових сучасних українських пісень ми відкрили для себе, відколи вступив у дію закон про музичні квоти. Колись дуже дотепно перефразував Шевченка навечно молодий Назар Гончар. Пишучи про перевертня у бузині, він завершив свого вірша Шевченковим рядком, але в іншому написанні: «Та соловейко не за тих». І справді, соловейко не за них.

Адже відомо, що мова – найважливіший маркер національної самоідентифікації. Може видозмінюватися прапор, герб і навіть, на превеликий наш жаль, територія, але, як цитувала Леся Українка слова ірландця Томаса Девіса, «нація повинна боронити мову більше, ніж свою територію. Втратити рідну мову і перейняти чужу – се найгірший знак підданства».

Коли у часи Другої світової Черчилль обговорював зі своїми урядовцями бюджет і вони хотіли урізати видатки на культуру на користь армії, Черчилль обурився. «А що ж ми тоді будемо захищати?» – спитав він.

На жаль, нашим урядовцям далеко до Черчилля. Вони не розуміють, що тільки тут, між цим небом і цією землею, народилися такі слова, як «жито», «Дніпро», «човенце», «мрія» і тисячі інших прекрасних слів. І що тут все наладиться лише тоді, коли українська мова лунатиме всюди, коли ми перебуватимемо в океані рідної мови. Можливо, я утопіст, але подібна думка висловлюється в нашому інформаційному просторі все частіше. Якщо тут буде українська мова, то в нас буде лад, а якщо ні – тут буде вічний Путін, як би він не називався. Адже сказано: «На початку було Слово», яке, як відомо, формує свідомість. І з цим Словом ми неодмінно повернемося до самих себе і нарешті повнокровно з'явимося на культурній карті світу.

У моїй скромній книжиці, яку сьогодні удостоєно такої високої відзнаки, я вів річ про дивовижну особливість української абетки, яка починається з Ангела, а закінчується Янголом. І вони обидва мовби захищають нашу абетку від А до Я, Ангел і Янгол. Такого нема в жодній мові. Але іноді, на жаль, навіть їхнього захисту замало, бо цей захист повинна гарантувати українська держава.

І ось, коли ми матимемо гідний захист і мови, і держави – тоді нарешті

*«Буде бите
Царями сіянеє жито!
А люде виростуть. Умруть
Ще незачатиє царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі».*

Євген БАРАН

**ЖИВОТВОРЯЩИЙ
ШЕВЧЕНКО...**

**Від Шевченка
до шевченківської
людини**

«І з'явився йому ангел Господній
у вогняному полумені посеред куща.
Глянув він, аж ось вогнем палає кущ,
а не згоряє»

Вихід. 3.2

«Були в нас на Україні великі воїни,
були великі
правителі, а ти став вище всіх, і сім'я рідна
в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас
не людей із
сього світу згоняти, не городи й села
опанувати:
ти вчив нас правди святої
животворящої...»

Пантелеймон Куліш.
Слово над гробом Шевченка

Найтяжче сказати про Тараса Шевченка, коли багато вже сказаного, і в цьому засиллі слів губиться істина. Власне, не губиться, а в патріотичному ажіотажі «затирається». І тоді істина вже не є істиною, не є наближенням до самої себе, бо істина – се як Бог, якого шукаємо, в якому розчаровуємося, в якого через своє невірування віримо...

Кожний виступ у Шевченківські дні є немовби складанням іспиту на зрілість: громадянську, професійну, людську. Се нелегко, а особливо, коли громада, знуджена, втомлена, злякана, збайдужіла, патріотично наснажена аж до готовності на індивідуальну самопожертву задля проростання української правди, словом, ружна, чекає

від промовця мало що не сили ерихонської груби, яка розвалить ворожі мури і ворожі підступні замисли.

Се неможливо. Неможливо так сказати, аби ті очікування їм справдилися. Що є можливим? Можливою є щоденна, рутинна, непомітна правда-чин. Се так важко, се так трудно, се так малоцікаво. І вже починають на хвилях революційних очікувань української спільноти рости нові політичні фарисеї чи повертатися із небуття старі, які правду громадянської віри переводять в розряд дрібно-партійних «мюнхенських зговорів». Чи допустимо?..

Як вийти за межі неможливого? Як убити ворога в собі? Правдою Шевченкового Чину. Плеканням у собі Шевченківської Людини, основні характеристики-вимоги до якої сформулював український філософ Микола Шлемкевич ще 1954-го року в праці «Загублена українська людина»: „(...) сучасна українська людина народилася (...) не із втечі в ситу вигоду, не із пристосуванства до чужих світів і не із втечі у власну душевну шляхетність. Вона народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. На прапорах тієї нової української людини виписане (...) гасло: «Борітеся – поборете!» Сучасна українська людина – це шевченківська людина» (с. 21). І ще міркування М. Шлемкевича: «Нове суспільство й нова людина, сперті на знання й справедливність, – це ідеал Шевченка й шевченківської людини. (...). Моральний її ідеал – це вільний дух, що сам на основі свого пізнання самовизначається. Не традиційні догми, і не пристрасті, але ясна мисль – його головна сила, – ясна й незалежна мисль, або ним самим здобута, або свідомо, по добрій волі прийнята. (...) Держава для вільного духа – це тільки рами, організаційна форма того вільного суспільства. Утвердити українське вільне суспільство своєю власною державою – стає політичним, оконечним ідеалом шевченківської людини» (с. 23).

Ми таки хвора нація. Хвора у своєму розумінні перспективи і стратегії індивідуального росту. Сучасний польський поет і критик Анджей Дембковський у статті «Про брехню суспільного життя» («GazetaKulturalna», numer 3, marzec 2014, s.15) виголосив цікаву тезу про Юзефа Пілсудського і його значення для поляків: «Пілсудський був останнім польським політиком, який мав розуміння, чим повинна бути Польща. То значить – як має виглядати польське життя, польське військо, польська література, що зробити з Польщею, як їй служити. Він мав якусь величезну візію. Очевидно, йому це не вдалося. Натомість сучасні напищені візії Польщі, комуністичні і ліберальні, говорять про те, як видурити побільше грошей з Брюсселя і залатати дірки бюджету». Продовжуючи Дембковського, можу твердити, що Україна ніколи не мала і досі не має таких політиків, – ні комуністичних, ні ліберальних, ні, скажу крамолу, націоналістичних, – зате вона мала і має Тараса Шевченка! Бо нашу візію України чи, як це називаю, візію Держави-Раю, цілком змодельувала поезія Шевченка.

Ми забуваємо про найголовніше, ми народжуємося без віри у власну місію, без знання, що така віра і така місія можливі. В Шевченкові ці знання і віра були вродженими. Іван Тургенев, сей письменник-ліберал, поміщик у літературі, зі здивуванням відзначав у своїх спогадах про Шевченка: «Самолюбие в Шевченке было очень сильное и очень наивное в то же время: без этого самолюбия, без веры в свое призвание он неизбежно погиб бы в своем закаспийском изгнании (...)» («Воспоминание о Шевченко»). І ще одне зізнання Тургенева у власній

світоглядній і національній обмеженості: «(...) талант его привлекал нас своею оригинальностью и силой, хотя едва ли кто-нибудь из нас признавал за ним то громадное, чуть ли не мировое значение, которое, не обинуясь, придавали ему находившиеся в Петербурге малороссы (...)» (Там само).

Сьогодні українцям, як ніколи, потрібно усвідомити – животворяща правда Шевченкового слова (Слова-Бога, Слона-Чину, Слова-Бою) заманіфестувала всі вимоги до } 1,1'ржави-Раю і потрібно пам'ятати, що в житті важлива не поза, а позиція (за Вол. Брюггеном). Наступним політиком, до якого можна буде прислухатися і за яким можна буде піти, стане політик-тєсля; політик, який повернеться до споконвічного ремесла і доведе, що він є насамперед добрим майстром! Не забуваймо, що Христос перед тим, як проповідувати, був тєслею. А проповідуючи, все робив, як добрий господар, у якого Слово не розходилося з ділом...

У дні святкування 200-літнього ювілею Тараса Шевченка, у дні драматичної загрози нашому політичному та національному життю, ми маємо ствердити перед світом і перед собою, що є суспільством вільних духів (М. Шлемкевич). Так ми виконаємо найголовніший Заповіт Шевченка. Бо інакше ми повинні мовчати. Своїм мовчанням спокутувати провину перед Українським Пророком, дотримуючись нарешті тієї клятви, яку дав над гробом Тараса Шевченка від імени українського народу Пантелеймон Куліш: «Будь же, Тарасе, певен, що ми його [заповіт, – авт.] соблюдено і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, безтрепетно святую правду глаголити: то лучче ми мовчатимем, – і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду»...

***** Шевченків Свім *****

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА БІБЛІОГРАФІЯ

Олег КОЗАК

УДК 821.161.2.09 Т. Г. Шевченко

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО
2004–2011.
МАТЕРІАЛИ
ДО БІБЛІОГРАФІЇ**

2009

Публікуємо матеріали до бі-
бліографії за 2009–2010 роки

АКТУАЛЬНІ проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / Ін-т філол. Бердян. держ. пед. ун-т та ін. ; редкол. : В. А. Зарва (відп. ред.) та ін. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2009.

Вип. 20 : Лінгвістика і літературознавство : [матеріали Міжнар. наук. конф. “Література для дітей і про дітей : історія, сучасність, перспективи”, (м. Бердянськ, 2008 рік)]. – 557 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Генералюк Л. С. Пейзаж-гіпотипозис (пластичний пейзаж) у творчості Шевченка. – С. 39-47 ; Костенко Н. В. О рифме Т. Г. Шевченка. – С. 47-69 ; Нахлік Є. К., Нахлік О. М. Творчість Шевченка в поетичному освоєнні та публіцистично-літературознавчому осмисленні Євгена Маланюка. – С. 69-87.

АКТУАЛЬНІ проблеми української лінгвістики : теорія і практика / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Л. І. Шевченко (голов. ред.) та ін. – К., 2009.

Вип. 19. – 271 с. – Із змісту : Гуйванюк Н. В. Вічність нашої мови – в Шевченковім слові : (лінгвістичні інтепретації творчості Тараса Шевченка на сучасному етапі). – С. 59-69. – Бібліогр.: с. 68-69 ; Дядищева-Росовецька Ю. Б. Із спостережень над словниками мови Т. Шевченка. – С. 58-165. – Бібліогр. : с. 164-165.

АЛЕКСАНДРОВА Г. А. Помежів'я : (укр. порівняльне літературознавство кінця ХІХ –

першої третини ХХ століття) : монографія / Г. А. Александрова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – Із змісту: Компаративні розмисли над творчістю Шевченка. – С. 235-312.

АЛІВАНЦЕВА О. В. Шевченкіана професора А. К. Фоменка в зібранні Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького / О. В. Аліванцева // Роль музеїв у культурному просторі України й світу : зб. матеріалів загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присв. 160-річчю заснування Дніпропетр. іст. музею ім. Д. І. Яворницького та ін. ; редкол. : Н. І. Капустіна (голова), В. М. Бекедова (упоряд.) та ін. – Д., 2009. – Вип. 11. – С. 214-218.

АПАНОВИЧ О. Козацька енциклопедія для юнацтва : кн. ст. про іст. буття укр. козацтва / О. Апанович. – К. : Веселка, 2009. – 720 с. : іл. – Із змісту : Шевченко Тарас Григорович. – С. 672-686.

АРАБУЛІ Г. Шевченко на Буковині / Г. Арабулі // Літ. Україна. – 2009. – 18 черв.

АСАТУРОВА С. Сопоставительный анализ “Завещания” Тараса Шевченко и “Завещания” Давида Гурамишвили / С. Асатунова // Наукові записки / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – 2009. – Кн. 1. Сер. Філологічні науки. – С. 108-110. – Бібліогр. : с. 110.

БАЛАБАНОВ К. В. Тарас Григорович Шевченко та представники грецької інтелігенції: взаємне збагачення або синтез культур / К. В. Балабанов // Гілея : наук. вісн. : Іст. науки. Філол. науки. Політ. науки : зб. наук. пр. / Укр. акад. наук, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. : В. М. Вашкевич (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 96-102. – Бібліогр. : с. 102.

БАЛЛА Е. Т. Шевченко в рецепції В. Пачовського / Е. Балла // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т редкол. : І. В. Сабадош (відп. ред.) та ін. – Ужгород, 2009. – Вип. 13. – С. 152-154. – Бібліогр. : с. 154.

БАРАНОВ В. Шевченко і ми / В. Баранов // Літ. Україна. – 2009. – 21 трав. ; 28 трав. ; Київ. – № 3/4. – С. 2-14.

БАРАБАШ Ю. Гоголь і Шевченко : (акценти) / Ю. Барабаш // Слово і Час. – 2009. – № 12. – С. 3-17. – Бібліогр. : с. 16-17.

БАРАБАШ Ю. “З тюрми, з неволі...” : “Юродивий” Тараса Шевченка / Ю. Барабаш // Вісник НАН України. – 2009. – № 3. – С. 40-52. – Бібліогр. : с. 52.

БАРАБАШ Ю. Сковорода. Гоголь. Шевченко : (фрагмент) / Ю. Барабаш // Хроніка – 2000 : укр. культуролог. альманах / авт. проекту А. В. Толстоухов ; редкол. : Ю. Буряк (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 76 : Гоголь & Гоголь : до 200-ліття від дня народження М. В. Гоголя. – С. 471-509. – Бібліогр. в прим.

БЕРЕЗІНА І. В. Жанровість і стилістика у творчості Шевченка-художника / І. В. Березіна // Наукові праці : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, 11-12 берез. 2009 р. : у 5 т. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : О. М. Завальнюк (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 8, т. 2. – С. 139-140. – Бібліогр. : с. 140.

БІЛОВУС Г. Авторське використання фразеологізмів в повістях Тараса Шевченка / Г. Біловус // Актуальні проблеми сучасної філології : наук. зап. : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т ; редкол. : К. Ф. Шульжук (голов. ред.) та ін. – Рівне, 2009. – Вип. 17. Сер. Мовознавчі студії. – С. 46-51. – Бібліогр. : с. 50-51.

БІЛОВУС Г. Г. Синтаксичні та морфологічні трансформи фразеологізмів у текстах повістей Т. Шевченка / Г. Г. Біловус // Наук. зап. / Нац. ун-т "Острозька академія"; редкол. : М. І. Гнатюк та ін. ; уклад. : Г. М. Вокальчук, А. О. Криловець, В. В. Максимчук. – Острог, 2009. – Вип. 12. Сер. Філологічна. – С. 21-27. – Бібліогр. : с. 27. – ISBN 966-7631-70-2.

БЛАГОДІЙНА Шевченківські вернісажі // Образотворче мистецтво. – 2009. – № 3. – С. 159. – Бібліогр. в прим.

БОНДАР Л. Шевченкові присвяти / Л. Бондар // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 19-25.

БОРЗЕНКО О. І. Тарас Шевченко та його літературні попередники / О. І. Борзенко // Вісник / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна; редкол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін. – Х., 2009. – № 843. Сер. Філологія, вип. 55. – С. 173-176. – Бібліогр. : с. 176.

БОРОДІНОВА М. В. Новозавітні образи, мотиви у поезії Т. Шевченка / М. В. Бородінова // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів Донец. нац. ун-ту за підсумками науково-дослідної роботи за період 2007-2008 рр. (6 квіт. – 14 трав. 2009 р., м. Донецьк) / під ред. : В. П. Шевченка, С. В. Беспалової. – Донецьк, 2009. – Т. 2 : Суспільно-гуманітарні науки. – С. 26-27. – ISBN 978-966-639-397-8.

БОРОДІНОВА М. Образ пророка, мотив пророцтва у поезії Т. Шевченка / М. В. Бородінова // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / Донец. нац. ун-т; редкол. : В. А. Просалова (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2009. – С. 37-42. – Бібліогр. : с. 42.

БОРОНЬ О. Шевченківська конференція [присвячена 195-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка] в Київському університеті ім. Т. Шевченка / О. Боронь // Слово і Час. – 2009. – № 5. – С. 118.

БУЛАХОВСЬКА Ю. Л. Л. А. Булаховський про мову російських і українських письменників першої половини XIX століття : (О. С. Пушкін, В. А. Жуковський, Т. Г. Шевченко) / Ю. Л. Булаховська // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 1. – С. 67-371.

ВЕЛИКИЙ Кобзар і Яготинщина : краєзн. нарис про перебування Т. Шевченка в Яготин. краї / підгот. матеріал Л. С. Гусак. – Яготин, 2009. – 32 с. : іл. – До 195-річчя від дня народж. Т. Шевченка.

ВЕРТІЙ О. На підставі національних ознак і понять / О. Вертій // Слово і Час. – 2009. – № 9. – С. 110-115. – Рец. на кн. : Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. – К., 2008.

ВИШНЕВСЬКА-ПИЛИПИШИН С. Інтертекстуальність полеміки "малоросів" і росіян про українську самобутність : (на матеріалах про творчість Т. Шевченка) / С. Вишневська-Пилипишин // Волинь філологічна : текст і контекст / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; редкол. : Л. К. Оляндер (упоряд.) та ін. – Луцьк, 2009. – Вип. 7. – С. 59-69. – Бібліогр. : с. 68-69.

ВІЛЬЧИНСЬКА Т. П. Концепт-образ "Богородиця" у поетичній творчості Т. Шевченка / Т. П. Вільчинська // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 10. – С. 17-22. – Бібліогр. : с. 22.

ВІСНИКІВСТВО : Літ. традиція та ідеї : зб. наук. пр., присвяч. пам'яті Василя Іванишина / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка та ін. ; редкол. : Л. Кравченко

(голова) та ін. – Дрогобич : Коло, 2009. – 408 с. – Із змісту : Іванишин В. Нація на шляху до Шевченка. – С. 245-248 ; Іванишин В. Непрочитаний Шевченко. – С. 49-271.

ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ Б. Всеукраїнські читання [у Переяслав-Хмельницькому] / Б. Войцехівський // Пам'ять століть. – 2009. – № 1/2. – С. 136-137.

ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ Б. І калина цвіте... / Б. Войцехівський // Пам'ять століть. – 2009. – № 3/4. – С. 134-135.

ВОЛОЧАЙ В. Г. Національний феномен “Кобзаря” Т. Г. Шевченка 1840 р. в контексті сьогодення / В. Г. Волочай // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 8. – С. 215-223. – Бібліогр. : с. 223.

ГАЙ А. Не в князі – в національні пророки : (яготинський вибір Кобзаря) / А. Гай // Буква : літ.-мистец. альм. Київщини ; редкол. : А. І. Гай (голова) та ін. – Біла Церка, 2009. – № 1. – С. 9-14. – Бібліогр. в прим.

ГАРАНІН В. М. Реве та стогне Дніпр широкий : екскурс по сторінках “Кобзаря” / В. М. Гаранін. – О. : Астропринт, 2009. – 411 с. – ISBN 978-966-190-237-3.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Вплив професії Шевченка на конструювання словесно-іконічних образів : гіпотипозис-інтер'єр / Л. Генералюк // Дивослово. – 2009. – № 3. С. 56-60. – Бібліогр. в прим.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Гіпотипозис у творчості Шевченка – основний засіб моделювання візуального образу України / Л. Генералюк // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 3-18. – Бібліогр. : с. 18.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Міжвидова взаємодії в літературній творчості Тараса Шевченка : гіпотипозис – жанр / Л. Генералюк // Рідний край : альманах / Полтав. держ. пед. ун-т ; ред. рада : М. Наєнко (голова) та ін. – Полтава, 2009. – № 1. – С. 91-100. – Бібліогр. : с. 99.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Символіко-алегоричний концептуалізм Т. Шевченка : інтроспективна серія “Телемах – Діоген” / Л. Генералюк // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – Чис. 1 : Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво. – С. 31-50. – Бібліогр. в прим.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Т. Шевченко. “Старець на кладовищі” : специфіка зображально-словесної комунікації з адресатом / Л. Генералюк // Образотворче мистецтво. – 2009. – № 2. – С. 8-10. – Бібліогр. в прим.

ГЕНЕРАЛЮК Л. Феномен Шевченка і мистецький поступ у країнах Європи на початку – у середині XIX ст. / Л. Генералюк // Проблеми сучасності : культура, мистецтво, педагогіка : зб. наук. пр. / Луган. держ. ін-т культури і мистецтв ; редкол. : В.Л. Філіппов та ін. – Луганськ, 2009. – Вип. 10. – С. 96-110. – Бібліогр. : с. 110. – ISBN 978-966-2005-01-1.

ГЛУШКО Г. “Заповіт” – поезія і музей / Г. Глушко // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 61-62.

ГЛУЩЕНКО В. Великий Кобзар і Миронівщина : (краєзн. нарис про перебування Т. Г. Шевченка на території Миронів. р-ну Київ. обл.) / В. Глущенко. – 3-є вид., доповн. – Біла Церква, 2009. – 135 с. – ISBN 966-7320-00-6.

ГНАТЮК М. Інше прочитання: українська класична література в інтерпретації Ю. Шереха: Т. Шевченко, І. Франко / М. Гнатюк // Вісник / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; редкол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін. – Х., 2009. – № 846, вип. 56. Сер. Філологія. – С. 187-191. – Бібліогр. : с. 191.

ГОНЧАР Ю. Художній твір як об'єкт гендерної критики : (на матеріалі повістей Т. Шевченка) / Ю. Гончар // Філологічні семінари : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : М.К. Наєнко (голова) та ін. – К., 2009. – Вип. 12 : літературна критика і критерії художності. – С. 173-176. – Бібліогр. : с. 176. – ISBN 978-966-171-217-0.

ГОНЧАРУК П. С. Суспільно-політичні та історичні погляди Т. Г. Шевченка : до 195-ї річниці від дня народж. : монографія / П. С. Гончарук ; Держ. акад. керівництва кадрів культури і мистецтва. – К., 2009. – 232 с. : іл. – Бібліогр. в прим.

ГОНЧАРУК П. С. Т. Г. Шевченко про Переяславську раду 1654 р. та її наслідки для історії України / П. С. Гончарук, В. П. Тихомир // Вісник / Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 1. – С. 109-116. – Бібліогр. : с. 116.

ГОНЧАРУК П. Т. Г. Шевченко про українське селянство середини XIX ст. : (до 195-річчя від дня народження) / П. Гончарук // Київ. старовина. – 2009. – № 3. – С. 3-22. – Бібліогр. : с. 22.

ГОРАК Р. Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Л., 2009. – Ч. 1. – 434 с. – Із змісту : І Шевченка, і Пушкін. – С. 357-431.

ГОРБАЧОВ Д. Авангардизм XX століття і Шевченко / Д. Горбачов // Сучасність. – 2009. – № 8. – С. 102-118.

ГРОМ'ЯК Р. На підступах до універсалізму Тараса Шевченка, або Одвічний колообіг національного духу / Р. Гром'як // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 110-113. – Рец. на кн. : Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін. – К., 2008.

ГУДИМА А. Місце та роль опозиції “люди – пани”, “колоніальний – імперський етнотипи”, “людина – люди” в етологічних поемах Т. Шевченка / А. Гудима // Вісник : (літературознавчі студії) / Київ. міжнар. ун-т ; редкол. : О. Н. Мушкудіані (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 132-139. – Бібліогр. : с. 139.

ДИДА І. Українська архітектура і Тарас Шевченко / І. Дида // Екологічні основи традиційної української архітектури. – Л., 2009. – С. 261-271. – ISBN 978-966-553-847-9.

ДМИТРЕНКО В. І. Літературний дискурс “Ланки” – МАРСу першої третини XX століття : монографія / В. І. Дмитренко ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2009. – 280 с. – Бібліогр. : с. 252-278. – Із змісту : Тарас Шевченко в перцепції письменників “Ланки” – МАРСу. – С. 68-79.

ДОБРЯНСЬКА І. Творчість І. Світличного в українській літературі кінця 50-х – 70-х років XX ст. / І. Добрянська ; наук. ред. Р. Т. Гром'як. – Т. : Астон, 2009. – 184 с. – Бібліогр. : с. 166-182. – Із змісту : Нетрадиційне прочитання Шевченкового “Кобзаря”. – С. 60-69.

ДРАГАНЧУК В. Симфонія-диптих Є. Станковича в національно-ментальному полі “Слова про похід Ігорів” і Шевченкових переспівів / В. Драганчук // Музикознавчі студії : зб. наук. пр. / Ін-т мистецтв Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського ; редкол. : В. І. Драганчук (голова) та ін. – Луцьк, 2009. – Вип. 3. – С. 5-22. – Бібліогр. : с. 21-22.

ДУБИНА М. І. “...Думать, сіять, не ждять” : (до 195-річчя з дня народження Тараса Шевченка) / М. І. Дубина // Інформаційний вісник / Акад. наук вищ. освіти України ; редкол. : І. С. Зозуля (голова) та ін. – К., 2009. – № 2. – С. 35-44.

ДУДКО В. Публікації про Тараса Шевченка в російській пресі 1856-1861 рр. : недосліджені аспекти / В. Дудко // Журналістика : наук. зб. / Київ. нац. ун-т

ім. Т. Шевченка ; редкол. : В. Різун (голова) та ін. – К., 2009. – Вип. 8. – С. 5-12. – Бібліогр. : с. 11-12.

ДУДКО В. Три шевченкознавчі нотатки / В. Дудко // Український археографічний щорічник / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України ; редкол. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 13/14. Нова сер. – С. 790-197. – (Український археографічний зб. Т. 16/17).

ДЯДИЩЕВА-РОСОВЕЦЬКА Ю. Б. Із спостережень над словниками мови Т. Шевченка / Ю. Б. Дядищева-Росовецька // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Л. І. Шевченко (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 19. – С. 158-165. – Бібліогр. : с. 164-165.

ЄЩЕНКО Н. О. Просторові символи уранній поезії Тараса Шевченка / Н. О. Єщенко // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 4. – С. 69-76. – Бібліогр. : с. 75-76.

ЖАДЬКО В. Безсмертя осяєне Віфлеємською зіркою Різдва : Тарас Шевченко і Микола Аркас / В. Жадько // Пам'ять століть. – 2009. – № 1/2. – С. 112-128. – Бібліогр. : с. 127-128.

ЖАЙВОРОНОК В. В. Магія Шевченкового слова / В. В. Жайворонко // Наук. часопис : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; редкол. : Л. І. Мацько (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 2. Сер. 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – С. 8-16. – Бібліогр. : с. 15-16.

ЖАЙВОРОНОК В. В. Український психотип у мовотворчості Тараса Шевченка / В. В. Жайворонко // Мовознавство. – 2009. – № 3/4. – С. 104-111.

ЖУЛИНСЬКИЙ М. В ім'я слави України / М. Жулинський // Літ. України. – 2009. – 19 берез.

ЗАБУЖКО О. Шевченків міф України : спроба філос. аналізу / О. Забужко. – 4-е вид. – К. : Факт, 2009. – 148 с. – (Сер. Висока полиця). – ISBN 978-966-359-237-4.

ЗАДОРОЖНА Л. Особистість у Т. Шевченка й у Г. Туманяна : концепт свободи / Л. Задорожна // Вісник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Г. Ф. Семенюк (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 20. Сер. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – С. 12-15. – Бібліогр. : с. 15.

ЗАЙЦЕВ М. Стражденність як характерна риса світу буття української людини : (за творами Т. Шевченка) / М. Зайцев // Українознавчий альманах / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : М. Обушний (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – С. 114-117. – Бібліогр. : с. 117.

ЗАЙЦЕВ П. І. Як творив Шевченко-поет : етюд / П. І. Зайцев ; упорядкув., вступ. ст. Я. Михайлюка. – Стрий : Опришки, 2009. – 52 с.

ЗБІРНИК праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції, 22-24 квітня 2009 р., м. Черкаси : до 195 річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України та ін. ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова), В. Т. Поліщук (відп. ред.). – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2009. – 598 с. – ISBN 978-966-493-285-8. – Зміст : Кузьмінський А. Українська правда очима Шевченка. – С. 7-9 ; Гресь В. [До учасників Шевченківської конференції]. – С. 10-11 ; Чабан А. Шевченко – Черкащина – Україна. – С. 12-17 ; Жулинський М. Шевченко і Гоголь : зближення, перетини, відштовхування. – С. 18-28 ; Пахаренко В. Становлення парадигми філософського шевченкознавства. – С. 29-40 ; Штонь Г. Духовна структурованість вірша Т. Шевченка. – С. 41-46 ; Задорожна С. Шев-

ченко і П. Куліш: єднання у площині духовного аристократизму : (до постановки питання). – С. 47-53 ; Кирилюк З. Проза Т. Шевченка : (до питання творчого методу). – С. 54-62 ; Зарва В. “Близнюки”, “Художник” Т. Шевченка як версія просвітницького роману виховання. – С. 63-71 ; Гончар Ю. Творчість Тараса Шевченка у світлі гендерного аналізу. – С. 72-78 ; Стужук О. Ліричний конфлікт у Т. Шевченка. – С. 79-87 ; Потапенко Я. Націєтворчий зміст Шевченкового спадку: погляд крізь перпективу постмодерну. – С. 88-96 ; Танана Р. Палкий шанувальник Шевченка. – С. 97-101 ; Масненко В. Ставлення В. Липинського до постаті Т. Шевченка : (до проблеми консерваторів і “революціонерів” в укр. інтелектуальній традиції). – С. 102-110 ; Товстоляк Н. Т. Шевченко в долі дворян Тарновських (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.). – С. 111-116 ; Шелюх О. Ритміка Т. Шевченка в дослідження Василя Сімовича. – С. 117-126 ; Томчук О. Постать Т. Шевченка в науковому дискурсі неокласиків. – С. 127-136 ; Поліщук В. Павло Филипович як коментатор Шевченкового “Журналу”. – С. 137-148 ; Радько А. Шевченкознавча діяльність Бориса Якубського. – С. 149-155 ; Брижницька С. Відвідувачі Чернечої гори про зняття пам’ятника “Голгофа” за могили Тараса Шевченка : (за рукописними матеріалами 1927-1928 років). – С. 156-163 ; Бурдега Т. Сто двадцять роковини Т. Шевченка на сторінках еміграційної газети “Тризуб”. – С. 164-173 ; Єлісеєв Д. “Духовна спадщина Т.Г. Шевченка в національно-культурній діяльності товариства “Просвіта” в Україні в період німецького окупаційного режиму (1941-1943 рр.)”. – С. 174-181 ; Юрова І. Шевченківські парадигми літературознавчої концепції І. Костецького. – С. 182-188 ; Боронь О. Іван Фізер як шевченкознавець. – С. 189-195 ; Наєнко М. Критика Шевченка як “чорна археологія”. – С. 196-200 ; Кузнецов Ю. Тарас Шевченко і Михайло Коцюбинський. – С. 201-204 ; Луцій С. Шевченкіана Уласа Самчука. – С. 205-211 ; Федунь М. Т. Шевченко в західноукраїнських мемуарних рецепція ХХ століття : специфіка творення. – С. 212-220 ; Тарнашинська Л. Концепт “сучасного Шевченка” в інтерпретаційній парадигмі українських шістдесятників (М. Коцюбинська, І. Світличний, В. Шевчук). – С. 221-234 ; Райбедюк Г. Історіософська концепція Т. Шевченка в структурі дисидентського тексту. – С. 235-245 ; Галаєва О. Художня інтерпретація теми жіночої долі у творчості Т. Шевченка, О. Кобилянської, Г. Пагутяк. – С. 246-260 ; Брижницька І. Місце поеми Т. Г. Шевченка “Катерина” у творчості Марії Проскурівни. – С. 261-265 ; Веретільник О. Образ вигнанця в літературі XIX – XX ст. і його втілення в творчості Т. Шевченка та Л. Кононовича : (порівняльний аналіз). – С. 266-273 ; Камінчук О. Традиція Шевченка в художній структурі української поезії кінця XIX – початку XX ст. – С. 274-280 ; Колодяжна О. Образ душі в поезії Т. Шевченка та романі В. Дрозда “Острів у вічності”. – С. 281-286 ; Шаф О. Образ Шевченка в сучасній українській поезії. – С. 287-293 ; Барабаш Ю. Три літа. – С. 294-303 ; Смілянська В. Навколо Шевченкової “Тризни”. – С. 303-315 ; Сулима М. До питання про джерело поеми Т. Шевченка “Наймичка”. – С. 316-319 ; Зборовська Н. До проблем пошуку спільного коду для дешифрування містерії “Великий льох” Т. Шевченка. – С. 320-327 ; Яковина О. Маріологія Церкви і образ Богородиці в поемі Тараса Шевченка “Марія”. – С. 328-337 ; Кодак М. “Гайдамаки” в час вибуху: епос, лірика, драма в родовій дефініції поеми Т. Шевченка. – С. 338-342 ; Ляшенко О. “Одноцілий” герой у поемі Т. Г. Шевченка “Гайдамаки”. – С. 343-350 ; Гладіліна О. Особливості фабули

поєми Т. Шевченка "Катерина". – С. 351-356 ; Кудряшова О. Звукова організація поеми Тараса Шевченка "Відьма". – С. 357-361 ; Мовчанюк В. Філософські, релігійні, етично-екзистенціальні аспекти поезії Шевченка "Росли укупочці, зросли...". – С. 362-374 ; Китова С. Псалми у творчості Т. Шевченка. – С. 375-383 ; Бородінова М. Образ пророка, мотив пророцтва у поезії Т. Шевченка. – С. 384-388 ; Тарасова М. Містичний пейзаж у творах Т. Шевченка: взаємовплив живописного та поетичного начал. – С. 389-402 ; Лисенко-Ковальова Н., Тищенко О. Прочитання шевченківської лірики крізь призму національного концепту. – С. 403-407 ; Шупта-В'язовська О. Читач як духовно-творча проблема у поезії Тараса Шевченка. – С. 408-413 ; Коваленко В. "Матрос расшевелил мое воображение..." : (до питання психології творчості у повісті Т. Шевченка "Прогулка с удовольствием и не без морали"). – С. 414-426 ; Дзюба О. Образ Гетьманщини в культурі повсякдення в повісті Т. Шевченка "Близнецы". – С. 427-432 ; Бровко О. Своєрідність вставних новел у російських повістях Тараса Шевченка. – С. 433-443 ; Ярошевич І. Романтична інтепретація національного минулого у драматичних творах М. Костомарова та Т. Шевченка. – С. 444-451 ; Смольницька О. Інтепретація Т.Г. Шевченком і І.Я. Франком апокрифичного дитинства Ісуса Христа: порівняння першотворів у візантійській і західній традиціях. – С. 452-459 ; Ромашенко Л. Коліївщина в художній інтепретації Т. Шевченка і Ю. Словацького : (на матеріалі поем "Гайдамаки" і "Срібний сон Саломеї"). – С. 460-472 ; Харчук Р. Перше повне видання поезії Т. Шевченка польського мовою : [Szewczenko T. Kobziarz. – Lublin, 2008]. – С. 473-477 ; Саєнко В. Т. Шевченко у культурному просторі Скандинавії. – С. 478-489 ; Кравець Я. Шевченко у письмовому доробку Розмарі Кіфер (Люксембург) та Габріель Руа (Квебек, Канада). – С. 490-501 ; Білокінь О. Лексеми із семантикою сакральності у книгах вражень відвідувачів Шевченкової могили. – С. 502-510 ; Мороз Т. Стилістична функція церковнослов'янізмів в українській літературній мові нового періоду : (на матеріалі творів Т. Шевченка та біблійній пер. П. Куліша). – С. 511-521 ; Гаврилова Т., Козлова С. Старослов'янізми та старослов'янські елементи в мові творів Т.Г. Шевченка. – С. 522-527 ; Федунівич-Швед О. Стилістичні особливості церковнослов'янізмів у поетичній творчості Т. Шевченка та у пер. М. Лукаша. – С. 528-536 ; Журавльова Н. Фразеологізми ввічливості, позначені індивідуальністю, в епістолярній спадщині Т. Шевченка. – С. 537-542 ; Шкуран О. Компаративна флористична фразеологія Шевченкових поезій. – С. 543-547 ; Яременко В. Ономастика у Т. Шевченка як інгредієнт його історіософії: топоніми, етноніми, антропоніми. – С. 548-555 ; Пацаранюк Ю. Мовні засоби вираження іронічної оцінки у творах Т. Шевченка. – С. 556-566 ; Артеменко Р. "Полтавська Шевченкіана" П. Ротача у системі роботи вчителя української мови та літератури по вивченню в школах життя і творчості Т. Шевченка. – С. 567-577 ; Калько М. Інгерентно-кореляційні контексти у поетичному дискурсі Т. Шевченка. – С. 578-584 ; Калько В. Вербальна репрезентація концепту ВОЛЯ в поетичному дискурсі Т. Г. Шевченка. – С. 585-590 ; Литвин І. Концептуалізація лексеми вітер в творчості Т. Шевченка. – С. 591-597.

ЗЛЕНКО Г. Відсвіти Тараса Шевченка : розповіді про пошуки і знахідки / Г. Зленко. – О. : Астропринт, 2009. – 344 с. – ISBN 978-966-190-271-1. – Із змісту : Метрика. – С. 7-10 ; 3 друкарні Єгора Фішера. – С. 11-17 ; "...Я буду

слухати Серве”. – С. 18-23 ; Хто перший? : [присвяти О. Афанасьєва-Чужбинського “Шевченкові” та О. Корсуна “До Шевченка”]. – С. 24-29 ; Олександр Стурза читає “Тризну”. – С. 30-37 ; Два тижні в Потоці. – С. 38-48 ; Задавна помилка : [про Г. Бондаренка]. – С. 49-52 ; Анатомія одного доносу. – С. 55-61 ; “Одіссея” Микола Гулака. – С. 62-67 ; Мовчання Миколи Савича. – С. 68-73 ; “Я в неволі, ти вдовою...”. – С. 74-78 ; Дорога на Мангишлак : [про М.Г. Іваніна]. – С. 79-84 ; “Однісінька людина в усьому безлюдному краї” : [К.І. Герн]. – С. 84-91 ; Поєднало їх Аральське море : [О.І. Макшеєв]. – С. 92-98 ; “Дивовижне явище цей Елькан...”. – С. 99-103 ; Записано в книгу життя Якова Тарновського. – С. 104-109 ; Автопортрет. – С. 110-135 ; “Чиста й чесна душа” : [К. І. Бюрно]. – С. 136-142 ; Книжка, що зацікавила поета. – С. 143-148 ; З ювих днів знаний Ярославцов. – С. 149-157 ; Не забудемо Ольгу Лепко. – С. 158-163 ; Зустріч на Пріорці : [О. Маркевич]. – С. 164-168 ; Побачення з Петром Олексійовичем Поповим. – С. 169-175 ; “Автограф не зберігся”. – С. 176-182 ; Ще одна загадка. – С. 183-190 ; Сюжет для пошуку. – С. 191-197 ; Каламбур. – С. 198-201 ; Кому зроблено дарунок? – С. 202-207 ; “Оцей Іваницький”. – С. 207-214 ; Казка його життя. – С. 215-223 ; Полонез над могилою : [про В. Пащенка]. – С. 224-228 ; Олександр Великанов пропонує “Кобзар”. – С. 229-236 ; Шанувальник і перекладач : [С. Амірян]. – С. 236-239 ; З вуст до вуст. – С. 240-246 ; З під пера Михайла Чалого. – С. 247-253 ; Невже – його рукою? – С. 254-258 ; “Дуже тепла й щира муза” : [О. Галкін]. – С. 259-263 ; Заборонений життєпис. – С. 264-272 ; “Шевченкіана” Михайла Комарова. – С. 273-288 ; Поет – небіж поета: [Й. Шевченко]. – С. 289-301 ; “Тихий світе мій...”. – С. 302-336 ; Скільки було листів до “пана Короля”. – С. 337-342.

ЗЛЕНКО Г. Ще одна Шевченкознавча загадка / Г. Зленко // Наук. світ. – 2009. – № 1. – С. 8-10.

ІВАНИШИН П. Тарас Шевченко як етик / П. Іванишин // ЛітАкцент : сучасна л-ра в колі твого читання : альманах. – К., 2009. – Вип. 1. – С. 270-273. – Рец. на кн. : Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. – Черкаси, 2007.

ІВЧЕНКО В. Тарасів дух тут нині і довічно / В. Івченко // Наук. світ. – 2009. – № 12. – С. 8-13.

КАЗАХСЬКА Шевченкіана : [про виставку творів Т. Шевченка “Шевченко. Повернення в Україну” у львів. Палаці мистецтв з колекції Держ. музею мистецтв ім. А. Кастєєва в Алмати] // Музеї України. – 2009. – № 1. – С. 29.

КІВШАР Т. І. Особисте книжкове зібрання Т. Г. Шевченка / Т. І. Ківшар // Українська біографістика : зб. наук. пр. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : Т. І. Ківшар (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 102-129. – Бібліогр. в прим.

КЛИМЕНКО Н. Оселя Шевченківського духу : Нац. музеєві Тараса Шевченка – 60 / Н. Клименко // Вітчизна. – 2009. – № 5/6. – С. 154-157.

КЛИМЕНКО Т. Шевченкознавчі матеріали у фондах Державного архіву Черкаської області / Т. Клименко // Архіви України. – 2009. – № 3/4. – С. 146-155. – Бібліогр. : с. 154-155.

КОЗАК С. Жива душа поетова святая : Нац. музеєві Тараса Шевченка – 60 років / С. Козак // Літ. Україна. – 2009. – 30 квіт.

КОЛКУТИНА В. В. "Пам'яті великого вигнанця" : Т. Шевченко в рецепції Д. Донцова / В. В. Колкутіна // Наукові праці / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : Л. М. Марчук (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 20. Сер. Філологічні науки. – С. 295-300. – Бібліогр. : с. 300.

КОНОНЕНКО Т. П. Україносіяжне світовідчуття та світорозуміння як філософське джерело творчості та самоідентифікації особистості : Г. Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко / Т. П. Кононенко // Збірник наукових праць / Наук.-дослід. ін-т українознавства ; редкол. : П. П. Кононенко (голова) та ін. – К., 2009. – Т. 29. – С. 355-364.

КОНОНЧУК Т. І. Дороги Тараса Шевченка : корот. біограф. нарис / Т. І. Конончук. – К. : Твім інтер, 2009. – 72 с. – ISBN 966-7430-43-X.

КОРНЕЛЮК Д. П. Наша віра, наша правда : презентац. альм. / Д. П. Корнелюк. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 234 с.

КРЕМІНЬ Т. Металогічна рецепція постаті Тараса Шевченка у творчості Дмитра Кременя / Т. Кремін'я // Наук. вісн. / Ужгород. нац. ун-т ; редкол. : Ю. М. Бідзіля (голова) та ін. – Ужгород, 2009. – Вип. 21. Сер. Філологія. – С. 79-82. – Бібліогр. : с. 82.

КУДЛАЧ В. Одесити вшановують Шевченка / В. Кудлач // Вісник Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 48-49.

КУЧЕРУК О. Вічний надзвичайний і повноважний посол / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 2009. – № 1/2. – С. 129-135.

КУЄВДА В. Національні психотипи у творчості Т. Шевченка / В. Куєвда // Донецький вісник / Донец. відділення Наук. т-ва ім. Шевченка ; редкол. : В. Просалова (голов. ред.) та ін. – Донецьк, 2009. – Т. 27 : літературознавство. – С. 129-164. – Бібліогр. : с. 163-164.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ О. Шевченківське слово по-турецьки : філолог Федора Арнаут – про радощі й труднощі першого пер. "Кобзаря" турец. мовою та схожість менталітетів українців і турків / О. Кульчицький // Україна молода. – 2009. – 6 листоп.

КУХАРЄВА Н. Музей Заповіту Т. Г. Шевченко в Переяславі / Н. Кухарєва, О. Калінович // Краєзнавство. – 2009. – № 1/2. – С. 143-149.

КУЦЕНКО О. М. Сучасна хорова шевченкіана / О. М. Куценко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених (23-24 квіт. 2009 р.) / Харк. держ. акад. культури ; редкол. : Т. Д. Булах (відп. ред.) та ін. – Х., 2009. – С. 133.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О. З оточення пророка : Тарас Шевченко та родина Лазаревських : есей / О. Лазаревський ; [передм.] : "Дужих тобі крил..." М. Шудрі ; Тарас Шевченко і родина Лазаревських : виставка з нагоди 190-річчя від дня народження Михайла Лазаревського та 147-х роковин перепоховання Тараса Шевченка в Україні : каталог / Нац. музей Тараса Шевченка ; ідея виставки О. Лазаревського ; концепція виставки В. Яцюка за участі О. Лазаревського, Ю. Шиленко ; каталог упорядкув. В. Яцюк за участі Л. Нагорної, О. Слободянюк. – К. : Пульсари, 2009. – 164 с. : іл. – Бібліогр. : с. 130. – ISBN 978-966-2171-31-0.

ЛАЩЕНКО Л. Коли Тараща була молодою / Л. Лащенко. – Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2009. – 237 с. – Із змісту : Глава 14, з якої читач довідається про вельми непривабливу характеристику, яку дав старій Таращі Тарас Шев-

ченко, а також дізнається про історію, заняття і побут таращанських євреїв. – С. 82-93.

ЛИХАЧОВА О. Т. Г. Шевченко : образ автора в творчості національного генія / О. Лихачова // Історико-літературний журнал. – 2009. – № 16. – С. 186-190. – Бібліогр. : 190.

ЛІТЕРАТУРА та культура Полісся / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя ; редкол. : Г. В. Самойленко (упоряд.) та ін. – Ніжин, 2009.

Вип. 47 : Віктор Забіла – поет-романтик : (до 200-ліття від дня народження). – 215 с. – Із змісту : Лукич В. В. Забіла і його жартобливе “посланіє” до Шевченка. – С. 133-136 ; Лященко А. Т. Г. Шевченко і В. М. Забіла. – С. 187-203.

ЛІТЕРАТУРА. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Г. В. Семенюк та ін. – К. : Твім інтер, 2009.

Вип. 32 : присвячений 170-річчю від дня народж. П. Чубинського. – 490 с. – Із змісту : Лисюк Н. Міфологічна концепція людини в поезіях Тараса Шевченка. – С. 257-270 ; Росовецький С. Чи жив Шевченко 1859 року в Києві на Пріорці? : (усний текст та факти). – С. 360-363.

Вип. 33, ч. 2. – 766 с. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 978-966-7430-47-4. – Із змісту : Алексеєнко Н. Образ світу у творах малої прози Винниченка : паралелі з шевченківською моделлю. – С. 48-52 ; Чобанюк М. Творчість Шевченка та міфологічна критика. – С. 416-424 ; Богданова Л. Амбівалентність перцепції материнства у творчості Тараса Шевченка. – С. 434-448 ; Гудима А. Феномен божевілля в етологічних поемах Тараса Шевченка : спосіб його подолання. – С. 495-501.

Вип. 34, ч. 2. – 506 с. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 978-966-7430-33-7. – Із змісту : Шевченко В. Ментальні концепти в історичних поемах Т. Шевченка. – С. 76-83 ; Бровко О. Художні модифікації вставних новел у прозі Тараса Шевченка. – С. 92-100.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Г. Ф. Семенюк (відп. ред.) та ін. – К., 2009.

Вип. 24. – 476 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Антоновська М. А. Автологічний мотив у характері образу героя Шевченкових повістей. – С. 20-22 ; Жванія Л. В. Ідея свободи та свободи волі в ліро-епічних творах Т. Г. Шевченка та Лесі Українки. – С. 122-128 ; Кисла О. Ф. М. І. Костомаров про творчість Т. Г. Шевченка. – С. 185-188 ; Костенко Н. В. Про вірш у поетичному циклі Т. Шевченка “В казематі”. – С. 205-213 ; Лебідь Є. М. Свобода волі: Концепція у давній українській літературі та в ліро-епічній спадщині Т. Шевченка. – С. 243-248 ; Хворостяний І. Г. Час як визначальний фактор у творенні моделі життя в ліро-епічних творах Т. Шевченка. – С. 440-443.

Вип. 25. – Із змісту : Юревич М. В. Інтерпретація національної ідеї у Гоголя та Шевченка. – С. 293-297. – Бібліогр. : с. 296-297.

ЛУЦЬІЙ С. Невідомі сторінки еміграційної шевченкіани / С. Луцкій // Слово і Час. – 2009. – № 8. – С. 12-24. – Бібліогр. : с. 24.

МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО Ю. Графічна спадщина Тараса Шевченка як чинник мистецької майстерності : погляд на матеріали і техніку виконання / Ю. Майстренко-Вакуленко // Мистецтвознавство України : зб. наук. пр. / Ін-т проблем сучасного мистецтва Акад. мистецтв України ; редкол. : А. Чебикін (го-

лова), Ю. Іванченко (ред.-упоряд.) та ін. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 27-37. – Бібліогр. : с. 37.

МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО Ю. Особливості використання кольору в рисунку Т. Г. Шевченка / Ю. Майстренко-Вакуленко // Вісник / Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв ; редкол. : В. Я. Даниленко та ін. – Х., 2009. – № 13 : Мистецтвознавство. Архітектура. – С. 77-80. – Бібліогр. : с. 80.

МАРКОВА М. Поетична натурфілософія Тараса Шевченка / М. Маркова // Літературознавчі обрії : пр. молодих учених / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України ; редкол. : Я. В. Цимбал (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 14. – С. 187-193. – Бібліогр. : с. 193. – ISBN 978-966-02-4531-0.

МАСНЕНКО В. В. Саморефлексія української літератури як національної : (від Тараса Шевченка до “Української хати”) / В. В. Масненко // Вісник / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2009. – Вип. 160/161. Сер. Історичні науки. – С. 115-124. – Бібліогр. : с. 123-124.

МАТВІІШИН В. Український літературний європеїзм : монографія / В. Матвіїшин. – К. : Академія, 2009. – 264 с. – Бібліогр. в прим. – (Монограф). – Із змісту : Європейське мистецтво у творчій рецепції Тараса Шевченка. – С. 22-36.

МАШТАЛІР А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917-1920 рр. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 13 : Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 25-31. – Бібліогр. : с. 30-31. – ISBN 978-966-2187-14-4.

МАШТАЛІР А. І. Святкування Шевченківських роковин в навчальних закладах Поділля у добу Директорії УНР / А. І. Машталір // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : матеріали Всеукр. наук. конф., 6-7 жовт. 2009 р., м. Кам'янець-Подільський / Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : В. А. Смолій (співголова), В. Ф. Верстюк (співголова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 368-372. – Бібліогр. в прим. – ISBN 978-966-2187-20-5.

МЕЛЬНИЧЕНКО В. Тарас Шевченко в Москві / В. Мельниченко. – К. : Либідь, 2009. – 740 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету). – ISBN 978-966-06-0560-2.

МЕЛЬНИЧЕНКО В. Тарас Шевченко : “Мій великий друг Щепкін” / В. Мельниченко. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2009. – 480 с. – ISBN 978-5-373-02344-3.

МЕЛЬНИЧЕНКО В. Ю. Шевченківська Москва : авт. енцикл.-хроноскоп / В. Ю. Мельниченко. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2009. – 767 с. – ISBN 978-5-373-02750-2.

МЕЛЬНИЧУК Б. Шевченкіана Андрія Малишка / Б. Мельничук // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 34-44. – Бібліогр. : с. 44.

МИКОЛА ГОГОЛЬ : укр. бібліогр. / уклад., упорядкув. : П. В. Михед, Л. В. Гранатович, Н. В. Кузьменко. – К. : Академперіодика, 2009. – 258 с.

Про Т. Шевченка див. “Іменний покажчик”. – с. 229.

МОВЧАН М. М. Життя і творчість Т. Шевченка в предметному дискурсі філософії самотності / М. М. Мовчан // Наук. часопис : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К., 2010. –

Вип. 20. Сер. 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – С. 243-251. – Бібліогр. : с. 251.

МОВЧАНЮК В. Вірш Шевченка “Росли укупочці, зросли...” в контексті філософії екзистенції / В. Мовчанюк // Слово і Час. – 2009. – № 8. – С. 3-11. – Бібліогр. : с. 11.

МОВЧАНЮК В. “Іван Підкова” Тараса Шевченка та проблема історичності поеми / В. Мовчанюк // Вісник / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; рекол. : Т. Салига (голов. ред.) та ін. – Л., 2009. – Вип. 48 : до 80-ліття проф. каф. слов’ян. філол. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка В. Моторного. – С. 144-152. – Бібліогр. : с. 150-151.

МОВЧАНЮК В. Філософсько-етичне послання Шевченка : медитація “Дурні та гордії ми люди” / В. Мовчанюк // Донецький вісник / Донец. відділення Наук. т-ва ім. Шевченка ; редкол. : В. Просалова (голов. ред.) та ін. – Донецьк, 2009. – Т. 27 : літературознавство. – С. 165-178. – Бібліогр. : с. 178.

МОЙСЄЙВ І. Космос Тараса Шевченка : поезія, проза, образотворчість : культурологічне дослідження семантики і число кодів / І. Мойсеїв. – К., 2009. – 389 с. – Бібліогр. : с. 373-385. – (ВУФЕЦ “Рідна хата” ; сер. “Храм української культури” ; кн. 3). – ISBN 966-576-199-5. – Із змісту : Бінарно-тринарні трансформації в українській культурі : (“Мандрівники” А. Міцкевича і “Полякам” Т. Шевченка). – С. 177-181 ; Шевченко і Йосип Бродський : Вектор творчого методу. – С. 198-212.

МОЙСІЄНКО А. Російськомовні інтерпретації Франкової вірша : Анна Ахматова / А. Мойсієнко // Наукові записки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка ; редкол. : В. Ожоган (відп. ред.) та ін. – Кіровоград, 2009. – Вип. 81. Сер. Філологічні науки (мовознавство). – С. 97-101. – Бібліогр. : с. 101. – ISBN 966-8089-24-3.

МОМОТ Н. Щоденниковість та автобіографізм у повісті Т. Шевченка “Близнець” : (філософська інтерпретація) / Н. Момот // Слово і Час. – 2009. – № 8. – С. 24-32. – Бібліогр. : с. 32.

МУЛЯР С. П. Переклад поезії Т. Шевченка російською мовою : (концептуальний аналіз) / С. П. Муляр // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т ; редкол. : М. П. Фабіан (відп. ред.) та ін. – Ужгород, 2009. – Вип. 7. – С. 290-293. – Бібліогр. : с. 293.

МУШКУДІАНИ О. Н. Симфонія грузинської Шевченкіани : бібліогр. покажч. / О. Н. Мушкудіані ; Ін-т сходознавства Київ. міжнар. ун-т. – К., 2009. – 103 с.

НАУКОВІ записки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка ; редкол. : Г. Д. Ключек (відп. ред.) та ін. – Кіровоград, 2009.

Вип. 85. Сер. Філологічні науки : (літературознавство) : присвяч. 70-річчю від дня народж. проф. О. Є. Поляруша. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Буряк О. Художнє осягнення вікової психології в поезії Т. Шевченка “Мені тринадцятий минало...”. – С. 83-91 ; Тарасова М. Контroversійність образу України в перцепції Тараса Шевченка : (візуальний аспект). – С. 352-357 ; Цєпа О. Доблесне минуле народу в художньому осмисленні Тараса Шевченка : (на матеріалі поезій 1837-1847 років). – С. 400-409.

НАУКОВІ записки / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2009.

Вип. 26. Сер. Літературознавство / редкол. : М. Ткачук (відп. ред.) та ін. – 430 с. – ISBN 9-7425-09-6. – Із змісту : Генералюк Л. Прийом “кінематографізм”

му” у літературній творчості Тараса Шевченка в контексті взаємодії мистецтв. – С. 330-344. – Бібліогр. : с. 343.

Вип. 27: зб. наук. пр. з нагоди 60-річчя д-ра філол. наук, проф. М. Ткачука. Сер. Літературознавство / редкол. : Н. Поплавська (відп. ред.) та ін. – 466 с. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 9-7425-09-6. – Із змісту : Єременко О. Парадигма образної системи : кореляційний аспект : (на матеріалі повістей Тараса Шевченка). – С. 65-74 ; Гнатюк Мирослава. Національна онтологія як текст : Тарас Шевченко і Василь Стус / Мирослава Гнатюк. – С. 242-251.

Вип. 28. Сер. Літературознавство / редкол. : М. Ткачук (відп. ред.) та ін. – 418 с. – ISBN 9-7425-09-6. – Із змісту : Вертій О. На підставі національних ознак і понять : (Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.). – С. 388-398.

НАУКОВІ праці / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнко ; редкол. : Л. М. Марчук (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009.

Вип. 20. Філологічні науки. – 792 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Колкутіна В. В. “Пам'яті великого вигнанця” : Т. Шевченко в рецепції Д. Донцова. – С. 295-300 ; Філінюк В. А. Типологія порівняльних конструкцій в творчості Тараса Шевченка й Емми Андієвської. – С. 681-684.

НАУМОВА Н. Рік 1859-й у житті та творчості Тараса Шевченка / Н. Наумова // Вітчизна. – 2009. – № 7/8. – С. 147-152.

НАЦІОНАЛЬНИЙ музей Тараса Шевченка : альбом-путівник / упоряд. : Н. Клименко (керівник), Т. Калініна, О. Цурканюк, Ю. Шиленко ; вступ. ст. : “Оселя Шевченкового духу” Н. Клименко. – К. : Символ-Т, 2009. – 96 с.

ОГОЛЕВЕЦЬ А. Лінгвоестетичний аналіз поезій Т. Г. Шевченка “Як маю я журитися...” / А. Оголевець // Рідний край : альманах / Полтав. держ. пед. ун-т ; ред. рада : М. Наєнко (голова) та ін. – Полтава, 2009. – № 1. – С. 55-58. – Бібліогр. : с. 58.

ПАВЛЮК І. Шевченкіана у пресі Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя 1917-2000 років / І. Павлюк // Слово і Час. – 2009. – № 2. – С. 38-46. – Бібліогр. : с. 46.

ПАНТЕЛЕЙ І. А. Образ кріпака-інтелегента в повістях Т. Г. Шевченка та раба-інтелектуала в американській аболіціоністській літературі / І.А. Пантелей // Наукові праці / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : Ю.О. Маркітанов (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 18. Сер. Філологічні науки. – С. 283-285. – Бібліогр. : с. 285.

ПЕРЕДЕРІЙ Ф. До Тараса, у Переяслав... / Ф. Передерій // Літ. України. – 2009. – 21 трав.

ПЕТЛЮРА С. К драме життя Шевченка : (к 51-й годовщині смерті) // Радуга. – 2009. – № 7. – С. 110-116.

ПІДКАМІННА Л. В. Лінгвокультурологічний концепт України у поетичній мовотворчості Т. Шевченка / Л. В. Підкамінна // Наук. часопис : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. : Л. І. Мацько (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 3. Сер. Філологічні науки : (мовознавство і літературознавство). – С. 55-60. – Бібліогр. : с. 60.

ПІНЧУК Т. С. Рецепція феномена втіленого сенсу життя Сковороди та Шевченка в наукових дослідженнях Василя Шевчука / Т. С. Пінчук, Н. М. Сизоненко //

Вісник : зб. наук. пр. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : В. С. Курило (голов. ред.) та ін. – Луганськ, 2009. – № 19 : філологічні науки. – С. 205-212.

ПОЛІЩУК Т. Мемуарна Шевченкіана на сторінках часопису “Киевская старина” / Т. Поліщук // Часопис укр. історії. – 2009. – Вип. 15. – С. 124-130.

ПОНАСЕНКО А. В. Проблема авторської особистості у статті Б. Рубчака “Живописаний Шевченко” : (“журнал” як текст) / А. В. Понасенко // Вісник : зб. наук. пр. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : В. С. Курило (голов. ред.) та ін. – Луганськ, 2009. – № 19 : філологічні науки. – С. 13-19. – Бібліогр. : с. 18-19.

ПОЧИНОК Л. І. Жанр балади у творчості Т. Шевченка, Й. В. Гете і Ф. Шиллера : компаративний аспект / Л. І. Починок // Наукові праці : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, 11-12 берез. 2009 р. : у 5 т. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : О. М. Завальнюк (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 8, т. 2. – С. 47-48. – Бібліогр. : с. 48.

ПРОБЛЕМИ розвитку родів і жанрів в українській літературі : зб. наук. пр. / Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського та ін. ; відп. ред.-упоряд. М. Я. Вишняк. – Сімф. : Світ, 2009. – 192 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Мовчанюк В. Жанрово-стильовий діапазон поезії Шевченка “Закувала зозуленька”. – С. 95-106 ; Терехова І. Жанрово-стильові особливості прози Тараса Шевченка. – С. 128-132.

РАДИШЕВСЬКИЙ Р. Тарас Шевченко і польський романтизм : стан і перспективи дослідження / Р. Радишевський // Київські полоністичні студії : зб. наук. ст. / редкол. : Р. Радишевський (голов. ред. та упоряд.) та ін. – К., 2009. – Т. 11 : Радишевський Р. Полоністичні та порівняльні студії. – С. 139-172.

РЕЗНІКОВА Н. В. Еквівалентність контекстуально вжитих фразеологізмів української і японської мов : (на матеріалі пер. поезій Т. Г. Шевченка яп. мовою) / Н.В. Резнікова // Загальні проблеми фразеології : матеріали міжнар. конф., 15 жовт. 2009 р. / Горлів. держ. пед. ін-т іноз. мов. – Горлівка, 2009. – С. 155-161. – Бібліогр. : с. 160-161.

РОЙЦИНА О. “Эта самая любовь...” : док. повесть из жизни представителей рода Шевченко – Велигорских – Андреевых / О. Ройцина ; науч. ред. Н.А. Лысенко. – К. : Молодь, 2009. – 343 с.

РОТАЧ П. Полтавська Шевченкіана : спроба обласної (крайової) Шевченк. енциклопедії : у 2 кн. / П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2. – 532 с.

РЯСКО Л. Образ Марии в “Гаврилиаде” А. С. Пушкина и “Марии” Т. Г. Шевченко / Л. Ряско // Русский язык и литература в Украине : проблемы изучения и преподавания : материалы Междунар. науч. конф., 21-23 мая 2009 года / Горлов. гос. пед. ин-т иностр. яз., Междунар. фонд “Русский мир” ; редкол. : В. И. Теркулов (глав. ред.) и др. – Горловка, 2009. – С. 312-313.

САВЕНКО І. Л. Специфіка рецепції постаті Т. Шевченка в новітньому документально-біографічному й мемуарному дискурсі : жанрово-тематичний та стильовий аспекти / І. Л. Савенко // Вісник / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : С. Я. Харченко (голов. ред.) та ін. – Луганськ, 2009. – № 1. – С. 177-191. – Бібліогр. : с. 190-191.

САЛИГА Т. Розкуймося, братаймося / Т. Салига. – Ужгород : Гражда, 2009. – 160 с. – Бібліогр. в прим. – ISBN 978-966-8924-95-8. – Зміст : Шевченко і ми : до 180-річчя від дня народж. Кобзаря. – С. 5-19 ; Шевченко і ми : до 187-річчя від дня народження Шевченка і 140-річчя з дня його смерті. – С. 23-34 ; Розкуймо-

ся, братаймося : роздуми у 165-ту річницю з часу Тараса Шевченка в Україні. – С. 37-57 ; Від “Кобзаря” до нації... : Тарас Шевченко у світогляді Євгена Маланюка. – С. 61-83 ; Молитослов від Василя Стуса. – С. 87-116 ; “Заповіді” від Ігоря Калинця, освячені Шевченком. – С. 119-130 ; “Неложними устами молитву діяти”. – С. 133-145 ; У Шевченковому світі : [рец. на кн. : Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка. – К., 2007]. – С. 149-156.

САЛИГА Т. У Шевченковому світі / Т. Салига // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 63-64. – Рец. на кн. : Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка / упоряд., прим. С. Гальченка. – К., 2007.

СВЕРСТЮК Є. Геній віри й любови / Є. Сверстюк // Літ. Україна. – 2009. – 5 берез.

СВЕРСТЮК Є. Не мир, а меч : есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : Волин. мистец. агенція “Терен”, 2009. – 499 с. – Паралел. заголовок також англ. мовою. – Із змісту : Шевченко під оптичним прицілом. – С. 220-227 ; Дмитренкові роздуми про “Гайдамаки” Т. Шевченка. – С. 242-244 ; “...А слава – заповідь моя”. – С. 263-270 ; Гоголь і Шевченко в Петербурзі. – С. 271-278 ; Чому Гоголь не Шевченко. – С. 279-282.

СИДЯЧЕНКО Н. Г. Мовотворчість українських і польських письменників / Н.Г. Сидяченко ; Ін-т укр. мови НАН України ; наук. ред. С. Я. Ярмоленко. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2009. – 160 с. – Бібліогр. в кінці розділів. – (Студії з українського мовознавства, № 3). – Із змісту : Художнє означення до дії у Тараса Шевченка. – С. 13-21. – Бібліогр. : с. 20-21.

СКОЦЬ А. Шевченкова казематна поезія-пісня “Ой три шляхи широкії...” : (герменевтика художнього тексту) / А. Скоць // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 53-55. – Бібліогр. в прим.

СКУРАТИВСЬКИЙ Вадим. Із нотаток шевченкознавця / Вадим Скуратівський // Сучасність. – 2009. – № 11. – С. 160-169.

СЛОБОДЯНЮК П. Я. [Книга] “Подільська шевченкіана” М. Кульбовського / П.Я. Слободянюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : П. Т. Тронько (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. – Кам’янець-Подільський, 2009. – Т. 14. – С. 503-507. – ISBN 978-966-2187-21-2.

СТЕЖИНАМИ Великого Тараса : альбом / авт.-упоряд. І. О. Прилуцька ; [передм.] : “Земля українського генія” В. Пахаренка. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2010. – 112 с. – Бібліогр. : с. 111.

СТЕПАНЕНКО Н. “Тарас Шевченко є наш дорогий скарб, є коштовний самоцвіт український” : (про працю Олени Пчілки “Український національний скарб : іст.-літ. дослід” у “Рідному краї”) / Н. Степаненко // Рідний край : альманах / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; редрада : М. Наєнко (голова) та ін. – Полтава, 2009. – № 2. – С. 219-222. – Бібліогр. : с. 222.

ТАНАНА Р. Кобзареві шанувальники про українську мову : за сторінками Книг вражень першого народного музею Кобзаря в Каневі – Тарасової світлиці / Р. Танана // Дзвін. – 2009. – № 3/4. – С. 118-123. – Бібліогр. : с. 123.

ТАНАНА Р. В. М. Т. Рильський – палкий шанувальник Т. Г. Шевченка / Р. В. Танана // Велика Волинь : наук. зб. / Житомир. наук.-краєзн. т-во дослідників Волині та ін. ; редкол. : М. Ю. Костриця та ін. – Житомир, 2009. – Вип. 41 : Україна від епохи УНР до початку ХХ ст. : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., присвяч.

125-річчю від дня народж. І. А. Феценка-Чопівського (20-22 січ. 2009 р., м. Житомир). – С. 464-469. – Бібліогр. : с. 469. – ISBN 966-7300-25-8.

ТАНАНА Р. Олена Пчілка на Шевченковій могилі : (до 160-річчя від дня народження Олени Пчілки) / Р. В. Танана // Рідний край : альманах / Полтав. держ. пед. ун-т ; ред. рада : М. Наєнко (голова) та ін. – Полтава, 2009. – № 1. – С. 179-183. – Бібліогр. : с. 183.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО у прижиттєвій критиці (1839-1861) : бібліографія : матеріали : навч. посібн. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; упоряд. В. Іскорко-Гнатенко. – К., 2009. – 323 с.

ТАРАСОВА М. Предтечі Шевченкового романтизму / М. Тарасова // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 50-52. – Бібліогр. : с. 52.

ТАРЖЕВСЬКА О. Шевченко і постмодерн : у Нац. музеї л-ри майбутні актори читали теперішнім школярам Кобзаревий “Сон” / О. Таржевська // Україна молада. – 2009. – 14 берез.

ТАТАРИН А. Талант, підтриманий Шевченко : (до 95-річчя з дня смерті укр. художника-пейзажиста В.Д. Орловського) / А. Татарин // Образотворче мистецтво. – 2009. – № 2. – С. 18-20. – Бібліогр. в прим.

ТЕТЕРІНА-БЛОХИН Д. Т. Шевченко і західноєвропейська література / Д.Т. Тереріна-Блохин // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 12. – С. 259-265. – Бібліогр. : с. 265.

ТКАЧЕНКО Є. Особливості функціонування топонімічних поетонімів у поемі Т.Г. Шевченка “Гайдамаки” / Є. Ткаченко // Донецький вісник / Донец. відділення Наук. т-ва ім. Шевченка ; редкол. : А. Загнітко (голов. ред.) та ін. – Донецьк, 2009. – Т. 26 : мовознавство. – С. 20-25.

ТКАЧУК М. Наративна оптика поеми Тараса Шевченка “Катерина” / М. Ткачук // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 26-33. – Бібліогр. в прим.

ТОПАЧЕВСЬКИЙ А. Шевченкове Святе Письмо / А. Топачевський // Літ. Україна. – 2009. – 5 берез.

У ПОКОЯХ Енгельгардтів / авт. видав. проекту та передм. О. Відоменко. – Хмельницький : ПП Цюпак, 2009. – 78 с.

УКРАЇНСЬКИЙ психотип у творчості Т.Г. Шевченка : матеріали 6-ї Всеукр. наук.-метод. конф., 13-15 трав. 2009 р. / Крим. респ. ін-т післядиплом. пед. освіти ; под ред. О. М. Рудякова. – Сімф., 2009. – 192 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Мацько Л. І. Морально-етичні антитези у психоемотивних текстах поезій Тараса Шевченка. – С. 5-15 ; Жайворонок В. В. Український образ світу в мовотворчості Тараса Шевченка. – С. 17-23 ; Гуменюк В. І. До питання про творче використання шевченківських мотивів у драматургії Володимира Винниченка : (на прикладі п'єси “Memento”). – С. 25-36 ; Ніколенко Л. Т. Потенціал індивідуального буття людини в літературній спадщині Т.Г. Шевченка. – С. 37-44 ; Брижицька С. А. Відвідувачі Чернечої гори про пам'ятник-погруддя на могилі Тараса Шевченка : (на матеріалі книг вражень 1927-го та 1927-1928 років). – С. 51-58 ; Покотило К. І., Корольова Л. І. Художнє осмислення українського найціонального відродження у творчості Тараса Шевченка. – С. 59-63 ; Приходна Н. С. Структурно-граматичні моделі мінімальних фразеологізмів у поезіях Т.Г. Шевченка. – С. 77-85 ; Алуніна Л. М. Творчість Т. Шевченка в боротьбі проти колоніальної політики народів Кавказу “Крізь призму сучасності”. – С. 87-93 ;

Гасанова В. Т. Особливості художнього трактування біблійних образів у творчості Т. Шевченка. – С. 95-98 ; Вишняк М. Я. Вплив поезії Т. Г. Шевченка на світоглядні і літературно-естетичні уподобання В. М. Сосюри. – С. 123-128 ; Гуменюк О. М. Пісні про жіночу долю в українському і кримськотатарському фольклорі. – С. 129-135 ; Боронь О. В. Шевченкознавчий доробок Фелікса Якубовського. – С. 137-146.

УСЕНКО П. “Дякую тобі за твоє ласкаве, сердечне українське слово...” : (зі спадщини Шевченкового сподвижника З. Сераковського) / П. Усенко // Слово і Час. – 2009. – № 3. – С. 45-53. – Бібліогр. : с. 53.

УШКАЛОВ Л. В. Тарас Шевченко / Л. В. Ушкалов. – Х. : Фоліо, 2009. – 124 с. – (Знамениті українці). – ISBN 978-966-03-4669-7.

ФІЛІНЮК В. А. Типологія порівняльних конструкцій в творчості Тараса Шевченка й Емми Андієвської / В. А. Філінюк // Наукові праці / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол. : Л. М. Марчук (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 20. Сер. Філологічні науки. – С. 681-684. – Бібліогр. : с. 684.

ФОТОДОБІРКА “До річниці перепоховання Т. Г. Шевченка” / упоряд. Т. Ємельянова // Архіви України. – 2009. – № 3/4. – С. 156-158.

ХВОРОСТЯНИЙ І. Імідж Тараса Шевченка в сучасному інформаційному просторі // Дніпро. – 2009. – № 3. – С. 171-172.

ХРОНІКА – 2000: Укр. культурол. альм. / авт. проекту : А. В. Толстоухов, І. Ф. Шаров ; редкол. : Ю. Буряк (голов. ред., упоряд., пер. з англ. мови) та ін. – К., 2009.

Вип. 77, вип. 2 : культура і наука світу : внесок України. – 626 с. – Із змісту : Малюца А. Портрети Шевченка у творчості Архипенка. – С. 611-614 ; Архипенко О. Чому я виготовив погруддя Тараса Шевченка. – С. 616-617.

ЧАБАНЕНКО В. Літературознавчі й літературно-критичні спроби / В. Чабаненко ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 220 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Актуальні проблеми шевченкознавства. – С. 3-5 ; Алітерація в поезіях Шевченка. – С. 92-93 ; Градація в поезіях Шевченка. – С. 93-94 ; Переспіви Т.Г. Шевченка. – С. 94-97 ; Сюжети Шевченкових творів. – С. 97-100 ; Умовність у творах Шевченка. – С. 100-101 ; Не вмирає душа наша : [рец. на кн. : Ребро П. Т. Шевченка і Запоріжжя. – Запоріжжя, 1996]. – С. 196-197.

ЧАНИН С. Великий род великого человека : науч.-попул. очерк и док.-художеств. повесть / С. Чанин. – Кривой Рог : Стпресс, 2009. – 176 с. – Библиогр. : с. 169-170. – ISBN 978-966-2087-00-0.

ЧЕРКАСЬКІ художники у вінок шани великому Кобзареві : кат. виставки / упоряд. О. М. Шарапа. – Черкаси : Брама-України, 2009. – 23 с. – ISBN нема.

ЧЕРНІЙ В. Чому Актау, а не Шевченко? / В. Черній // Вітчизна. – 2009. – № 3/4. – С. 161-164.

ЧОРНИЙ-МЕШКОВА В. Альтернативні ситуації “щастя або смерть”, “честь або смерть” і фольклорні характеристики в драмі “Назар Стодоля” Т. Шевченка та у мовній свідомості македонців / В. Чорний-Мешкова // Українсько-македонський науковий збірник / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України та ін. ; редкол. : В. Литвин (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 410-416. – Бібліогр. в прим.

ЧОРНОМАЗ В. А. Шевченківські свята на Далекому Сході / В. А. Черномаз. – Хабаровськ ; Владивосток : Екумена, 2009. – 96 с.

ЧУЙКО Т. Малярські композиції Миколи Стороженка за мотивами творів Тараса Шевченка / Т. Чуйко // Мистецькі обрії. 2009 / Ін-т проблем сучасного мистецтва Акад. мистецтв України ; редкол. : І. Д. Безгін (голов. ред.), В. А. Щербак (ред.-упоряд., відп. за вип.) та ін. – К., 2009. – Вип. 2 : актуальні проблеми мистецької практики і мистецькознавчої науки. – С. 154-159. – Бібліогр. : с. 159. – ISBN 978-966-2374-12-4.

ШАЛАДОНАВА Ж.С. Духоўныя спектры агню : Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку ХХ ст. / Ж.С. Шаладонава ; наук. рэд. : М.І. Мушынскі. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 193 с. – ISBN 978-985-08-10*52-6. – Змест : Тарас Шаўчэнка і Беларусь: факты і каментарыі. – С. 6-18 ; Мараль і побыт у творах Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Тараса Шаўчэнкі. – С. 23-30 ; Матыў сіроцтва ў творчасці Вінцэся Каратынскага і Тараса Шаўчэнкі. – С. 30-37 ; Янка Купала і Тарас Шаўчэнка. – С. 38-99 ; Якуб Колас і Тарас Шаўчэнка. – С. 100-141 ; Мастацкі дыскурс выгнанніка ў паэзіі Алесь Гаруна і Тараса Шаўчэнкі. – С. 142-165 ; Максім Багдановіч і Тарас Шаўчэнка. – С. 166-190.

ШАПОВАЛ М. Інтертекст як конструктивний чинник множинного втілення суб'єкта монодрами Ю. Щербака "Стіна" : [зокрема аналіз поезії Т. Шевченка, яку декламують дійові особи монодрами] / М. Шаповал // Слово і Час. – 2009. – № 6. – С. 39-44. – Бібліогр. : с. 44.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ дні – 2009, (9-10 березня) : історія : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : В. Ф. Колесник (голова), Ю. В. Латиш (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – 124 с. – Із змісту : Кірієнко М. Тарас Григорович і Чернігівщина. – С. 40-41 ; Поліщук Т. Справа звільнення родичів Тараса Шевченка від кріпацтва : (на основі матеріалів журн. "Киевская старина"). – С. 74-76. – Бібліогр. : с. 76.

ШЕВЧЕНКІВ край : іст.-етнограф. дослідж. / авт. колектив : В. Щербатюк (керівник) та ін. ; Ін-т історії України НАН України та ін. ; редрада. : В. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2009. – 546 с.: іл. – (Сер. Історія регіонів України). – ISBN 978-966-00-0860-0. – Із змісту : Мельниченко В. Земля безсмертного Кобзаря. – С. 7-8 ; Конончук Т. Видатний син українського народу Тарас Шевченко : біограф. аспект. – С. 15-40 ; Кузьминець О., Довбня В., Щербатюк В. Шевченкове слово в умовах антиукраїнської цензурної політики російського царату ХІХ – початку ХХ ст. – С. 55-65 ; Конончук Т. Шевченкіана в радіопубліцистиці Юрія Лавріненка. – С. 65-72 ; Постанова Ради Петербурзької Академії Художеств про нагородження Т. Г. Шевченка. – С. 391 ; Виписка з журналу "Тимчасової Комісії для розбору древніх актів". – С. 393 ; Лист Міністра народної освіти С. С. Уварова попечителєві Київського учбового округу про затвердження Т. Г. Шевченка на посаду вчителя малювання Київського університету (21 лютого 1847 р.). – С. 393 ; Із обвинувачувального вироку у справах Т. Г. Шевченка (1847 р.). – С. 394 ; Вплив Т. Шевченка і його творчості на розвиток інструментального та хорового виконавства. – С. 395 ; Постанова народного комісаріату освіти УСРР "Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка". – С. 401 ; Телеграма Вільшанського райвиконкому про відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку в с. Шевченкове. – С. 414.

ШЕВЧЕНКІВ світ : наук. щорічник / Черкас. наук. центр шевченкознавчих дослідж. та ін. ; редрада : М. Жулинський (голова), В. Поліщук (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2009.

Вип. 2. – 153 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Зміст : Черкасенко С. Ідеали Шевченка. – С. 3-7 ; Мочульський М. До генези й пояснення “інтродукції” до “Гайдамаків” Т. Шевченка. – С. 8-19 ; Чубський П. Кохання в житті Шевченка та Куліша. – С. 20-35 ; Нелегальна відозва 1914 р. : З нагоди Шевченкових роковин. – С. 36-37 ; Барабаш Ю. Козаки і свинопаси : (фрагмент “Юродивий” – інтепретація). – С. 38-51 ; Гончар Ю. Осмислення стосунків чоловіка і жінки в поезії Тараса Шевченка. – С. 52-55 ; Мовчанюк В. Сенсовірна складова народнопісенного контексту поезії Шевченка “Ой чого ти почорніло...”. – С. 56-63 ; Смілянська В. До проблеми композиції поем та балад Шевченка. – С. 64-72 ; Стужук О. Художня фантастика у творах Шевченка. – С. 73-77 ; Чамата Н. Вірш Тараса Шевченка “Ми восени таки похожі”. – С. 78-82 ; Яременко В. Офірність у Тараса Шевченка: християнський, історіософський, екзистенційний виміри. – С. 83-92 ; Плющ Л. Дещо з особистого. – С. 93-95 ; Плющ Л. Я-ти-слово Т. Шевченка. – С. 96-125 ; Танана Р. Федір Матушевський – дослідник першої книги вражень з тарасової світлиці. – С. 126-131 ; Поліщук В. Тарас Шевченко у проповідях митрополита Василя Липківського. – С. 132-137 ; Боронь О. Борис Навроцький в історії шевченкознавства. – С. 138-146 ; Гончар О. Огляд шевченкознавчих видань (2004-2009). – С. 147-149.

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ краєзнавчий альманах. 2009 / Всеукр. культур.-наук. фонд Т. Шевченка ; редкол. : Л. Красицька (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – 64 с. – (До 200-літнього ювілею Тараса Шевченка). – Із змісту : Рудницький Г. На початках кримськотатарської шевченкіани. – С. 2-5 ; Зленко Г. З книги життя Т. Шевченка : два тижні в Потоці. – С. 6-9 ; Зленко Г. Автопортрет. – С. 10-20 ; Ротач П. Тарас Шевченко й історико-літературне краєзнавство Полтавщини. – С. 21-27 ; Поховання Тараса Шевченка в малюнках Григорія Честахівського, які повернулися в Україну : по матеріалах спец. вип. “Новини з Академії” (Укр. Вільна Акад. Наук у США – УВАН) – 2007 р. – С. 28-30 ; Пиріг Л. Честь і слава імені та пам’яті Тараса Шевченка. – С. 35-39 ; Гаранін В. “Рече та стогне Дніпр широкий” : екскурс сторінками Кобзаря. – С. 40-48 ; Красицька Л. Словообраз “чужий” в “Кобзарі” Тараса Шевченка. – С. 49-51 ; Злупко С. Творчість Т. Шевченка в контексті розвитку ідей економічної свободи. – С. 52-56 ; Журбенко Л. Шевченко та його “Кобзар” : у століття появи найкращого твору укр. письменства, 1840-1940 : (календар хлібороба “Золотий колос”, Львів, 1939 р.). – С. 60-62.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ дні – 2009 : гуманітарні науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених / за ред. Ю. В. Латиша. – К., 2009. – 68 с. – ISBN 978-966-2142-73-0. – Бібліогр. в кінці ст. – Із змісту : Ваганова В., Танюк В. Версії смерті Тарасова Григоровича Шевченка. – С. 5-6 ; Витришук Г. “Ти в моєму серці, Україно, думою Шевченка гомониш!” : шевченкіана Бориса Олійника. – С. 6-10 ; Микольченко В. Філософський погляд на розкол Шевченківського життя. – С. 48-49.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ дні – 2009 (9-10 березня) : історія : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : В. Ф. Колесник (голова) та ін. – К., 2009. – 124 с. – ISBN 978-966-2142-79-2. – Із змісту :

Кірієнко М. Тарас Григорович Шевченко і Чернігівщина. – С. 40-41 ; Поліщук Т. Справа звільнення родичів Тараса Шевченка від кріпацтва : (на основі матеріалів журналу “Киевская старина”). – С. 74-76. – Бібліогр. : с. 76.

ШЕВЧЕНКО О. “Оновлений” Шевченко : знову про меморіальний Будинок-музей великого поета / О. Шевченко // Літ. Україна. – 2009. – 25 груд.

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; упоряд. В. І. Гнатенко ; редкол. : Г.Ф. Семенюк (голова), Я. В. Вільна та ін. – К., 2009.

Вип. 11. – 263 с. – Бібліогр. в кінці ст. – Зміст : Семенюк Г. Мета, означена Шевченком. – С. 3-4 ; Вільна Я. До ювілею Людмили Задорожної. – С. 4-6 ; Бовсунівська Т. Мнемонічний пратекст Тараса Шевченка. – С. 7-12 ; Вишняк М., Терехова І. Антропоцентризм російськомовних повістей Тараса Шевченка. – С. 12-18 ; Габдукаєва О. Автобіографізм як вияв психологізму у повісті Тараса Шевченка “Музыкант”. – С. 19-22 ; Гудима А. Сенсовий метатекст у контексті поетичної творчості Тараса Шевченка: доля жінки. – С. 22-27 ; Задорожна Л. Парадигма соборності у Тараса Шевченка: акцидентація чи канон. – С. 28-36 ; Задорожна С. Козакоцентризм як вияв суб’єктивізму художнього мислення Тараса Шевченка. – С. 36-39 ; Ковбасенко Л. О. Кониський “Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя” як взірєць біографічної шевченкіани. – С. 40-43 ; Лебідь Є. Образ духовного провідника у традиції української літератури та поетичному доробку Тараса Шевченка. – С. 43-51 ; Потапенко Я. Руйнування імперського дискурсу у творчості Тараса Шевченка. – С. 51-57 ; Приходько М. Апокрифічні мотиви у поемі Тараса Шевченка “Марія”: їхня генеза і творче переосмислення у першій половині у першій половині ХХ століття. – С. 58-64 ; Росовецький С. До реконструкції задуму повісті Тараса Шевченка “Из ничего почти барин”. – С. 65-73 ; Сізова К. Специфіка портретування у повістях Тараса Шевченка: герой очима художника. – С. 74-78 ; Ткаченко І. Тарас Шевченко як творець національно-знакового образу степу. – С. 78-88 ; Ткачук М. Наративна оптика поеми “Катерина” Тараса Шевченка. – С. 88-97 ; Харченко А. Роль образів-символів у тексті “Журналу” Тараса Шевченка. – С. 97-101 ; Шкрабалюк А. Ідея свободи у творчості Тараса Шевченка в контексті романтичного світогляду. – С. 101-108 ; Бідованець Т. Моделювання образу Тараса Шевченка в поемах Івана Драча. – С. 109-113 ; Брижіцка І. Шевченківські мотиви у творчості Марії Проскурівни та Марусі Вольвачівни. – С. 113-117 ; Гаврилюк Н. Тарас Шевченко крізь призму поетичної інтерпретації. – С. 117-124 ; Гнатюк М. Концепт Тараса Шевченка в естетиці й духовній біографії Зінаїди Тулуб. – С. 124-131 ; Жванія Л. Тема об’єднання нації у Тараса Шевченка та Лесі Українки. – С. 131-135 ; Зелік О. Тарас Шевченко в критичній рецепції М. Могилянського. – С. 136-141 ; Коростильов Т., Гордієнко Д. Тарас Шевченко в житті і творчості вчених-античників Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (проф. І. Турцевич, О. Покровський). – С. 142-151 ; Лисак У. “Локус дороги” у поезиці й семантиці мовних ігор “Кобзаря 2000” братів Капранових. – С. 151-155 ; Некряч О. Основні концепти історіографії Тараса Шевченка і Миколи Костомарова. – С. 155-160 ; Федунь М. Рецепції особи й творчого самовияву Тараса Шевченка в мемуарах О. Барвінського та Ю. Луцького. – С. 160-167 ; Яровий О. Вогонь Шевченківської правди і вода “змінних тлумачень” : (про потребу об’єктивного сприйняття поетового концепту “правда” у вимірі “вічних істин”). – С. 167-173 ; Стратілат А.

Образ кобзаря у Шевченковій творчості. – С. 174-178 ; Черненко О. Т. Шевченко про українські думи. – С. 178-185 ; Вільчинська Т. Концептосфера сакрального у російськомовній поетичній спадщині Тараса Шевченка. – С. 186-193 ; Дергач Д. Концептуалізація художнього світогляду Тараса Шевченка в мовній свідомості українців : (на матеріалі мас-медійних онімів). – С. 193-200 ; Дядищева-Росовецька Ю. Поняття “всесвіт” у текстах Тараса Шевченка : до методики дослідження поетичної мовотворчості. – С. 200-205 ; Єщенко Н. Категорія простору в ранній поезії Тараса Шевченка. – С. 205-212 ; Теряєв Д. Силабічна структура звучання поезії Тараса Шевченка. – С. 212-219 ; Венгренивська М., Гнатюк А. Поетичні твори Тараса Шевченка в перекладах французькою мовою. – С. 220-225 ; Зарицька Т. Пісні на слова Тараса Шевченка в англomовних перекладах. – С. 225-233 ; Кім Сук Вон. Переклади творів Тараса Шевченка в літературі Заходу і Сходу. – С. 234-242 ; Коломієць Л. Фразеологічний потенціал англomовних перекладів поетичних творів Тараса Шевченка. – С. 242-252 ; Петриченко І. Проблеми “автор-читач” у творчості Тараса Шевченка та в польській літературі першої половини ХІХ ст. – С. 253-260.

ШЕВЧУК С. В. Т. Шевчук – основоположник нової української літературної мови / С. В. Шевчук // Інформаційний вісник / Акад. наук вищ. освіти України ; редкол. : І. С. Зозуля (голова) та ін. – К., 2009. – № 2. – С. 45-49. – Бібліогр. : с. 49.

ЮРЕВИЧ М. В. Інтерпретація національної ідеї у Гоголя та Шевченка / М. В. Юревич // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол. : Г. Ф. Семенюк (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 293-297. – Бібліогр. : с. 297.

ЮЩЕНКО В. Наш вічний, праведний дух : звернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Тараса Шевченка / В. Ющенко // Літ. Україна. – 2009. – 5 берез.

ЯБЛОНСЬКА О. Поетична Шевченкіана Олени Пчілки в контексті розвитку жанру / О. Яблонська // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині : наук. зб. / Волин. краєзн. музей та ін. ; оргком. конф. : А. Силук та ін. – Луцьк, 2009. – Вип. 33 : матеріали ХХХІІІ Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від. дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжнецького літ.-меморіал. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 червня – 1 липня 2009 року. – С. 84-89.

ЯКИМОВА А. М. До 145-річчя виходу у світ перших перекладів поезії Т.Г. Шевченка болгарською мовою / А. М. Якімова // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11, т. 11. – С. 337-339. – Бібліогр. : с. 339.

ЯРЕМЕНКО В. “Суєслови, лицеміри, господом прокляті”: (проблеми обрядовірства і народної побожності в контексті творчої спадщини Тараса Шевченка) / В. Яременко // Слово і Час. – 2009. – № 5. – С. 84-92. – Бібліогр. : с. 92.

ЯРИЧЕВСЬКИЙ С. Поет любові і протесту / С. Яричевський ; упоряд. В. Антофійчук ; передм. і прим. : В. Антофійчук і В. Мовчанюк ; пер. укр. та нім. мовами П. Рихла ; пер. румун. мовою І. Ростош. – Чернівці : Рута, 2009. – 86 с. – Бібліогр. в прим. – Текст нім. і румун. мовою. – ISBN 978-966-423-028-2.

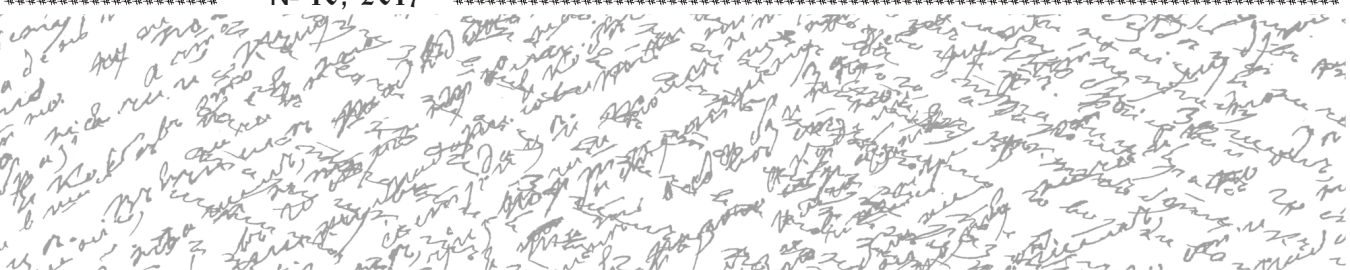
ЯЦІВ Р. Нове слово у шевченкознавстві / Р. Яців // Мистецькі обрії. 2009 / Ін-т проблем сучасного мистецтва Акад. мистецтв України ; редкол. : І. Д. Безгін (го-

лов. ред.), В. А. Щербак (ред.-упоряд., відп. за вип.) та ін. – К., 2009. – Вип. 2 : актуальні проблеми мистецької практики і мистецькознавчої науки. – С. 424-427. – ISBN 978-966-2374-12-4. – Рец. на кн. : Генералюк Л. Універсалізм Шевченка : взаємодія л-ри і мистецтва. – К., 2008.

ЯЦЮК В. Від прикрих недоглядів – до вільних інтерпретацій : кілька зауваг із приводу публікації Лесі Генералюк “Чи ілюстрував Шевченко “Полтаву” Пушкіна? (спостереження в руслі взаємодії літератури й образотворчого мистецтва)” / В. Яцюк // Образотворче мистецтво. – 2009. – № 2. – С. 11-16.

ЯЦЮК В. “Царський сад” Тараса Шевченка / В. Яцюк // Літ. Україна. – 2009. – 5 берез.

**ББК 83.3(4УКР) 1-8 Шевченко 4
Ш 37**

ШЕВЧЕНКІВ СВІТ

Науковий щорічник. Випуск 10.

Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. – 156 с.

Відповідальний редактор – Володимир Поліщук

Редакційна рада наукового щорічника «Шевченків світ»:

Юрій Барабаш (Росія), Анджей Баранов (Литва), Сергій Гальченко,
Анатолій Градовський, Іван Дзюба, Микола Жулинський (голова),
Лідія Кавун, Валентна Коваленко, Олександр Киченко, Ярослав Лавський
(Польща), Ольга Мірошник, Дмитро Наливайко, Василь Пахаренко,
Володимир Поліщук, Валерія Смілянська, Мирослав Шкандрій (Канада),
Наталія Ярмоленко.

*Тираж випущено на замовлення
департаменту культури та взаємозв'язків з громадськістю
Черкаської обласної державної адміністрації*

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17861-611 ПР
Науковий щорічник внесено до переліку наукових
фахових видань України
(наказ ДАК України від 16.05.2016 р. № 515)

ISBN 978-966-920-256-7

Підписано до друку 24.11.2017 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний,
Умов. друк. арк. 19,5.
Зам. № 1246. Наклад 300 прим.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11. 08. 2004 р.

Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю. А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99
E-mail: office@2upost.com

***** Шевченків Світ *****